

SEMINAR REPORT

July 2024

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือและการเสวนาเรื่อง
**“Siam’s Foreign Relations in
the Reign of King Mongkut,
1851-1868”**

8 สิงหาคม 2566

Seminar Report

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือและการเสวนาเรื่อง

“Siam’s Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851-1868”

จัดโดย

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ

เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2566

ณ ห้องสุรศักดิ์บอลรูม 1 โรงแรมอีสตินแกรนด์ สาทร

INTERNATIONAL STUDIES CENTER

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือและการเสวนาเรื่อง

“Siam’s Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851-1868”

จัดพิมพ์โดย ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ กรุงเทพฯ

พิมพ์ครั้งที่ 1 กรกฎาคม 2567 จำนวน 200 เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท พี. เพรส จำกัด เลขที่ 129 สุขุมวิท 81 แขวงอ่อนนุช
เขตสวนหลวง กรุงเทพฯ 10250 โทร. 02 742 4754

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

กระทรวงการต่างประเทศ.

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือและการเสวนาเรื่อง “Siam’s Foreign in the Reign of King Mongkut, 1851-1868”.-- กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ (ISC) กระทรวงการต่างประเทศ, 2567.
58 หน้า.

1. ไทย -- ความสัมพันธ์กับประเทศ. I. ชื่อเรื่อง.

327.593

ISBN 978-616-341-149-5

สารบัญ

การสัมมนาเปิดตัวหนังสือและการเสวนา เรื่อง
“Siam’s Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851 – 18685”

ดร. เตช บุนนาค

ศาสตราจารย์ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์

รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยพล ไชยพร

4

ภาคผนวก ก
สืบหาพระราชหัตถเลขา “จรเข้และปลาวาฬ”

ดร. เตช บุนนาค

26

ภาคผนวก ข:

แนะนำวิทยากร

53

ภาคผนวก ค:

ภาพถ่ายจากการสัมมนา

54

การสัมมนาเปิดตัวหนังสือและการเสวนาเรื่อง

“Siam’s Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851 – 1868”

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ

ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศมีความยินดีต้อนรับทุกท่านที่สนใจเข้าร่วมงานเปิดตัวหนังสือ Siam’s Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851 – 1868 ในวันนี้ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 - 2411 คือช่วง ค.ศ. 1851-1868 เป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สุดช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย เป็นช่วงภายหลังจากการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ได้ไม่นาน และเพิ่งปลอดจากการศึกสงคราม อีกเป็นช่วงของการก่อร่างสร้างเมืองให้เป็นปึกแผ่น ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องจากการเข้ามาของชาติตะวันตกที่เริ่มต้นด้วยการค้าขายและตามมาด้วยการแสวงหาอาณานิคม นอกจากนั้นวิทยาการใหม่ ๆ ได้เริ่มหลั่งไหลสู่กรุงรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนไทยเริ่มเปลี่ยนไป

ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้แก่การที่จีนแพ้แก่อังกฤษในสงครามฝิ่น และประเทศรอบบ้านไม่ว่าจะเป็นพม่าหรือเวียดนามถูกชาติตะวันตกเข้ายึดครองเป็นอาณานิคม จึงทรงปรับเปลี่ยนพระราชโบายในการต่างประเทศจากเดิม เป็นการวางรากฐานความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติมหาอำนาจตะวันตกในรัชกาลต่อ ๆ มาตราจบจนปัจจุบัน

เรื่องราวทั้งหลายที่เกี่ยวกับพระราชโบายต่างประเทศนี้ล้วนปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ โดยพลตรีหญิง ท่านผู้หญิง นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งเดิมเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ภายใต้ชื่อ The Development of Siamese Relations with Britain and France in the Reign of Maha Mongkut 1851-1868 ซึ่งอาจารย์ได้นำเสนอต่อ School of Oriental and African Studies มหาวิทยาลัยลอนดอน เมื่อ พ.ศ. 2503 หรือ ค.ศ. 1960 ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศได้ปรับเปลี่ยนชื่อเล็กน้อยเพื่อให้กระชับขึ้น เช่นเดียวกับวิทยานิพนธ์ฉบับอื่น ๆ ที่ศูนย์ฯ ได้จัดพิมพ์ก่อนหน้านี้แล้ว

ในโอกาสนี้ ศูนย์ฯ ขอขอบคุณ ดร. เตช บุนนาค ประธานคณะกรรมการที่ปรึกษาของศูนย์ฯ ที่ได้แนะนำให้จัดพิมพ์ ขอขอบคุณ ดร.อานนท์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ที่ได้อนุญาตให้จัดพิมพ์ ขอขอบคุณทีมงานของศูนย์ฯ และทุนเกษมสโมสรที่ได้ให้การสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์และการจัดสัมมนาครั้งนี้ ศูนย์ฯ ขอขอบคุณวิทยากรทั้ง 3 ท่าน ได้แก่ ดร. เตช บุนนาค เลขาธิการสภาการศึกษา อดีตปลัดกระทรวงและอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชูตินธรรานนท์ ผู้อำนวยการศูนย์พหุวัฒนธรรมศึกษาและนวัตกรรมทางสังคม สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และรองศาสตราจารย์ ดร. ชัชพล

ไชยพร รองคณบดีคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้เกียรติและสละเวลาอันมีค่ามาอภิปรายสาระสำคัญของหนังสือเล่มนี้

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับที่อาจารย์นิออนเขียนวิทยานิพนธ์ที่ประเทศอังกฤษ ที่สหรัฐอเมริกาก็มีข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศท่านหนึ่งเขียนวิทยานิพนธ์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันคือ ดร. โอวาท สุทธิวานฤพคุณ ต่อมาท่านได้เป็นเอกอัครราชทูตในหลายประเทศและปลัดกระทรวงการต่างประเทศ โดยท่านได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง The Evolution of Thailand Foreign Relations since 1855: From Extraterritoriality to Equality เสนอต่อ The Fletcher School of Law and Diplomacy มหาวิทยาลัย ทัฟส์ เมื่อปี พ.ศ. 2499 หรือปี ค.ศ 1956 ซึ่งศูนย์ฯ ได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือภายใต้ชื่อ From Extraterritoriality to Equality: Thailand's Foreign Relations, 1855 - 1939 หนังสือเล่มนี้ได้พิมพ์เมื่อปี พ.ศ 2564 ซึ่งนอกจากจะมีส่วนที่เกี่ยวกับการเจรจาจัดทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจตะวันตกแล้ว ยังได้กล่าวถึงพัฒนาการของระบอบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและความพยายามของไทยในการเจรจาแก้ไขยกเลิกระบอบดังกล่าว ซึ่งเสร็จสิ้นสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2482 หรือปี ค.ศ. 1939 โดยที่เนื้อหาของหนังสือ 2 เล่มนี้เกี่ยวโยงกัน ศูนย์ฯ จึงถือโอกาสนำหนังสือของ ดร. โอวาทมาเผยแพร่ในวันนี้ด้วย อย่างไรก็ตามก็เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ผู้เขียนหนังสือทั้ง 2 เล่มไม่สามารถมาร่วมงานนี้ได้ เราคงทราบดีว่าท่านอาจารย์นิออนได้ล่วงลับไปแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2564 ส่วนท่านทูตโอวาทก็ด้วย ประเด็นสุขภาพในวัย 98 ปี ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าความรู้และประโยชน์ที่ท่านทั้งหลายจะได้รับจากหนังสือและการเสวนาในวันนี้จะเป็นที่พึงพอใจแก่ผู้เขียนทั้ง 2 ท่าน

ดร. เตช บุณนาค

ประธานกรรมการที่ปรึกษา ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ และเลขาธิการสภาภาษาไทย

ผมรู้สึกมีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้ทำหนังสือเล่มนี้ร่วมกันกับท่านทูตอนุสนธิ์จนสำเร็จ คือผมไปอังกฤษครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2497 และได้รู้จักกับอาจารย์นิออนมาตั้งแต่บัดนั้น สำหรับผมอาจารย์นิออนเป็นวีรสตรีเพราะในปี พ.ศ. 2497 อาจารย์นิออนได้สอบเสร็จที่มหาวิทยาลัยนอตทิงแฮม และได้ปริญญาเกียรตินิยมอันดับ 1 เป็น First - Class Honours ซึ่งการได้ First - Class Honours จากมหาวิทยาลัยในอังกฤษเป็นเรื่องที่ยากมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับคนไทยที่เรียนวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งสมัยก่อนก็จะเป็นวิชาประวัติศาสตร์อังกฤษหรือยุโรป เป็นเรื่องอะไรที่ยากมาก สำหรับผม ตั้งแต่เด็กวิชาเดียวที่ผมสนใจจนถึงปัจจุบันก็คือวิชาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ไทย เป็นวิชาเดียวที่ทำได้ เพราะทำวิชาอื่นไม่ได้เลย ก็เลยเห็นว่าอาจารย์นิออนเป็นวีรสตรีของผมมาตั้งแต่เด็ก ตั้งแต่อายุ 10 ขวบ ขออนุญาตเรียกตามที่ได้เรียกมาตลอดชีวิตนะครับ พี่นิออนอายุมากกว่าผม 13 ปี แต่ก็ตั้งแต่ พ.ศ. 2497 ผมก็ถือว่าเป็นรุ่นพี่ที่สนิทที่สุดคนหนึ่ง และเราก็อยู่ในสังคมเล็ก ๆ ของเราที่สนิทกันอย่างยิ่ง และผมตั้งใจเป็นพิเศษนะครับที่วันนี้อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็มาร่วมอยู่ด้วย เพราะอาจารย์สุลักษณ์ก็เป็นหนึ่งในกลุ่มนั้นที่ดูแลผมมา หลังจากพี่นิออนเรียนจบที่นอตทิงแฮมแล้วก็เข้ามาอยู่ที่ลอนดอน มาอยู่ที่ School of Oriental and African Studies ใช้เวลาอีก 6-7 ปีกว่าจะทำวิทยานิพนธ์เล่มนั้นสำเร็จ

จาก พ.ศ. 2497 มาจนถึง พ.ศ. 2504 พวกเราก็อยู่ด้วยกัน พวกพี่ ๆ ก็ดูแลผม ซึ่งจะเป็นผู้ที่อายุน้อยที่สุดตลอดกาล อย่างคุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ นี่ก็พาไปดูละคร กลับดึก กลับมาที่บ้านก็ต้มไข่ให้รับประทาน พวกพี่ ๆ จะอยู่ในตึกแห่งหนึ่งเลขที่ 6 Queen's Gate Terrace ตอนนั้นรู้สึกว่าจะเป็นสถานทูตกาตาร์ นักเรียนไทยไม่สามารถที่จะอยู่เขตนั้นในลอนดอนได้อีกต่อไป เพราะว่าแพง แต่ว่าสมัยก่อนก็อยู่กันที่ตึกนั้นกันหมด มีหม่อมราชวงศ์ทองน้อย ทองใหญ่ อยู่ชั้นบนสุด แล้วพอมาถึงชั้นพื้นดินจะมีคุณเกษม สนิทวงศ์ฯ ซึ่งทำกับข้าวเก่งมากทำให้พวกเรารับประทานกันทุกคน โดยผมในฐานะที่เด็กที่สุดก็มีหน้าที่ล้างจานล้างชามทุกคืน เวลาปิดเทอมเวลากลับมาอยู่ลอนดอนกับพวกพี่ ๆ

ที่น่าสนใจเกี่ยวกับพี่น้องก็คือว่า พี่น็อนเป็นผู้ที่บุกเบิกอะไรหลายอย่าง หลังจากปี พ.ศ. 2504 หลังจากที่เราได้กลับมาแล้วจากอังกฤษก็ไปเป็นอาจารย์อยู่ที่วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตรอยู่พักหนึ่งแล้ว อาจารย์อดุลย์ก็เชิญมาเป็นหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2505 หลังจากนั้นผมก็กลับมารับราชการเมื่อปี พ.ศ. 2512 ผมอยู่กระทรวงการต่างประเทศ และสิ่งหนึ่งที่ผมจะทำเกือบจะทุกวันก็คือ พอรับประทานอาหารกลางวันเสร็จก็จะไปกินกาแฟที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่คณะศิลปศาสตร์ มีพี่ ๆ อาจารย์เกษม ศิริสัมพันธ์ อาจารย์สังเวียน อินทวิชัย พี่น็อน แล้วคุยกันเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย เกี่ยวกับการเมืองไทย เป็นเรื่องที่สนุกสนานมาก พอรับประทานกาแฟกับพี่ ๆ เสร็จแล้วผมก็กลับไปทำงานที่กระทรวงการต่างประเทศจนกว่าจะถึงเวลากลับบ้าน

อยากจะเรียนว่าสิ่งที่สำคัญมากที่พี่น็อนเป็นผู้บุกเบิกที่ธรรมศาสตร์ คือว่าเมื่อปี พ.ศ. 2514 มีการก่อตั้งสถาบันไทยคดีศึกษาขึ้นมา ตอนนั้นทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แต่งตั้งให้ผมเป็นกรรมการสถาบันไทยคดีศึกษารุ่นแรกชุดแรก และพี่น็อนเป็นผู้อำนวยการคนแรกของสถาบันไทยคดีศึกษา และในยุคเดียวกันทางธรรมศาสตร์ได้มีการริเริ่มวารสารธรรมศาสตร์ ซึ่งพี่น็อนเป็นบรรณาธิการคนแรก ถ้าเกิดว่าท่านสนใจกลับไปดูวารสารฉบับแรกจะมีบทวิจารณ์ของผมเพราะไม่มีใครกล้าทำ ตอนนั้นหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เพิ่งเขียนหนังสือเรื่องโครงกระดูกในตู้ ซึ่งเป็นหนังสือที่สนุกมาก และพี่น็อนบอกว่าควรที่จะมีการวิจารณ์ แต่ไม่มีใครกล้าวิจารณ์หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เลยส่งมาให้ผม ผมก็เขียนบทวิจารณ์ในวารสารธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 1 วิจารณ์หนังสือโครงกระดูกในตู้

มีสิ่งที่คุณอาจจะลืมไปแล้ว คือว่าในยุคที่พี่น็อนเป็นผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษาได้มีการเริ่มต้นโฆษณาธรรมศาสตร์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2515 และได้กลายมาเป็นประเพณีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาจนถึงทุกวันนี้ และเราพยายามที่จะรื้อฟื้นอะไรอีกหลายอย่าง เช่น ละครประโมทัย เราก็พยายามจะรื้อฟื้น เล่นไปได้เรื่องเดียว สนุกมาก แต่รู้สึกไม่ติดเหมือนกับโฆษณาธรรมศาสตร์ เลยพักไปเรื่องที่จะรื้อฟื้นละคร ประโมทัย ไม่เหมือนโฆษณาธรรมศาสตร์ที่ยังมีอยู่มาจนถึงทุกวันนี้

หลังจากอุบัติเหตุทางการเมืองไทยครั้งใหญ่หลวงครั้งหนึ่งคือเหตุการณ์ 6 ตุลา ซึ่งพี่น็อนมีความรู้สึกอย่างมากเลยเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ธรรมศาสตร์ในวันนั้น ในวันที่ 6 ตุลา เลยลาออกจากธรรมศาสตร์และย้ายไปเป็นอาจารย์ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ซึ่งก็อยู่จนเกษียณ เมื่อปี พ.ศ. 2526 และยังมีผลงานอยู่ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าอยู่มากมาย แต่ในช่วงนั้นความเป็นนักบุกเบิกของพี่น็อนแม้แต่

ไปอยู่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าก็ยังทำอยู่ คือเป็นข้าราชการ เป็นเจ้าหน้าที่ระหว่างประเทศรุ่นแรก ๆ ของไทยที่ไปอยู่ที่ SEAMEO ไปอยู่ถึง 3 ปี มีผลงานทางด้านการศึกษาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในระหว่างนั้น ฟีนีออนได้เป็นประธานกรรมการแผนกอักษรศาสตร์ของมูลนิธิอานันทมหิดล พวกเราคงจะเคยเห็นในข่าวในพระราชสำนักเมื่อก่อนเวลาฟีนีออนนำนักเรียนทุนทางด้านอักษรศาสตร์เข้าเฝ้าฯ เพื่อที่จะกราบบังคมทูลลา เข้าเฝ้าฯ เวลาทำวิทยานิพนธ์เสร็จแล้ว แล้วกลับมารับราชการ

ที่นี้กลับไปถึงช่วงที่ฟีนีออนเป็นนักเรียนอยู่ที่ SOAS ผมเป็นนักเรียนมัธยม และต่อมาเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัย แต่ที่ได้เล่าแล้วคือว่า โรงเรียนมัธยมเวลาปิดเทอมก็จะได้เข้ามาอยู่ที่ลอนดอน จะมีรุ่นพี่รุ่นใหญ่ และรุ่นพี่ที่ใกล้ ๆ กันคอยดูแลจึงได้สัมผัสกับการเขียนวิทยานิพนธ์กับการศึกษาค้นคว้าในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ของฟีนีออนมาโดยตลอด อยู่ใกล้ชิดกับฟีนีออนกับวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผมรู้สึกว่าฟีนีออนทำได้ดีเหลือเกิน ตลอดชีวิตของผม ผมอยากที่จะให้มีการพิมพ์ออกมาเป็นหนังสือแต่ฟีนีออนก็ไม่สนใจ ฟีนีออนสอนประวัติศาสตร์อยู่ที่ธรรมศาสตร์ อยู่ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าก็ไม่ได้สนใจ จนวาระสุดท้าย รู้สึกตอนนั้นฟีนีออนอายุ 90 แล้วมีงานเลี้ยง สมเด็จพระเทพรัตนฯ เสด็จทรงเป็นประธานยังพูดกันอยู่ว่าวิทยานิพนธ์เล่มนี้ควรที่จะพิมพ์กันเสียที แต่ก็ไม่สำเร็จจนฟีนีออนได้อำลาพวกเราไปแล้ว

แม้แต่ในงานสวดพระอภิธรรมได้พบกับคุณอานนท์ ก็ได้ทาบถามคุณอานนท์ตั้งแต่ตอนนั้น ทาง International Studies Center ของกระทรวงการต่างประเทศต้องขอขอบคุณคุณอานนท์เป็นอย่างยิ่งที่อนุญาตให้เราพิมพ์วิทยานิพนธ์เล่มนี้ขึ้นมา เราก็ตีตต่อขอรับสำเนามาจาก SOAS แม้แต่ในสำเนาวิทยานิพนธ์ก็ประทับตราเลย บอกว่าก็เล่มต่อกี่เล่มของวิทยานิพนธ์เล่มนี้อยู่ในสภาพที่ไม่ดี เล่มที่ทาง International Studies Center ของเราได้รับมาเป็นเล่มที่ดีที่สุด แต่แม้แต่เล่มที่ดีที่สุดก็อยู่ในสภาพที่แย่มาก ผมต้องขอขอบคุณผู้อำนวยการ International Studies Center ที่แกะออกมาจนพิมพ์ได้เป็นเล่ม และต้องแก้ไขอะไรต่ออะไรมากเหลือเกิน เพราะสมัยก่อนยังไม่มีคอมพิวเตอร์ ฟีนีออนต้องนั่งพิมพ์เองและมีคำผิดมากเหลือเกิน ต้องบอกว่าการพิมพ์หนังสือเล่มนี้เป็นผลงานของท่านทูตอนุสนธิ์ที่ทำออกมาได้จนสำเร็จสัก 98% ผมก็ช่วยเช็คให้เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก็จะต้องต่อไป

เหตุผลที่ผมเห็นว่าเราควรจะมีวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เพราะว่าผมเห็นว่าเป็นหนังสือประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ดีที่สุด ที่ละเอียดที่สุด ที่สมบูรณ์ที่สุด แต่ในสมัยนั้นการเขียนวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ไม่จำกัดจำนวนคำ ไม่จำกัดจำนวนหน้า และเป็นประวัติศาสตร์ทางการทูตหรือว่า diplomatic history อย่างแท้จริง เพราะว่าเราจะสังเกตเห็นได้ว่า แม้แต่วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกก็จะสั้นลงทุกที เพราะเขาจำกัดจำนวนคำ จำกัดหน้า นอกจากนั้นวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ในปัจจุบันต้องมีทฤษฎีด้วย สมัยก่อนไม่มีทฤษฎี เพราะว่าอันนี้เป็นอิทธิพลของอเมริกันที่ได้อิทธิพลนี้มาจากเยอรมันกับฝรั่งเศส แต่ว่าตอนสมัยที่ฟีนีออนเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ อิทธิพลอเมริกันแล้วก็เยอรมันกับฝรั่งเศส ยังไม่ไปถึงอังกฤษ ต้องอีกหลายสิบปีต่อมา เพราะว่าถ้าเราทำวิทยานิพนธ์หรือว่าเขียนอะไรที่อังกฤษหากทำทางด้านประวัติศาสตร์ เขาก็ให้ไปอ่านเอกสาร เสร็จแล้วพอบอะไรก็เขียนขึ้นมาเป็นประวัติศาสตร์บริสุทธิ์ แท้ ๆ และเป็นประวัติศาสตร์ทางการทูต

พินอออนระหว่างที่อยู่ที่ยังอังกฤษได้กลับมาใช้เอกสารไทย และใช้เอกสารอังกฤษอย่างมาก จาก Public Records Office ซึ่งเมื่อก่อนยังไม่ต้องไปถึง Kew Gardens เสร็จแล้วก็ใช้เอกสารของฝรั่งเศสด้วย เพราะฉะนั้น โดยที่ไม่มีการจำกัดคำ ไม่จำกัดจำนวนหน้า และไม่จำกัดภูมิหลัง พินอออนเลยย้อนกลับไปถึงสมัยที่ Crawford มา สมัย Burney มา สมัย James Brooke มาและเขียนได้อย่างละเอียดถี่ถ้วนทำให้เราได้ทราบถึงบริบทของความสัมพันธ์ทางการทูตในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 3 บทแรกจึงเป็นเรื่องของภูมิหลังทั้งนั้น และให้รายละเอียดอย่างมากมายซึ่งมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อนักประวัติศาสตร์

ในที่สุดแล้ววิทยานิพนธ์เล่มนี้จะอธิบายคำที่พินอออนใช้ก็คือว่า ทางสยามอยู่รอดมาได้อย่างไร พินอออนใช้คำว่า self - preservation แล้วการที่เรารักษาดูเราเองมาได้นี้ self - preservation ทำอย่างไร คือเป็นคำทางการทูตที่นุ่มนวลใช้คำว่า self - preservation through conciliation นี่ทำให้สยามอยู่รอดมาจนถึงทุกวันนี้ self - preservation through conciliation เป็นหลักการทางการทูตของไทย ไม่ว่าจะเป็นสมัยรัชกาลที่ 4 5 6 7 8 9 มาจนถึงทุกวันนี้ จิตใจที่มีข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศมารวมฟังอยู่ที่นั่นหลาย ๆ คนด้วยกัน

สิ่งสุดท้ายที่ผมจะพูดคือท่านทั้งหลายก็ได้รับหนังสือเล่มนี้ไปแล้ว ผมจะขอให้เปิดดูหน้าหนึ่ง ซึ่งผมคิดว่าเป็นหัวใจของหนังสือเล่มนี้อยู่ที่หน้า 675-677 ถ้าท่านเริ่มต้นที่หน้า 675 อันนี้คือหัวใจของหนังสือเล่มนี้เลย เป็นพระราชหัตถเลขาจากล้านเกล้ารัชกาลที่ 4 ถึงพระยาสุรวงศ์ฯ [พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)] ผมอยากจะอ่านให้ฟังสำหรับท่านที่ยังไม่ได้อ่านหนังสือเล่มนี้ว่า

“Since France has resorted to oppressive measures because we have refused to submit voluntarily to her power as Cambodia has done, she will certainly go on bullying us and trying to put us into a false position. Such being the case, what should we do? Should we give ourselves up to the crocodile or should we swim out to sea to lean on the whale?”

Crocodile ก็คือฝรั่งเศส Whale ก็คืออังกฤษ “What I say here applies not only to the present, but also to the time of our children and grandchildren” และอาจจะเป็น great grandchildren และ great-great-grandchildren เช่นพวกเราด้วย เปลี่ยนอังกฤษกับฝรั่งเศสเป็นอเมริกากับจีน หรือว่าเป็นอเมริกากับญี่ปุ่นหรืออะไรก็ได้ สามารถใช้ได้ตลอดกาล

“Whatever happens, at least let our native land remain intact even if it involves some loss of prestige, because this is unavoidable. Surrounded by these great powers, what can a small country like ours do? Even if we strike a gold mine of unlimited supply and can afford to build hundreds of steamed gunboats, we will still be unable to stand up to these great powers because we cannot make the engines and guns for these ships ourselves and have to buy them from the very same great powers. If we have enough money to buy more of these warlike implements than they considered suitable for such a small country, these Western

powers will not sell them to us. To defend ourselves, the only weapons on which we can fully rely are our intelligence and negotiating skill.”

นี่เป็นคำแปลของฟีนีออน ซึ่งผมเห็นว่ายอดเยี่ยม ผมอ่านจากหน้า 675-676 ถ้าเกิดท่านไปดูว่าต้นฉบับอยู่ที่ไหนก็เชิญเปิดไปที่หน้า 794 เจริญรทที่ 100 อยู่ในสมุดไทยดำที่ 1228/170 เป็นพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ถึงพระยาสุรวงศ์ฯ ลงวันที่ 14 มีนาคม ค.ศ 1867 ซึ่งก็เกือบจะปลายรัชกาลแล้วแต่ผมเรียนว่านี่เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งผมขอเรียกว่าประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยที่สำคัญที่สุดฉบับหนึ่งนะครับ

พอได้อ่านวิทยานิพนธ์ของฟีนีออนเพื่อที่จะเตรียมการพิมพ์ผมก็รีบติดต่อไปที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติเพื่อที่จะขอดูตัวจริง แต่ไม่สำเร็จเพราะว่าเอกสารชุดนั้นตอนที่ไฟไหม้หอจดหมายเหตุแห่งชาติเดิมที่อยู่หลังโรงละครแห่งชาติได้ไฟไหม้ไปด้วย ผมติดตามเรื่องนี้มานานแล้ว ยกตัวอย่างบทความของสุจิตต์ วงษ์เทศที่ลงในมติชนสุดสัปดาห์ฉบับวันที่ 1-7 เมษายน พ.ศ 2565 ไฟไหม้โรงละครของกรมศิลปากรและพระที่นั่งศิวโมกษพิมานก็ไฟไหม้ไปหมด ผมติดต่อไปที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติเผื่อจะหลงเหลืออยู่ติดต่อไป 3 ครั้งด้วยกัน ไม่สำเร็จหาไม่พบ ในที่สุดก็ต้องทำตามแบบสังคมไทยที่ดีคือต้องอาศัยพระบารมีสมเด็จพระเทพรัตนฯ ให้ไปค้นหาให้ได้ เขาก็บอกว่าไฟไหม้ไปแล้วจริง ๆ

เพื่อที่จะมีหลักฐานเขาเลยทำหน้าที่สือกราบบังคมทูลเข้าไป เขายังถ่ายรูปเอกสารต่าง ๆ ที่ไฟไหม้ไปกราบบังคมทูลด้วยเพื่อเป็นการยืนยัน เพราะว่าตอนที่ผมติดต่อไปไม่มีหลักฐาน ผมถึงได้ไปฟ้องพระองค์ท่าน แต่ผมยังไม่หมดความหวังเพราะว่าสมัยนี้เทคโนโลยีดีเหลือเกิน สิ่งที่พินาศไปแล้วเราอาจจะไปกอบกู้มาได้แต่ผมยังไม่มีเวลาพอ ได้กราบบังคมทูลแล้วเหมือนกันว่า ถ้าเผื่อเราส่งไปที่หอสมุดแห่งชาติที่ฝรั่งเศสหรือที่ลอนดอน เขาอาจจะทำอะไรให้ได้ แต่ยังไม่เวลาพอเพึ่งกราบบังคมทูลเมื่อวานนี้เพราะฉะนั้นยังมีหวัง

อย่างไรก็ตาม เอกสารที่ฟีนีออนแปลเป็นภาษาอังกฤษที่ผมเพิ่งอ่านให้ฟังฟีนีออนบอกว่าวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2410 แต่ผมไปสำรวจดูแล้วเป็นไปไม่ได้ เพราะว่าเอกสารฉบับนั้นเขียนเมื่อวันแรม 13 ค่ำเดือน 3 ปีชวด เพราะฉะนั้น สำหรับท่านที่รับหนังสือไปแล้ว ดูเจริญรทที่ 100 ที่ผมอ่านให้ฟัง ที่จริงแล้วต้องเป็นวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2410 อันนี้เป็นตัวอย่างที่สำคัญมากสำหรับท่านที่ได้รับหนังสือไปแล้วอาจจะแก้ไขได้ในเจริญรทแล้วผมจะพยายามหาด้านฉบับตัวจริงต่อไปในกาลอันควร ผมขอแนะนำหนังสือเล่มนี้แต่เพียงแค่นี้ และจะได้ให้นักวิชาการที่แท้จริงได้แนะนำหนังสือเล่มนี้ต่อไป

ดร. อนุสรณ์ ชินวรรณโณ

ขอขอบคุณท่านเดช บุญนาค เป็นอย่างยิ่ง เผอิญท่านต้องออกไปก่อนเพราะมีราชการอื่นต่อ ขออนุญาตมาทางอาจารย์สุเนตรว่าท่านเห็นว่าหนังสือเล่มนี้มีประเด็นสำคัญอะไร และเป็นประโยชน์กับการศึกษาในเรื่องของการต่างประเทศหรือความสัมพันธ์ที่ไทยเรามีกับต่างประเทศในยุคต่าง ๆ อย่างไร

จริง ๆ ผมยังตั้งใจอยากจะถามท่านเดชเกี่ยวกับประเด็นจากหน้า 676 เพราะผมคิดว่าประโยคสุดท้ายคือแนวปฏิบัติทางการทูต หรือเป็นนโยบายทางการทูตของไทยเรามาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1867 ก็คือว่า “To defend ourselves, the only weapons on which we can fully rely are our intelligence and negotiating skill” ผมคิดว่าเป็นอะไรที่กระทรวงต่างประเทศปฏิบัติมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1867 หรือมีมาก่อนหน้านั้น เพียงแต่หลังปี ค.ศ. 1867 มีการเขียนระบุไว้ชัดเจนว่านี่คือวิธีการที่เราจะเอาตัวรอดในโลกของการแข่งขันซึ่งท่านเดชได้พูดไปเมื่อสักครู่ว่าจริง ๆ ก็ยังใช้ได้จนถึงยุคปัจจุบันนี้ ในท่ามกลางการแข่งขันของมหาอำนาจ สหรัฐฯ จีน ที่เราพูดกันมากมาย ทุกวันนี้ก็เป็นวิธีเดียวที่เราจะเอาตัวรอดได้ ก็คือเราต้องพึ่ง intelligence และ negotiating skill ของเราเอง เลยขออนุญาตเรียนเชิญท่านอาจารย์สุนทร ท่านมีประเด็นอะไรที่อยากแชร์กับพวกเรา เชิญครับ

ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชูตินธรรานนท์

ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาธรรมศึกษาและนวัตกรรมทางสังคม สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

งานของท่านอาจารย์น็อน เป็นงานที่สำเร็จสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1960 หรือ พ.ศ. 2503 คือเมื่อ 63 ปีที่แล้ว ถ้าหากเราจะพูดถึงงานนี้โดยย้อนเวลาไปถึงปี ค.ศ. 1960 ต้องบอกว่างานนี้เป็นงานที่ล้ำยุค คือเหนือการคาดเดาที่จะมีการผลิตงานในลักษณะนี้ออกมาในช่วงจังหวะเวลานั้นได้ เพราะฉะนั้น ในความรู้สึกแรกที่ได้สัมผัสงานนี้เป็นฐานะที่เป็นงานวิทยานิพนธ์ ต้องบอกว่าเป็นงานที่ล้ำยุคจริงๆ ผมได้มีโอกาสพอสมควรที่ได้ร่วมงานชิ้นนี้อย่างละเอียด ทั้งนี้ ก็ต้องขอขอบคุณมูลนิธิคึกฤทธิ์ ปราโมช ขอขอบคุณพี่ต๋ม วิมลวรรณ และรู้สึกว่าจะมีการสนับสนุนด้านทุนทรัพย์จากท่านอานันท์ ปันยารชุน ทำให้ได้มีโอกาสอ่านและเขียนย่อสิ่งที่จะคุยต่อไปนี้ คือเป็นงานที่มาจากบทความของผมที่ได้ย่อผลงานของท่านอาจารย์น็อนชิ้นนี้ เป็นงานวิทยานิพนธ์ออกเป็นภาษาไทย และทราบว่าหนังสือจะตีพิมพ์ออกมาในเดือนนี้เป็นหนังสือสุดดีของท่านอาจารย์น็อน

งานนี้ในความรู้สึกของผมตั้งแต่เป็นวิทยานิพนธ์แล้ว ผมรู้สึกว่าเป็นงานที่สมบูรณ์แบบ คำว่าสมบูรณ์แบบในที่นี้ ผมคิดว่าเป็นการนำเสนอ การตีความหลักฐานอย่างระมัดระวังและเฉียบคม การใช้หลักฐานอย่างรอบด้านและลุ่มลึก ครอบคลุมหลักฐานไทยและหลักฐานต่างชาติ แต่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการทำให้งานมีความสมบูรณ์แบบ งานวิทยานิพนธ์จะเป็นงานที่สมบูรณ์แบบและควรค่าแก่การศึกษาได้ที่สำคัญที่สุดคือการเลือกหัวข้อวิทยานิพนธ์ ซึ่งเป็นที่น่าอัศจรรย์มากกว่าอาจารย์เลือกที่จะศึกษาเรื่องราวของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อ 63 ปีที่แล้ว ก่อนที่จะลงไปรายละเอียดมากกว่านี้ ถ้าถามผมว่างานวิทยานิพนธ์นี้หรือหนังสือนี้ได้ให้ข้อเท็จจริงที่ควรค่าแก่การเรียนรู้ในประเด็นสำคัญอะไรบ้าง ความจริงมีหลายประเด็น แต่ผมอยากจะบอกว่าประเด็นที่ผมรู้สึกที่สำคัญที่สุดมี 3 ประเด็นด้วยกัน

ประเด็นแรก เป็นการพลิกโฉมการรับรู้และความเข้าใจในอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น เคยเข้าใจท่านอย่างหนึ่ง หลังจากได้อ่านงานนี้เราจะไม่มีความคิดถึงท่านเหมือนอย่างที่เรเคยคิดเคยเข้าใจอีกเลย

ประเด็นที่สอง คือได้เข้าใจในแสนยานุภาพของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งในยุคนี้ไม่เหมือนกับยุคพระนารายณ์ แตกต่างกันราวฟ้ากับดิน และการวางกุศโลบายในการตั้งรับของสยาม ผมคิดว่าเป็นประเด็นสำคัญ

ประเด็นที่สาม ทำให้เราเกิดความเข้าใจการเมืองการปกครองสยามในยุครัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 4 นี่เป็นยุคเปลี่ยนผ่าน เปลี่ยนผ่านจากยุคจารีตสู่ยุคความเป็นสมัยใหม่ สมมติฐานที่สำคัญของงานวิทยานิพนธ์นี้ในทัศนะของผม คือบอกให้เราทราบว่าสยามรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคม ตะวันตกก็ด้วยอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางวิเทโศบายทางด้านการต่างประเทศ ผมว่าอันนั้นคือหัวใจสำคัญ

ที่นี้ถามว่างานนี้พลิกโฉมการรับรู้และความเข้าใจและอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ อย่างไร ก็ต้องเข้าใจก่อนว่าผู้คนในโลกตะวันตกคิดถึงพระจอมเกล้าฯอย่างไร ท่านอาจจะไม่เชื่อนะ แต่พระมหากษัตริย์ไทยซึ่งมีอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมหาศาลพระมหากษัตริย์ไทยที่เป็นที่รู้จัก ที่ผู้คนพูดถึง กล่าวถึง ผลงานที่เกี่ยวกับพระองค์ในเวทีสากลคือสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่มีพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ไหนอีกที่จะเป็นที่รู้จักของคนในโลกตะวันตกหรือโลกที่ได้สัมผัสผลงานของตะวันตกมากไปกว่าพระจอมเกล้าฯ

บุคคลแรกที่นำเรื่องราวของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯออกเผยแพร่สู่เวทีสากลคือแอนนา เลียวโนเวนส์ memoir เล่มแรกของเขาคือ The English Governess at the Siamese Court ออกมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1870 และเมื่อหนังสือค่อนข้างจะทำกำไรดีเป็นที่นิยม แอนนาเลยเขียนอีกเรื่องหนึ่งชื่อ Romance of the Harem เล่มนี้ค่อนข้างใส่สีใส่ไข่เยอะ พิมพ์อีก 3 ปีต่อมาคือปี ค.ศ. 1873 หนังสือเล่มหลังอาจารย์ชอบ ไซยวสุได้แปลออกมานานแล้ว ชื่อว่า “นิยายรักในราชสำนักฝ่ายใน” อย่างนั้น และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์บอกอาจารย์ว่า อาจารย์รู้ไหมว่าหม่มน้ำมันตอแหล ภายหลังงานทั้งสองเล่มถูกเอามาขมวดเป็นเล่มเดียวกัน โดย มาร์กาเรต แลนดอน และเขียนออกมาเป็นชื่อ Anna and the King of Siam ในปี ค.ศ. 1944 และนี่คือต้นเชื้อของการสร้างละครบรอดเวย์ ของการเอาไปทำเป็นภาพยนตร์ที่มีตัวแทนสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งแตกต่างจากโลกแห่งความเป็นจริงมาก คือยูล บรินเนอร์ เราจะนึกถึงเขาในฐานะที่เขาเป็น King แต่จริง ๆ แล้วการสร้างยูล บรินเนอร์ จากจินตนาการของมาร์กาเรต แลนดอน ยูล บรินเนอร์ คือตัวแทนของความเป็นตะวันออก (Oriental) เพราะฉะนั้น ความเป็น Oriental ในมิติความเข้าใจของตะวันตกมันไม่ใช่ความเป็นจริงของ Oriental ที่ถูกเลือกยกมาตีแผ่ แต่ทั้งนี้ด้วยเหตุผลอย่างที่ผมได้นำแสดง เป็นเหตุให้สมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางที่สุด เหนือกว่ากษัตริย์สยามหรือกษัตริย์ไทยพระองค์ใด

ที่นี้ ในการรับรู้ของไทย ไทยไม่ค่อยรับรู้เท่าไรนักในเรื่องที่แอนนาเขียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพยนตร์ เพราะห้ามนำมาฉายเลย สมัยก่อนต้องไปแอบดูกัน เพราะฉะนั้น ในการรับรู้ของคนไทยเรื่องที่เรารู้และเรื่องที่เราคิดว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ซึ่งสะท้อนอัจฉริยภาพและคุณูปการของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ไม่ใช่ไม่ตรง แต่ว่าไม่ใช่เป็นเรื่องที่เป็นที่สุดแห่งพระอัจฉริยภาพ คือ ทุกครั้งที่พูดถึงรัชกาลที่ 4 จะเรียกพระองค์ว่าพระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย ซึ่งมาจากการทำนายสุริยุปราคาที่หว้ากอ เป็นเรื่องปลายรัชกาล ท่านครองราชย์มา 17 ปี เพราะฉะนั้น ความยิ่งใหญ่ของพระองค์มีมากกว่าเรื่องการเป็นบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทยมาก

เหตุผลอีกประการหนึ่งว่าทำไมรัชกาลของพระจอมเกล้าฯ จึงไม่สู้โดดเด่นนัก เพราะว่าท่านถูกขนาบด้วย 2 รัชกาลที่ยิ่งใหญ่และยาวนานมาก คือรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ 27 ปี แล้วเป็นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ อีก 42 ปี เพราะฉะนั้น รัชกาลของพระองค์ เมื่อเทียบกับรัชกาลที่

ใกล้เคียง มีแค่ 17 ปี ข้อมูล หลักฐาน เรื่องราวต่าง ๆ จริง ๆ ก็มีโดดเด่น แต่คนก็จะไปให้ความสำคัญในเรื่องของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จนเกิดความเข้าใจว่าที่สยามหยุดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก เป็นด้วยอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ

ความจริงแล้วมหาอำนาจที่ออกมาในช่วงนั้นและได้เข้ามาจัดการกับพื้นภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจัง คือจักรวรรดินิยมอังกฤษ แล้วออกมาในช่วงรัชกาลที่ 3 ทั้งนี้ ต้องไปดูการเข้ามาของจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) การเข้ามาของเฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) การเข้ามาของเจมส์ บรูค (James Brooke) แล้วที่นักหนาสาหัสในยุคพระจอมเกล้าฯ เพราะอังกฤษได้จัดการปัญหาของตัวเองเสร็จแล้ว หนึ่งคือสงครามฝิ่นที่รบเสร็จเรียบร้อยแล้ว สองคือ Second Anglo - Burmese War 1852 ทั้งสองเรื่องนี้เรียบร้อยแล้วเบาว์ริงก็เข้ามาทันที นอกจากนั้น คนหลายคนก็มองด้วยว่า ท่านอยู่ในสมณเพศยาวนานถึง 27 ปี จะมีประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถอะไรในทางด้านการเมืองการปกครอง อันนี้ก็เป็น handicap หลักฐานร่วมสมัยก็จะพูดในทำนองว่า ความสามารถของท่านเป็นรองพระอนุชา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ที่สำคัญเหนืออื่นใดก็จะมองว่า พระองค์ตกอยู่ใต้อิทธิพลของตระกูลขุนนาง ผมอยากจะบอกว่า ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเหตุให้การรับรู้ของคนไทยที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มันคล้าย ๆ กับว่าถูกตีกรอบไว้ด้วยความคิด ความรู้สึก ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ที่ผมได้บรรยายมา เพราะฉะนั้น วิทยานิพนธ์ของอาจารย์นิออนได้พลิกโฉมของรัชกาลที่ 4 ในการรับรู้และความเข้าใจของคนไทย เสนอให้เห็นอย่างชัดเจนในข้อเด่นและข้อด้อย คือข้อที่จะนำมาพูดถึงเป็นข้อด้อย แต่ความเฉียบคมของอาจารย์ อาจารย์มองเห็นข้อเด่นในข้อด้อยนั้น

เรื่องแรก คือ การที่พระองค์อยู่ในสมณเพศเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทำให้พระองค์ได้มีโอกาสชุดงค์เดินทางไปในพื้นที่ต่าง ๆ ทำความรู้จักกับประเทศและประชาชนของพระองค์ ซึ่งไม่เคยมีพระมหากษัตริย์สยามพระองค์ไหนที่จะมีโอกาสเช่นนี้ ซึ่งความรู้ ความเข้าใจ โอกาสที่ได้ออกไปสัมผัสที่ผมได้กล่าวจะสอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยน คือเป็นยุคสมัยที่เราต้องเริ่มเข้าไปจัดการกับโลกตะวันตก ความรู้ชุดนี้เป็นสิ่งสำคัญ

เรื่องที่สอง คือ จังหวะเวลาที่ทำให้ท่านได้เรียนรู้สรรพวิทยาของโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษา จึงเป็นเหตุให้พระองค์เป็นกษัตริย์เอเชียพระองค์เดียวที่รู้ภาษาอังกฤษ แล้วติดต่อกับผู้นำของนานาประเทศหรือราชทูตโดยตรง ไม่ต้องมีคนกลางหรือล่าม ไม่เคยมีสิ่งนี้ปรากฏมาก่อนเลย แล้วสิ่งนี้ทำให้ความสัมพันธ์มันราบรื่น มันง่าย มันเกิดจากการขับเคลื่อนของผู้ที่มีความเข้าใจอย่างลุ่มลึก อย่างเช่นที่ท่านทูตเตชได้นำความมาอ่านให้เราฟัง คนที่จะเขียนอย่างนั้นได้จะต้องมีความเข้าใจอย่างลุ่มลึก แต่ทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นบุญเก่าที่มาจากการที่พระองค์ไม่ได้ขึ้นครองราชย์ใช้ไหมครับ แต่ใช้ชีวิตในฐานะเป็นของการเป็นสมณเพศ และเอาเวลาช่วงหนึ่งไปหาความรู้ อันนี้เป็นข้อเด่นในข้อด้อยที่อาจารย์นิออนมองเห็น

อย่างที่ได้กล่าวข้างต้นว่าอันดับแรกทรงรู้จักประเทศของพระองค์ สองจากความรู้ภาษาต่างประเทศ ทำให้พระองค์ติดต่อกับเหล่าผู้นำของโลกตะวันตกได้โดยตรง เขียนจดหมายไปถึงโดยตรง อาจารย์นิออนยังเสนอว่าตะวันตกที่ออกมา อย่าเหมารวมเพราะไม่เหมือนกัน อังกฤษก็มีภูมิหลังความเป็นมา แล้วอังกฤษ

ก็ออกมาก่อนแล้วมีผลกระทบต่อมาหาอำนาจที่ออกมาทีหลังคือฝรั่งเศส แต่มหาอำนาจทั้งสองได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับสยามในหลายเรื่อง แต่เรื่องที่ผมดึงออกมาจากงานวิทยานิพนธ์ของท่านมี 2 เรื่องสำคัญ

เรื่องแรกคือเรื่องการค้าเสรี ซึ่งเป็นที่มาของสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งพอมีสถิติสัญญาฉบับนี้แล้ว ซาติมหาอำนาจตะวันตกทั้งหมดที่เหลือก็เซ็นสัญญากับเราตามสนธิสัญญาเบาว์ริง จึงทำให้อังกฤษไม่เห็นความจำเป็นโดยสิ้นเชิงที่จะเอาสยามเป็นอาณานิคม เพราะการเอาประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นอาณานิคมมันมีต้นทุนสูง ไม่ว่าจะเป็นการสงคราม การเข้าไปปกครอง การเข้าไปบริหารจัดการใหม่ วางระบบใหม่ อะไรใหม่ทั้งหมด อย่างเช่นที่อังกฤษทำกับอินเดียกับพม่านี้หืดขึ้นคอแล้ว เพราะฉะนั้น การที่อังกฤษมีเซอร์จอห์น เบาว์ริงมา และเซ็นสัญญาที่เดียว ภารกิจในการยกระดับประเทศของเราออกมาให้เท่าเทียมกับมาตรฐานที่เป็นระเบียบโลกใหม่ในยุคนี้ถือเป็นเรื่องของผู้นำปกครองของเราทั้งหมด ไม่ใช่เป็นของเหล่าเจ้าอาณานิคมเลย เพราะฉะนั้น มีสองเรื่อง เรื่องแรกการค้าเสรีที่ทำให้เราต้องมาพัวพันสนธิสัญญากับอะไรต่ออะไร นี่คือผมเอามาจากอาจารย์นิออน

เรื่องที่สองเป็นเรื่องเมืองประเทศราช เรื่องนี้ซับซ้อนมากที่สุด เพราะว่าเรื่องเมืองประเทศราชมีความแตกต่าง มีที่มาที่ไป และไม่ได้เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงทวิภาคี เพราะว่าในความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสมันมีภาพเงาของอังกฤษมาด้วย เพราะเราเข้าไปอยู่ตรงกลางความขัดแย้งของอังกฤษและฝรั่งเศส แต่ว่าเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเป็นเรื่องเป็นเขตอิทธิพลเดิมของเรา แต่เมื่อมหาอำนาจขยายอำนาจเข้ามาในเขตนั้นก็เกิดอำนาจซ้อนทับเห็นไหมครับ ปัญหาอำนาจซ้อนทับไม่ได้เป็นปัญหาใหม่ เรารับ “อันนามสยามยุทธ” ก็คือปัญหาของอำนาจซ้อนทับที่มีในเขตกัมพูชา แต่ซ้อนทับระหว่างเรากับเวียดนาม แล้วการสงครามที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีนัยที่ส่งผลต่อนโยบายต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่เราจะมีกับฝรั่งเศส ซึ่งอาจารย์นิออนได้ตีแผ่ไว้อย่างน่าอัศจรรย์มาก เพราะฉะนั้น เหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรจะไปอ่านจากหนังสือเล่มนี้ เพราะมีประเด็นบางประเด็นที่เราคิดไม่ถึง

อย่างสนธิสัญญากับเซอร์จอห์น เบาว์ริง ไทยเป็นฝ่ายยืนยันว่าขอให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นผู้เข้ามาทำสัญญาไม่ใช่ฝรั่งเศสเลือกคนเข้ามา เพราะว่าเบาว์ริงเป็นคนที่ได้รับยกย่องให้เป็นอัศวิน ซึ่งเราถือว่าคนที่ได้รับเกียรติเป็นอัศวินแล้วเป็นทูตมาทำสัญญากับเราแสดงว่าฐานันดรของเราซึ่งเป็นคู่สัญญาไม่ได้ต่ำต้อย เบาว์ริงเป็นตัวแทนของราชสำนักอังกฤษไม่ได้เป็นตัวแทนของข้าหลวงใหญ่อังกฤษที่อินเดีย อันนี้เป็นความสำคัญอย่างยิ่งยวดอีกอย่างหนึ่งที่เรายากจะให้เบาว์ริงเข้ามา แต่รู้ไหมทำไมเราถึงกังวลในเรื่องเหล่านี้ อาจารย์นิออนบอกว่า เพราะว่าเราไม่อยากให้เวียดนามเอาเราไปนิยามว่าเราเป็นนโยบายลุ่ม การมีสถานะของคู่สัญญาที่มีฐานันดรศักดิ์สูงทำให้ยกฐานันดรศักดิ์ของเราขึ้นไปด้วย เราจะไม่เป็นที่ครหาของคู่สงครามเดิมที่เรามี ส่วนความสัมพันธ์ของเรากับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสกลายเป็นมหาอำนาจตะวันตกที่สร้างปัญหากับเรามากที่สุด แต่คนที่เชื่อเชิญฝรั่งเศสเข้ามาสัมพันธ์ เข้ามาทำสนธิสัญญา เข้ามาเป็นพันธมิตร คือสยามไม่ใช่ฝรั่งเศส เพราะว่าสยามยินดีมากที่สุดที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดโคชินไชน่า เวียดนามจะได้ไม่หือเราจะได้เข้าไปกระชับอำนาจของเราในกัมพูชา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กับขุนนางตระกูลขุนนาท ท้ายที่สุดรูปแบบความสัมพันธ์เป็นอย่างไร อาจารย์นิออนไม่เคยแม้แต่คำเดียวที่จะปฏิเสธความยิ่งใหญ่ของขุนนางตระกูลขุนนาท แต่อาจารย์ได้ชี้ให้เห็นเพิ่มเติมว่าผู้ที่ทรงอำนาจในยุคนั้นเขาอยู่ร่วมกันอย่างไร

ฝรั่งเศส เวียดนาม กัมพูชา ใครคือมิตรใครคือศัตรู และรูปแบบความสัมพันธ์แปรเปลี่ยนไปอย่างไร ภายหลังจากที่ฝรั่งเศสกระชับอำนาจในโคชินไชน่า เพราะฉะนั้น ภาพของฝรั่งเศสสำหรับเราอาจจะดูเหมือนเป็นผู้ร้าย แต่เรื่องทั้งหมดมันไม่ได้เกิดข้ามคืน มันค่อยเป็นค่อยไป แล้วการเปลี่ยนแปลงนั้นค่อย ๆ เปลี่ยนแปลง ยิ่งไง ผมคิดว่าอาจารย์นิออนคงจะได้เกิดในชาตินั้น เพราะพูดเหมือนเป็นผู้ที่ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์

ผมขออนุญาตสรุปการบรรยายว่า 17 ปีแห่งการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะเวลาอันยาวนานเพียงพอต่อการหยั่งรากวิถีแห่งการขับเคลื่อนประเทศที่สอดคล้องประสานกับสถานการณ์โลกที่เป็นไป 800 กว่าหน้าของวิทยานิพนธ์ของท่านอาจารย์นิออนได้ดีแผ่รอยต่อทางประวัติศาสตร์ ให้ได้เห็นทั้งความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง หากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการหยั่งราก แล้วรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคืออะไร ก็คือดอกผลที่บานสะพรั่งจากรากที่หยั่งลึกอันนำพาสยามให้เป็นชาติในเอเชียเพียงชาติเดียวที่ยังยืนเคียงบ่าเคียงไหล่กับมหาอำนาจตะวันตก โดยไม่ตกเป็นอาณานิคมหรือเป็นรัฐในอารักขาเช่นอีกหลายชาติในเอเชีย

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ

ขอบคุณท่านอาจารย์สุนทร มีหลายประเด็นที่ผมคิดว่าเป็นเรื่องน่าสนใจ จริง ๆ มีเรื่องราวอีกหลายเรื่องมากในวิทยานิพนธ์และหนังสือเล่มนี้ของอาจารย์นิออนที่พูดถึง โดยเฉพาะเรื่องความสัมพันธ์ของเรากับอังกฤษและความสัมพันธ์ของเรากับฝรั่งเศสที่ไม่เหมือนกันเลย ทั้งที่ในตอนต้นก็มาในลักษณะเดียวกันและเราเองเป็นคนที่ไม่เชื่อเชิญฝรั่งเศสเข้ามา จะอ่านพบเรื่องของ Montigny Mission ที่จริง ๆ แล้วคนที่ไปชักชวนมาก็คือไทย ตอนแรกฝรั่งเศสไม่สนใจเลยจะเข้ามาในภูมิภาคของเรา เราต้องให้อังกฤษไปชักชวนฝรั่งเศสเข้ามาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน 17 ปีของรัชสมัยของพระองค์ท่านโดยเฉพาะใน 10 ปีท้าย ที่มีการเปิดสถานกงสุลต่างชาติ เราถึงจะได้เห็นปัญหา รวมทั้งนโยบายของฝรั่งเศสในโคชินไชน่าที่เปลี่ยนไป ผมคิดว่ามันเปลี่ยนไปจากการค้าเสรีที่อาจารย์พูดถึงมาเป็นเรื่องของการตั้งอาณานิคม มาทำให้สถานะของกัมพูชาในสายตาของฝรั่งเศสเปลี่ยนไปเหมือนนโยบายของฝรั่งเศสเปลี่ยนเลยสร้างปัญหาให้เรามากมาย ถ้าจะว่ากันไปก็ยังเป็นปัญหายู่จนทุกวันนี้

ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชูตินธรรานนท์

อันนี้ไม่นับปัญหาของกัมพูชาเอง กลุ่มผู้นำของกัมพูชา ซึ่งอาจารย์นิออนนำเสนอได้อย่างมีสีสันมาก

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ

เราจะเห็นบทบาทของกงสุลฝรั่งเศสกับกงสุลอังกฤษที่เข้ามาประจำอยู่ในกรุงเทพฯ ที่มีความแตกต่างกันมากมาย ซึ่งเรื่องเหล่านี้ผมคิดว่าเราไม่ค่อยได้ทราบรายละเอียด อาจารย์เขียนไว้ละเอียดมาก ขอเชิญอาจารย์ชัชพล ท่านเห็นว่าหนังสือเล่มนี้มีความสำคัญอย่างไร

รองศาสตราจารย์ ดร. ชัชพล ไชยพร

รองคณบดีคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จริง ๆ แล้วทักษะของนักกฎหมายที่มองต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชในมุมมองของประวัติศาสตร์กฎหมาย พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์มหัศจรรย์มาก โดยเฉพาะในฐานะที่ทรงเป็นนักกฎหมาย ถ้าอ่านงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะพบว่าวิทยานิพนธ์เล่มนี้ถ้าพูดเป็นภาษาสำนวนก็กล่าวว่าเป็นผลงานชั้นยอดที่ไม่อยู่บนแผ่นดินของศาสตร์ใดจำเพาะ ก็คือสามารถที่จะมองจากมุมในความเป็นนักกฎหมายเข้าไปก็ได้ มองในความเป็นรัฐศาสตร์เข้าไปก็ได้ จากความเป็นประวัติศาสตร์เข้าไปก็ได้ จนแม้กระทั่งในทางอักษรศาสตร์ก็ยังมองวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้ที่น่าสนใจว่าถ้าเกิดว่าท่านเป็นนักใด ๆ ก็ตามที่ แต่ว่าท่านอยากรู้เรื่องราวเกี่ยวกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเหตุการณ์สืบเนื่องในรัชสมัยต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบัน ท่านสามารถหยิบวิทยานิพนธ์เล่มนี้ขึ้นมาแล้วใช้แว่นของท่านในการส่องมองแล้วท่านจะเห็นสาระที่จะสะท้อนเข้ามาถึงผลกระทบและเรื่องสืบเนื่องในศาสตร์หรือศิลป์ที่ท่านสนใจได้ เพราะฉะนั้น ในมุมมองของนักกฎหมายเมื่ออ่านวิทยานิพนธ์เล่มนี้ผมก็รู้สึกได้ว่ามีผลประโยชน์มากถึงการที่จะใช้ในการอธิบายว่าทำไม Norms หรือบรรทัดฐานในสังคมในรัชกาลที่ 4 หรือรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 และในยุคต่อ ๆ มาถึงเป็นเช่นนี้ เพราะอย่างที่ท่านอาจารย์สุนทรปรรณโกไปว่าในรัชกาลที่ 4 คือเมล็ดพันธุ์แห่งการที่ทรงปลูกเอาไว้และทำให้เรายืนหยัดอยู่ได้ในความเป็นอารยะของระเบียบโลกสมัยใหม่ ในภูมิรัฐศาสตร์ที่เคลื่อนไหวอย่างรุนแรงมากในเวลานั้น เพราะฉะนั้น ภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่ได้เป็นมหาราชตามรูปแบบที่คนเคยรู้สึก คือจะต้องไปยุทธหัตถี ต้องถือดาบถือปืน ต้องเป็นทหารอย่างนี้ในมุมมองของ Hard Power โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าเรามองความคิดของมหาราชในอดีต ท่านก็จะพบว่าเราต้องปรับตัวจับศึกชิงข้างต่าง ๆ นานา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถูกบังคับด้วยมายาภาพเหล่านั้น จึงทำให้เรามองไม่เห็นว่านโยบายทางการทูตหรือการดำรงอยู่ของรัฐด้วยกลไกทางพระราชวิเทโศบายจริง ๆ คือความเป็นนักยุทธศาสตร์หรือนักความมั่นคงที่เข้มแข็งมาก ๆ เพราะว่าทรงพระปรีชาญาณมากพอที่จะมองไปรอบประเทศแล้วเห็นบทเรียน จากมหาประเทศที่เคยเป็นพี่ใหญ่ของเรา เช่น จีน หรือพม่าที่เราไม่เคยรบชนะสักที เขาก็ยังแพ้ตะวันตกไปถ้วนหน้าแล้ว เพราะฉะนั้น ถ้าเกิดว่าจะกล่าวถึงวิทยานิพนธ์เล่มนี้ที่ผลบวกของการที่ทรงดำรงสมณเพศอยู่เป็นระยะเวลาอันยาวนานคือผลประโยชน์อย่างยิ่งเพราะทำให้ทรงใช้ชีวิตอย่างการเป็นสามัญชนในพระธรรมวินัย การที่ลงไปสวมบทบาทที่แตกต่างของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ทรงได้เรียนรู้ในบทบาทของความเป็นสามัญชน ความเป็นนักวิชาการ ความเป็นนักบวช และความเป็นนักศึกษาที่เป็นพระราชธิดาส่วนพระองค์

เพราะฉะนั้น พอได้ทรงสวามยทิพหลากหลายและโปรดด้วยพระราชอัธยาศัยที่โปรดความเป็นเสรีภาพอยู่แล้ว การเรียนรู้เหล่านี้ทำให้ทรงเป็นพหุสูตในหลายศาสตร์ เราอาจจะมองเห็นว่าทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์ เป็นนักดาราศาสตร์อย่างที่ยกย่องกัน แต่ว่าสำหรับความเป็นนักกฎหมายหรือความเป็นนักรัฐศาสตร์หรือนักการทูตนี้ชัดเจนมาก อีกข้อหนึ่งคือทรงเป็นนักการสื่อสารที่ชาญฉลาด การที่ทรงเป็นนักการสื่อสารที่ชาญฉลาดทำให้ทรงสามารถประสานประโยชน์กับมหาประเทศเหล่านี้ได้ แล้วแน่นอนว่าก่อนที่จะทรงเป็นนักการสื่อสารก็ต้องทรงพระปรีชาญาณด้านอักษรศาสตร์เสียก่อน เพราะฉะนั้น การที่ทรงเข้าพระทัยในภาษาต่าง ๆ ทั้งในเชิงภาษาเขียน ทั้งในเชิงภาษาพูด ไม่น่าจะเกิดจากพระราชอัธยาศัยที่สนุกแต่ทรงมีพระราชปณิธานอะไรบางอย่างที่จะต้องทรงเรียนรู้เพื่ออะไร แปลว่าปณิธานเพื่อการที่จะนำสยามให้รอดจากวิกฤตภัยทั้งหลายอยู่ในพระราชหฤทัยมาตั้งแต่ทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ไม่ใช่ในสมัยที่เป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และน่าจะทรงเข้าใจพระราชสถานะบางอย่างที่ทรงดำรงอยู่ในฐานะที่ทรงเป็นตัวละครในทางการเมืองบางอย่าง ท่านทรงใช้เวลาอันเป็นเวลาแห่งการเตรียมพระองค์ เพราะฉะนั้นในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ก็กล่าวถึงแง่มุมที่เป็นด้านบวกในด้านนี้อยู่มาก ทำให้ทรงมีความสามารถในฐานะที่เป็นผู้เข้าใจในศาสตร์และศิลป์รอบด้าน เมื่อเข้าใจในศาสตร์และศิลป์รอบด้าน คนที่จะมาวิเคราะห์งานของพระองค์ก็ต้องเป็นพหุสูตด้วยไม่อย่างนั้นก็จะอ่านพระองค์ไม่ออก

จริง ๆ ผมทันสมัยสารและร่วมรับประทานอาหารกับท่านอาจารย์นิออน ด้วยเหตุที่ผมช่วยเป็นรองเลขาธิการมูลนิธิรัชกาลที่ 6 อยู่ในหอวิชาการฐานุสรณ์ด้วยกันเพราะท่านอาจารย์นิออนเป็นผู้บุกเบิกแล้วก็เป็นผู้วางรากฐานมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งอยู่ในออฟฟิศเดียวกันกับมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะฉะนั้น ก็พบกันอยู่เนื่อง ๆ ทำให้เห็นว่าความเป็นนักวิชาการที่รู้ศาสตร์รอบด้านของท่านอาจารย์นิออนทำให้ท่านอ่านพระจอมเกล้าฯ ออก ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การสรรเสริญพระบารมีโดยปราศจากทัศนคติในทางวิชาการ

เพราะฉะนั้น ถ้าเกิดว่าเราจะดูพระมหากษัตริย์ที่ฉลาด ถ้าพูดรวม ๆ ก็ต้องใช้คนฉลาดในการมองแล้ว ไม่ใช่เพียงแค่มองว่าท่านทำอย่างนี้ แต่จะต้องมองและวิเคราะห์ที่ได้ ท่านอาจารย์นิออนท่านสามารถหยิบยกประเด็นที่ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาที่ดี หรือสนธิสัญญาต่างๆ ก็ตีมาวิเคราะห์ในแง่มุมที่มาผนวกกับศาสตร์ต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้นนี่ก็เป็นความพิเศษอย่างหนึ่งของงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ในมุมมองของนักกฎหมายงานสำคัญอย่างหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการปรับปรุงภาษากฎหมาย ที่เป็นเช่นนี้ไม่ใช่เป็นเพราะว่าโปรดที่จะเป็นเช่นนั้น แต่เพราะทรงมีบทเรียนจากการประสานงานจากบรรดาชาวต่างชาติและมหาประเทศเหล่านี้ ทำให้รู้ว่าวิธีคิดแบบกฎหมายเก่า กฎหมายตราสามดวงก็ดี หรือทั้งธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ พระราชนิติศาสตร์ พระราชกำหนด ฝรั่งไม่มีทางเข้าใจ พอฝรั่งไม่มีทางเข้าใจมันก็เป็นข้ออ้างหลายๆ อย่างที่ทำให้เราจะต้องทำสนธิสัญญา ไม่ใช่เป็นเพียงแค่ในมุมเศรษฐกิจหรือการพาณิชย์ แต่ว่าระบบกฎหมายเป็น pain point สำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงปรับประเทศ เพราะฉะนั้นการที่เราลงนามในสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีหลายๆ ฉบับ แล้วก็ต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไป คำว่าเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็น stigma หรือเป็นการตรึงตราทำให้พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้

ทรงถูกมองเป็นลบว่าทรงดำเนินพระราชโบายผิดพลาด จากคนที่ไม่เข้าใจ แต่จริงๆ แล้วการที่ทรงเจรจาสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีเหล่านี้แล้วทำให้เราเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คำว่าเสียไม่ได้เสียแต่เป็นประโยชน์และได้ด้วยซ้ำ เพราะเวลานั้นถ้าเกิดเราไม่ทำ เราอาจจะเสียทั้งเมือง เราจะเจอเรือปืนแทนที่จะได้สนธิสัญญา ฉะนั้น สิ่งที่เรามองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ก็คือทรงทำให้เราพ้นจากยุทธภัยได้อย่างเฉียบขาดมาก จะเลือกปืนหรือเลือกสัญญา ก็ต้องเลือกสัญญาและสัญญาที่ว่านั้นก็จะมีเงื่อนไขสำคัญอยู่สองประการ คือ ในมุมของกฎหมาย คือ สิทธิสภาพนอกอาณาเขตอีกข้อหนึ่งก็คือในเชิงการทลาย warehouse สิ่งที่เราเรียกว่าคลังสินค้าในสมัยรัชกาลที่ 3 ก่อนหน้าซึ่งเป็นตัวกันระบบการค้าเสรีที่เกิดจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและระบบเศรษฐกิจในโลกใหม่ที่อยู่ในอีกซีกโลกหนึ่ง

เพราะฉะนั้น การที่ทรงรู้เท่าทันอย่างนี้ก็เพราะทรงทราบดีอยู่แล้วว่าถ้าไม่ทำก็เป็นไปไม่ได้ที่สยามจะดำรงตนอยู่บนแผนที่โลกนี้ได้ต่อไป เพราะฉะนั้น ทั้งในมุมของการที่ทรงยอมทำสัญญาทางพระราชไมตรีจะเรียกว่ายอมก็ไม่เชิง เพราะว่ายังเป็นประโยชน์ต่อวิทยาการความรู้และการค้า เราพบว่าหลังจากที่ทำสัญญาทางพระราชไมตรีเหล่านี้แล้ว มีเรือเข้าออกปากอ่าวในการที่จะติดต่อค้าขายเพิ่มขึ้นเรียกได้ว่าเป็น 2-300 เปอร์เซ็นต์ เพราะฉะนั้นจากที่ละ 5 ที่ละ 10 ก็เป็นร้อย เรือที่เข้าเป็นร้อย ขาออกก็ 30 กว่าลำ ซึ่งไม่น้อยเลย แปลว่าระบบการค้าเสรีก็ได้เปิดประตูให้ประเทศเราก้าวขึ้นสู่ระเบียบโลกใหม่ในเชิงเศรษฐกิจด้วย แล้วเมื่อเราก้าวเข้าสู่โลกใหม่ในระเบียบเศรษฐกิจ ก็สะท้อนมาสู่ระบบกฎหมาย การภาษีอากร การคลัง การวางกฎหมายเรื่องการเงินการทองในประเทศเรา ถ้าไปยึดอยู่กับกฎหมายเก่า พระอัยการสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ทันการพอดี ฉะนั้นการที่พระจอมเกล้าฯ ทรงใช้กลไกของการประกาศหรือออกกฎหมายเป็นเรื่อง ๆ ไม่ได้ทำตามอำเภอพระราชหฤทัย แต่ทรงได้สวนหลักกฎหมายหรือวิธีการของต่างประเทศก่อนว่า สมมติว่ามีปัญหาเรื่องพาณิชย์นาวี ไม่มีทางที่จะมีกฎหมายพาณิชย์นาวีอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ก็ทรงหยิบหลักการของคำว่า law ของอังกฤษหรือของฝรั่งเศสมาเขียนด้วยภาษาที่ เข้าใจง่าย ให้คนไทยอ่านรู้เรื่องสั้น ๆ ไม่ต้องมีพิธีรีตรองเสด็จออกซ้ายขวาหน้าหลัง อุดราก็ขุ ออกไปจักรพรรดิพินานทั้งหลาย ตัดทิ้งหมดเลย บอกว่าเหตุผลที่ควรจะทำอย่างนี้ เพราะอย่างนี้ ฉะนั้นจึงให้ทำอย่างนี้

เชคสเปียร์บอกว่าถ้าอยากแก้ปัญหาเรื่องอักษรศาสตร์ทั้งหลาย ให้หมั่นกกฎหมายให้หมด เพราะว่าภาษานักกฎหมายเป็นภาษาที่ไม่รู้เรื่อง พูดอะไรก็ไม่รู้ ในฐานะที่สอนกฎหมายพูดตรง ๆ เลยว่าเป็นอย่างนั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อปฏิสัมพันธ์กับโลกแล้วทรงเข้าใจว่าโลกของภาษากฎหมายจะต้องเข้าใจง่าย สื่อสารตรง และนั่นคือหลักประกันสิทธิเสรีภาพของพลเมืองด้วย เพราะถ้าอ่านกฎหมายมาเป็นภาษาเทวดาอย่างนี้ ชาวบ้านไม่มีทางจะรู้เรื่อง ฉะนั้นทรงปรับปรุงให้ความง่ายเหล่านี้เกิดขึ้นในประกาศรัชกาลที่ 4 และแม้เมื่อทำสนธิสัญญาเบาว์ริงตามที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์เล่มนี้แล้ว ในงานเล่มนี้ยังบอกด้วยว่า หลังจากนั้นทรงมีประกาศที่จะทำความเข้าใจกับประชาชนว่าเมื่อมีสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีนี้แล้วประชาชนควรจะทำอย่างไร หรือระบบราชการจะต้องทำอย่างไร ในเรื่องสิทธิเรื่องการครอบครองที่ดิน ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวต่างชาติ ในเรื่องการเก็บภาษี ในเรื่องการทำเกษตรกรรมของชาวต่างชาติ ในเรื่องการจ้างแรงงานว่าถ้าเกิดถ้าแรงงานไทยที่อยู่เป็น subjects ของไทยต้องการที่จะไปเป็นลูกจ้างของชาวต่างชาติจะต้องทำอย่างไร

รวมถึงแรงงานจีนในเวลานั้นถ้าเกิดว่าเป็น subjects ของเจ้าอาณานิคมทั้งหลาย จะต้องใช้กลไกกฎหมายอย่างไร แปลว่ากว่าที่ท่านจะทำสัญญาทางพระราชไมตรีเหล่านี้ได้สำเร็จท่านไม่ได้มองเพียงแค่ออกไปข้างนอก ท่านมองกลับมาข้างในด้วย แล้วมองว่าเราจะเตรียมพื้นที่ภายในให้มันรับกับปัจจัยภายนอกได้อย่างไร ฉะนั้นเมื่อภายในกับภายนอกประสานลงตัวกัน เราก็รอด ถ้าเราล้มไปมองภายนอก เช่นสนธิสัญญาปรับปรุงอยู่แต่ภายนอก แต่ภายในบ้านเมืองเรายังเจอฝรั่งแล้วไล่เอาชาววนทุบมันก็ไม่สำเร็จ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตือนประชาชนไว้ด้วยซ้ำว่าถ้าเจอฝรั่งหน้าตาตัวโต ๆ มีขนเยอะ ๆ อย่าไปกลัวและอย่าไปเอาผิดเอาไม่ไล่ตีเขา เพราะว่าคนไทยทำอย่างนี้จริง ๆ คือเจอคนหน้าตาประหลาดหรือว่าเจอคนผมทองก็ไปรุมตีเขา เคยเกิดเป็นคดีมาแล้วและคดีเหล่านี้ยุ่งยากมาก ๆ ในการที่จะขึ้นศาลกงสุล ในการที่จะพิพากษาได้ส่วน เพราะฉะนั้นทรงเตือนไว้ด้วยว่าเวลาประชาชนเห็นฝรั่งมั่งค่าให้อื้อเพื่อเขาเถอะ แล้วทรงเขียนเป็นภาษาอังกฤษไปบอกเขาด้วยว่าคนไทยยังเถื่อนอยู่ อย่าไปถือสาหาความ ถ้าเกิดว่าเขาพูดจาไม่ดีหรือว่าเขาไปไล่ทุบท่าน ให้ท่านรับมาบอกกงสุลนะ ถ้าไม่เจอกงสุลก็ให้รับมาบอกกรมการเมืองหรือตำรวจ ท่านก็บอกว่าแล้วจะเชื่อได้ไหมว่าเป็นตำรวจ ท่านก็คิดรอบคอบถึงขนาดหล่อรูปหุ่นมานั่งกรเหมือน badge ของตำรวจฝรั่งอย่างนี้ ดูตรานี้ ของแท้ authentic แล้วก็เชื่อได้ คนนี้ก็จะไปบอกกงสุลหรือกรมการเมือง นี่คือพระปรีชาญาณที่ผมมองว่าทักษะของการมองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในมุมต่างประเทศ ทรงพระปรีชาญาณอย่างที่ได้ชัดแล้วแต่เมื่อจะต้องมานวัตกรรมภายในเนี่ย ท่านทำโดยสุขุม คัมภีร์ภาพที่จะไม่ใช่เพียงแค่ทำข้างนอกแล้วมันจะจบ ทำข้างในด้วยไปจนถึงแม้กระทั่งการปรับสนธิสัญญา ข้าราชการคนไทยและวิธีการทูต ฝรั่งเขาชอบเที่ยว ท่านก็ชุดคลอง คลองตรงเพื่อให้เป็นที่สำหรับฝรั่งไปตากอากาศริมชายทะเลตะวันออก แต่จริง ๆ ผมเชื่อว่าท่านมองในมุมเศรษฐกิจและการพาณิชย์ด้วย

เพราะเมื่อมีสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีเหล่านี้ กลไกของนิคมเกษตรกรรมหรือนิคมอุตสาหกรรมจะเกิดขึ้น อาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมายหลังจากที่ทรงเปิดประเทศแล้วทรงทำสัญญาเหล่านี้ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคืออาชีพชาวนา อาชีพชาวนาฟังดูเหมือนกับว่าคนไทยทำมาตั้งแต่อดีตแต่ไม่ใช่ อาชีพชาวนาเป็นอาชีพใหม่ แต่เดิมนั้นคนไทยทำนาเป็นเรื่องปกติ ไม่ใช่อาชีพ คือทำเพื่อรับประทาน ทำเพื่อเก็บข้าวฉาง ฉางส่วนตัวบ้าง ฉางหลวงบ้างเป็นยุทธปัจจัยบ้าง ฉะนั้นการค้าข้าวลงเรือสำเภาจึงมีกฎหมายห้ามไว้ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่ในรัชกาลที่ 4 การค้าข้าวลงเรือเป็นนวัตกรรมทางเศรษฐกิจและการพาณิชย์ที่เกิดจากสนธิสัญญาทั้งหลาย แล้วก็ทำให้เกิดการขยายพื้นที่การทำนา จนกระทั่งถึงขนาดว่างานโยธาทั้งปวงหรืองานช่างทั้งปวงต้องให้จีนทำ เพราะคนไทยสงวนไว้เพื่อให้ไปทำอาชีพทำนาเพราะมันรวย ทำนาขายข้าวแล้วคนไทยได้ตั้งค้ ในขณะที่งานโยธาทั้งหลายก็เกิดกลไกของการใช้แรงงานต่างด้าวเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ด้วยเพราะคนไทยไม่ต้องทำงานโยธาแล้ว ไปทำงานเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการค้าข้าวดีกว่า

เพราะฉะนั้น ในแง่ที่ผมมองไม่ว่าจะเป็นการปรับในเชิงภาษา ปรับปรุงกฎหมาย การหยิบกฎหมายมาใช้เป็นชิ้น ๆ ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า piecemeal นะครับ piecemeal นี่เป็นอีกหนึ่งพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องการหยิบกฎหมายมาใช้ เพราะว่าเมื่อไม่มีกฎหมายที่จะปรับเข้ากับเกณฑ์ระเบียบโลกใหม่ ทรงหยิบกฎหมายอังกฤษมาใช้เป็นเคสๆ ไป เพราะเวลานั้นยังไม่ได้ปฏิรูปกฎหมาย

ให้เป็น Civil law อย่างที่เราทำกันในสมัยรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 แล้วก็ในมุมของเศรษฐศาสตร์การพาณิชย์ก็ทรงปรับปรุงภาษีและการเงินให้เป็นระบบ currency ให้เป็นระบบของการใช้เหรียญกษาปณ์ ก็ทรงตั้งโรงกษาปณ์ อันนี้ท่านก็คงพอทราบอยู่แล้ว ที่น่าสนใจไปกว่านั้นก็คือ จากบทเรียนสงครามฝิ่นทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจฝิ่นและก็ทรงห้ามไม่ให้ค้าขายอะไรต่าง ๆ นานา แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กลับมีพระราโชบายพลิกไปอีกด้านหนึ่งคือมี sin tax คือภาษีบาปเกิดขึ้น คือทรงเปรียบบอกว่าเมื่อห้ามไปห้ามมาแล้วกลับกลายเป็นว่าไปลักลอบ ยิ่งห้ามยิ่งลักลอบ ฉะนั้นอย่ากระนั้นเลยเปลี่ยนเป็นกเลิกสมัยใหม่เลย ก็เก็บภาษีสิ รายได้จะได้เข้ารัฐและก็เอาขึ้นมาบนดิน พอเอาขึ้นมาบนดินมันก็ควบคุมได้อยู่ในระบบราชการอย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นภาษีฝิ่นก็เกิดขึ้น ทั้งหมดนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงแค่ลำพังปัจจัยภายใน แต่มันเกิดจากปัจจัยภายนอกด้วย รวมทั้งเรื่องการเดินเรือ การปกครองเมื่อทรงติดต่อกับต่างชาติมาก ๆ ผมเข้าใจว่าทรงรู้จักระบอบประชาธิปไตย แล้วก็ทรงพระราชดำริเผื่อไว้แล้วด้วยซ้ำ โดยที่ทรงวางรากฐานอะไรบางอย่างที่ดูเหมือนเป็นเรื่องเล็ก ๆ แต่จริง ๆ เป็นเรื่องใหญ่ และเป็นการทดลองที่เรียกว่าเป็น sandbox คือการเลือกตั้ง ในรัชกาลที่ 4 มีการเลือกตั้งพระมหาราชครูณะศรี ซึ่งเป็นนวัตกรรมที่สุดอย่างยิ่งเลยในการเมืองการปกครองในสมัยนั้น ทรงประกาศให้บรรดาขุนนางและพระราชวงศ์ในเวลานั้นเขียนจดหมายมาหาพระองค์ท่าน ว่าตอนนี้ตำแหน่งพระมหาราชครูโรหิต ซึ่งจะเป็นนักกฎหมายในการวินิจฉัยตัดสินคดีทั้งหลายว่างลง 2-3 ตำแหน่ง ฉะนั้นขอให้เขียนจดหมายมากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าจะเลือกใคร ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์สูง จะเป็นใครก็ได้ที่เหมาะสมกับตำแหน่งนี้ ขออนุญาตอ่านให้ฟังว่าโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่าอย่าให้รังเกียจสงสัยหรือว่าจะทรงล่อลวงล่อเลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย ก็คือให้ความมั่นใจได้ว่าฉันไม่ได้มาหลอกเธอที่จะมารู้ความ แล้วอย่าให้คิดวนเวียนรังรว่าจะเลือกผู้นั้นเข้าไปตามใจตัวว่าจะถูกพระกระแสตอบกระมัง ก็คือขอให้สบายใจเถอะว่าเลือกใครมาท่านก็ไม่ว่า และเมื่อเลือกเข้าไปแล้วจะไม่ได้เป็นดังเขาวัวไปคงจะต้องอายุเขาดอกกระมัง อย่างนี้เป็นอย่างเก่า ๆ ขอให้เลิกคิดเสียเถิด นิสัยคนต่าง ๆ กันถึงจะเลือกชอบใจต่าง ๆ บัดนี้ก็ต้องพระราชประสงค์ ก็จะตั้งตามใจคนทั้งหลายผู้เป็นอันมาก เลือกชอบใจผู้ใดมากด้วยกันก็จะให้ผู้นั้นเป็นพระมหาราชครู

นี่คือระบบการเลือกตั้งที่พระราชทานฝึกเอาไว้กับข้าราชการและพระราชวงศ์ในเวลานั้นซึ่งมากล่าวสรรเสริญพระบารมีก็อาจจะเขยิบเกินเลยไปจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ แต่ผมบอกว่าถ้าท่านไม่รู้จักรัฟรังหรือท่านไม่มี international relations แบบนี้หรือท่านไม่ทำความเข้าใจระบอบโลกสมัยใหม่เหล่านี้ ท่านจะไม่มาปรับปรุงบ้านเมืองภายในเราแบบนี้แล้วนี่คือประโยชน์อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในรัชกาลต่อ ๆ มา เมื่อสักครู่นี้มีการเอ่ยถึงหนังสือของท่านทูตโอวาท ผมว่าต้องเป็น 2 เล่มที่ต้องอ่านต่อกันเพราะว่าโดยส่วนตัวผมศึกษาเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพอสมควรแล้วผมก็เห็นว่าแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นส่งต่อมาอีก 2 รัชกาลและผมเชื่อว่าเป็นเพราะว่ารัชกาลที่ 4 ท่านหยอดโอเอเดียไว้ในลูกท่าน แล้วลูกท่านมาเทรนเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธให้รู้ message อะไรบางอย่างเพราะนโยบายการตั้งรับนั้นเป็นพระราโชบายทางยุทธศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้กระทั่งว่าถ้าท่านเทียบกับวิธีการดำเนินพระราโชบายในการสงครามโลกครั้งที่ 1 ผมจะบอกว่าคือผมอ่านเล่มนี้แล้วผมเห็น

ความเชื่อมโยงถึงรัชกาลที่ 6 คือมีการถ่วงดุลอำนาจ มีการเลือกข้างอย่างแนบเนียน แล้วการเลือกข้างอย่างแนบเนียนที่ว่ำนั้นภาพลักษณ์ทั่วไปเราบอกฝรั่งเศสเป็นยักษ์เป็นมาร แต่สงครามโลกครั้งที่ 1 เราเข้าทางฝรั่งเศส คือเรานึกว่าเราเลิฟ ๆ กันกับเยอรมัน แต่เราก็ไม่เอาเยอรมันตอนนั้น คือ เราจะเห็นได้ว่านโยบาย wait and see และการประสานประโยชน์เป็นนโยบายทางการเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรูปแบบเอาไว้จนต่อยอดออกดอกออกผลในรัชกาลต่อ ๆ มา สิ่งเหล่านี้ส่งผลไปถึงการแก้ไขสนธิสัญญาในรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 จนสำเร็จ ถึงบอกว่าสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำไว้ในเวลานั้นไม่ใช่รอยแผลแห่งรัชกาล แต่เป็นพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่แห่งรัชกาลที่ไม่ได้แปลว่ารัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะต้องมาตามแก้ แต่ว่าเป็นจังหวะและเวลาที่จะต้องดำเนินนโยบายเช่นนั้น แล้วงานเหล่านี้ก็ถูกส่งต่อเป็นรหัสเป็นไม้ส่งต่อของนักวิ่งถึงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 เพราะรัชกาลที่ 6 ท่านก็ทรงเข้าสงครามโลกแล้วก็ไปจัดระเบียบโลกใหม่ในองค์การสันนิบาตชาติและก็มีการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีใหม่ ๆ เกิดขึ้น

พอถึงรัชกาลที่ 7 ในพระราชพิธีตรุษปีหนึ่ง หลังจากที่แก้ไขสนธิสัญญาทั้งหมดสำเร็จแต่ยังไม่ได้ทำใหม่ในฉบับสุดท้ายเสร็จในปีนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวออกไปประดิษฐานร่วมกัน แล้วเชิญชวนให้พระราชวงศ์และข้าราชการทั้งหลายมาถวายบังคม ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ และให้กราบบังคมทูลว่าให้ทรงเป็นพยานในวันเวลาที่สยามนั้นได้รับเอกราช พระปกเกล้าฯ ท่านใช้คำนี้ ได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ก็เป็นเพราะพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ ทรงร่วมงานกันแม้ว่าจะต่างยุค แต่ทรงร่วมงานกันด้วยปณิธานและอุดมการณ์จนทำให้สยามได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ นี่เป็นมุมมองที่ผมเห็นสะท้อนมาจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ว่าท่านสามารถที่จะหยิบยกศาสตร์และศิลป์ใด ๆ ก็ได้จากวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นตัวสะท้อนให้เข้ามาฉายทัศนะของตัวเองปัจเจกบุคคลแต่ละท่านครับ ขอบพระคุณครับ

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ

ขอบคุณอาจารย์ซัชพล ผมคิดว่าประเด็นทางกฎหมายมันสอดแทรกอยู่ในเรื่องต่าง ๆ ที่เราจะอ่านพบในหนังสือเล่มนี้ เลยเชิญอาจารย์มาเพื่อให้ลองคุยกับเราในเรื่องเกี่ยวกับแง่มุมทางกฎหมาย แต่ว่าตั้งแต่ตอนต้นผมยังไม่มีโอกาสที่จะอธิบายว่าหนังสือเล่มนี้ท่านเดชบอกว่ายุคสมัยเมื่อกว่า 60 ปีที่แล้วไม่มีข้อจำกัดด้านความยาว เพราะฉะนั้นหนังสือเล่มนี้ในรูปแบบวิทยานิพนธ์ของอาจารย์ถือว่ายาวมาก แล้วสามารถที่จะอ่านได้เป็น 3 ตอนด้วยกัน คือเมื่ออาจารย์เขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้เมื่อ 60 ปีที่แล้วอย่างที่อาจารย์สุนทรกล่าวไป ผมคิดว่าตอนนั้นฝรั่งเศสมองรัชกาลที่ 4 ผ่านเลนส์ของฝรั่งเศส 2-3 คน แล้วก็ผ่านหม่อมแอนนา เพราะฉะนั้นอาจารย์ก็เลยต้องพยายามที่จะอธิบายให้ฝรั่งเศสเข้าใจก่อนว่าการเมืองการปกครองไทย รวมถึงสถานะของพระมหากษัตริย์ไทยในสังคมไทยในยุคนั้นเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นตอนต้นประมาณ 3 - 4 บทแรกจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับคำอธิบายเหล่านี้ทั้งสิ้น ส่วนที่ 2 ก็คือในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างเรากับอังกฤษ ซึ่งอาจารย์ก็เขียนไว้ละเอียดมาก

โดยเฉพาะจะมีพูดถึงเรื่องปัญหาประเทศราช ปัญหาประเทศราชเป็นปัญหาใหญ่ในยุคนั้น ส่วนที่ 3 ก็คือความสัมพันธ์ของเรากับฝรั่งเศสซึ่งก็มีความแตกต่างจากความสัมพันธ์ของเรากับอังกฤษค่อนข้างมาก

ยังมีประเด็นหลาย ๆ อย่างที่สอหดแทรกอยู่ที่ผมคิดว่าน่าสนใจ อย่างเช่นที่ผมหยิบยกขึ้นตอนแรกก็คือเรื่องบทบาทของกงสุลฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ อันหนึ่ง อันที่ 2 ก็เป็นเรื่องน่าสนใจว่าการแข่งขันของมหาอำนาจที่มีมาตั้งแต่ยุคนั้นไม่ใช่เพียงระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสตามที่เราเข้าใจกัน แต่ว่าอาจารย์นิออนได้พูดถึงเรื่องของมิชชันนารีอเมริกันไว้มาก ซึ่งเป็นมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ กับมิชชันนารีฝรั่งเศสที่เป็นคาทอลิกซึ่งทะเลาะกันอยู่ในกรุงเทพฯ ถึงขั้นฟ้องร้อง หมอบรัดเลย์ถูกกงสุลฝรั่งเศสฟ้องในศาลกงสุลอเมริกันและก็แพ้โดนปรับไป 100 เหรียญ เพราะฉะนั้นมันมีการแข่งขันแบบนี้สอหดแทรกอยู่มาตั้งแต่ยุคนั้น

อีกเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจมากที่เราไม่ค่อยรู้ในประวัติศาสตร์ไทยที่เราเรียน คือเวลาเราพูดถึงสนธิสัญญาเบาว์ริง แล้วก็เหมือนจบ แต่จริง ๆ แล้วมีสนธิสัญญาตามหลังเบาว์ริงมาที่เป็นสนธิสัญญาที่สำคัญมากคือฉบับที่ Harry Parks เป็นคนมาทำเพิ่มเติมตอนที่มายื่นสัตยาบันสารกับไทย เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตอนที่ Harry Parks เข้ามาเจรจาเป็นเรื่องที่ที่น่าสนใจมากและเราก็ไม่เคยเรียนกัน เหมือนกับว่าเบาว์ริงเจรจาเสร็จ เซ็นแล้วจบ แต่จริง ๆ แล้วยังมีเรื่องต่าง ๆ อีกมากเช่นเรื่องการรังวัดที่ดินที่ฝรั่งเศสซื้อที่ดินตรงไหนได้ การจัดตั้ง Customs House ตอนนั้นก็ยังไม่มีค่าไทย ซึ่งต่อมาคือกรมศุลกากรที่ต้องจัดตั้งขึ้นตามข้อตกลงที่ Harry Parks เข้ามาเจรจา เพราะฉะนั้นอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ผมคิดว่าเป็นความรู้ใหม่

ที่ผมเสียตายจริง ๆ ก็คือว่าวิทยานิพนธ์เล่มนี้พิมพ์เข้าไปมาก เข้าไปในแง่ของความรู้ที่ได้รับส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งคือที่ท่านเดชท่านบอกว่าหลักฐานโดนไฟไหม้ไปแล้ว เป็นเรื่องน่าเสียดายเหมือนกัน เพราะว่าหลังจากที่อาจารย์เขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ก็เริ่มมีคนที่จะเข้ามาทำการศึกษาทำวิจัยเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ สมัยรัชกาลที่ 4 แล้วได้ใช้หลักฐานเดียวกันโดยเฉพาะพวกสมุดไทยที่เป็นสมุดดำ ได้มีการใช้ประโยชน์ ในแง่หนึ่งเป็นเรื่องดีแต่เป็นเรื่องที่น่าเสียดายว่าจริง ๆ แล้วคนที่บุกเบิกเรื่องนี้ผลงานเราไม่ได้เห็นนอกจากคนที่เคยทำวิทยานิพนธ์ในช่วง 60 ปีที่ผ่านมาแล้วได้ใช้วิทยานิพนธ์ของอาจารย์ซึ่งต้องไปค้นที่อังกฤษมาเป็นข้อมูลในการทำวิจัยของตัวเอง

ขออนุญาตเชิญแลกเปลี่ยนความคิดเห็น คือเราเปิดตัวหนังสือ หลายท่านยังไม่ได้เห็นหรือยังไม่ได้มีโอกาสอ่าน แต่ว่าจากประเด็นที่ท่านเดช ท่านอาจารย์สุนทร ท่านอาจารย์ชัชพลยกขึ้น ไม่ทราบที่ท่านใดมีข้อคิดเห็น เชิญครับ

ดร. ฐากร พานิช

รองประธานสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์

ขอบคุณมากครับ ผมฐากร พานิช ผมอยากจะเสริมว่าผมเห็นด้วยกับทุกท่านเลยนะครับเรื่องพระอัจฉริยภาพของรัชกาลที่ 4 ที่นี้คนอาจจะสงสัยว่าแล้วท่านรับข่าวสารเรื่องต่างประเทศ รู้ว่ารอบๆ ประเทศไทย อังกฤษ อินเดีย มาทำโน่น ทำนี่ ฝรั่งเศสทำอย่างนั้นอย่างนี้ยังงั้น จินเป็นยังงีอะไร ท่านทราบจากไหน ผมเคยเป็นทูตอยู่ที่สิงคโปร์ มาเรียนรู้ตอนเป็นทูตที่สิงคโปร์ แล้วก่อนหน้านั้นเคยเป็นทูตอยู่ที่ศรีลังกา

เขียนเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาไทย - ศรีลังกา มันก็มาเกี่ยวกับเรื่องของสิงคโปร์ด้วยพอสมควร ก็เลยทราบว่า รัชกาลที่ 4 ท่านตั้งนายตันกิมเจ็งเป็นกงสุลของไทยประจำสิงคโปร์ นายตันกิมเจ็งตอนหลังสุดสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอนุกุลสยามกิจ อุปนิทสยธรรม รัฐ ตันกิมเจ็งเป็นลูกชายของตันต็อกเส็ง ตันต็อกเส็งเป็นชื่อโรงพยาบาลสำคัญในสิงคโปร์ เพราะฉะนั้นมันก็โยงอยู่กับทางสิงคโปร์มากพอสมควร แต่ทำไมท่านถึงทราบข้อมูล เพราะว่าท่านใช้สิงคโปร์เป็น Listening Post ของไทยมานานแล้ว เพื่อจะดูระดับ รับฟังข่าวว่ารอบโลกเขาทำอะไร ตันกิมเจ็งจะส่งหนังสือพิมพ์ Strait Times เข้ามาถวายไม่ทราบทุกเดือน หรือทุกสัปดาห์ เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 4 ท่านทรงรู้ภาษาอังกฤษอย่างดี ตั้งแต่สมัยท่านเป็นพระและท่านก็สนใจเรื่องการพิมพ์มาก ท่านตั้งโรงพิมพ์ตั้งแต่สมัยท่านยังเป็นพระอยู่ที่วัดบวรฯ เพราะฉะนั้นท่านก็ได้ข้อมูล ข่าวสารอย่างที่บอกว่รอบ ๆ สยามถ้าเราไม่ปรับตัวถ้าเราไม่เปลี่ยน ไม่คบกับคนนี้ เราไม่เอาคนนั้นมาถ่วงดุล กับคนนี้ คงจะไม่รอด นี่ก็เป็นพระอัจฉริยภาพอีกด้านหนึ่งที่ผมอยากจะเสริมให้พวกเราทราบว่าทำไมท่านถึง ทรงสดับรับฟังข่าวได้ทั่วอย่างนี้ และเอามาปรับใช้ได้ทันเวลาและทันการ

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ

ขอบคุณครับ ในหนังสือถ้าอ่านก็จะพบว่าอาจารย์ได้ quote จากพระราชหัตถเลขาที่มีไปจนถึงตันกิมเจ็งมากมาย เล่าทั้งเรื่องความเป็นไปในประเทศไทย และได้ตอบในเรื่องที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริต่าง ๆ รวมถึงเรื่องนโยบายการต่างประเทศเองท่านก็ทรงเล่าให้ตันกิมเจ็งฟังตลอดเวลา เพราะฉะนั้นมีข้อความอยู่ที่ อาจารย์ quote มาเยอะมากในหนังสือเล่มนี้ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับอังกฤษ ในบทที่เป็น เรื่องความสัมพันธ์กับอังกฤษ

ศาสตราจารย์ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์

ประเด็นที่พูดถึงว่าการนำเสนองานของอาจารย์นออนจะมีการปูพื้นฐาน นั่นเป็นเหตุให้ 3 บทแรกเป็นเรื่องการปูพื้นฐาน ผมคิดว่าเจตจำนงหนึ่งก็คือปูพื้นฐานให้คนที่ไม่เข้าใจในโครงสร้างการเมืองการปกครองของ เราจะได้เกิดความเข้าใจก่อนที่จะไปลงรายละเอียดในช่วงเวลาที่อาจารย์ต้องการจะโฟกัส ด้วยเหตุประการ ฉะนั้น เมื่อคนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จะเกิดความสงสัยว่าทำไมเจ้ากรมท่า กลาโหม มหาดไทยเหล่านี้จึงมีอำนาจ ยิ่งใหญ่มากมายมหาศาล และเพื่อให้เข้าใจได้ว่าทำไมตระกูลขุนนางจึงมีอำนาจ อำนาจนั้นมีที่มาที่ไป จากอะไร และท่านถึงปูพื้นฐานไปถึงการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งในความเป็นจริงของการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นความพยายามที่จะกระจายอำนาจ แต่อันนี้ ต้องถามอาจารย์ซัพพลอีกที อาจารย์คงสอนทางด้านเหล่านี้ด้วย มันไม่จำเป็นเสมอไปที่กฎหมายที่ออกมาด้วย เจตจำนงหนึ่ง แต่เมื่อบังคับใช้แล้วมันส่งผลไปในอีกทางหนึ่ง ผลที่เกิดขึ้นในอีกทางหนึ่งจึงทำให้กลาโหม มหาดไทย กรมท่าขึ้นมา monopolize อำนาจในการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งการ monopolize ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากอย่างจริงจังคือในช่วงรัชกาลที่ 4 เพราะกรมกองที่สำคัญเหล่านี้ล้วนอยู่ในอำนาจของตระกูลเดียว

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ

นี่ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ผมคิดว่าเป็นเรื่องสำคัญ สำหรับชาวต่างประเทศที่ไม่เข้าใจเรื่องการเมืองการปกครองของไทย อีกประเด็นหนึ่งขออนุญาตหยิบยก คือพระราโชบายที่ค่อนข้างชัดเจนในเรื่องของการติดต่อกับต่างประเทศ คือพระองค์ท่านต้องการเห็นเราเป็นที่ยอมรับของชาวต่างประเทศ เพราะฉะนั้นสิ่งหลาย ๆ อย่างที่ทรงทำไปก็คือการทำให้เรา “ศิวิไล” ในสายตาของชาวตะวันตก

ในขณะเดียวกัน ในหลาย ๆ เรื่องพระองค์ท่านถึงพยายาม bypass พวกกงสุลฝรั่งที่อยู่ในกรุงเทพฯ การเจรจาตอนแรกก็เป็นความจำเป็นที่จะต้องเจรจาผ่านกงสุลฝรั่ง ต่อมาท่านได้ตัดสินใจพระทัยว่าไม่ได้แล้ว พวกกงสุลพวกนี้ไม่รู้พูดเอาเองหรือว่าพูดตามที่รัฐบาลสั่งมา เนื่องจากสมัยนั้นไม่มีโทรศัพท์ ติดต่อกันไม่ได้ ต้องใช้เวลาเป็นเดือน ท่านถึงได้ตัดสินใจพระทัยที่จะส่งคณะทูตไปทั้งที่ไปอังกฤษไปเข้าเฝ้าพระราชินีวิกตอเรีย และเราก็ได้อ่านกันคือนิราศลอนดอนของหม่อมราโชทัย เป็นต้น แต่ว่าคณะทูตที่ไปฝรั่งเศสไม่ค่อยเป็นที่รู้จัก ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้วเป็นมิชชันที่สำคัญมาก ซึ่งอาจารย์ก็อธิบายและเล่าไว้ในหนังสือเล่มนี้อย่างละเอียดว่าไปเพื่ออะไร เพราะว่ามีคำถามว่าสิ่งที่คณะทูตไทยไปปารีสและไปลงนามตกลงโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกัมพูชาจริง ๆ แล้วก็เป็นการเจรจาที่ทำเสร็จแล้วที่กรุงเทพฯ แต่ทำไมถึงต้องไปทำที่ฝรั่งเศส ก็เพราะว่ามันมีความขัดแย้งกับกงสุลฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ถึงต้องไปเพื่อพิสูจน์เหมือนพิสูจน์หลักฐานว่านี่คือสิ่งที่รัฐบาลฝรั่งเศสต้องการจริง ๆ ถ้ารัฐบาลฝรั่งเศสต้องการจริง ๆ พระองค์ท่านก็ทรงยินยอมแล้วจึงได้มีการทำสนธิสัญญาในปี ค.ศ. 1867 อันนี้เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ผมคิดว่าสำคัญมากที่เป็น message จากหนังสือเล่มนี้ก็คือเรื่องของการให้มหาอำนาจตะวันตก อังกฤษหรือฝรั่งเศสและอเมริกันด้วย รับรองสถานะความเป็นประเทศเอกราชของไทย ผมคิดว่าตรงนี้สำคัญมากและทรงทำได้สำเร็จ

รองศาสตราจารย์ ดร. ชัชพล ไชยพร

อีกมุมที่ฟังและสะท้อนความรู้สึกรู้สึกก็คือทรงหวังคำว่า civilization หรือว่าอารยะให้เป็นแบรนด์ของสยามให้ได้ แต่ว่าการที่จะทรงพยายามทำอย่างนี้ได้ต้องลำบากมากในการที่จะปรับโลกทัศน์ของคนไทย รวมทั้งข้าราชการและเจ้านายเวลานั้น เพราะฉะนั้นหลายๆ เรื่องที่พยายามที่จะปรับให้เป็นอารยะทรงใช้วิธีที่เป็น soft power เป็นเรื่องเล็ก ๆ ก่อน เป็นเรื่องการปรับวิถีกินอยู่ วิธีการวางตัว การแต่งกาย การวางระเบียบ แม้กระทั่งเห็นว่าถ้าเกิดว่าชาวประเทศใด ๆ จะถวายความเคารพแบบใด ก็ทรงประกาศไว้เลยว่าอย่าไปบังคับ ให้เค้าหมอบ ให้เค้าคลาน อยากจะถวายค่านับ อยากจะเปิดหมวก อยากจะทำแบบจักรพรรดิจีน ถวายค่านับ ทรงประกาศเอาไว้อย่างละเอียดมาก ฉะนั้นสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่านโยบายทางการทูตที่ทรงดำเนินออกไปภายนอกจะต้องมีองค์ประกอบเป็นจิ๊กซอว์เล็ก ๆ แล้วสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ทรงมองข้าม และการที่ทรงส่งราชทูตไปทั้งอังกฤษก็ดี หรือไปที่ฝรั่งเศสก็ดี ซึ่งก็มีหลักฐานว่ามีการซักซ้อมและมีการเตรียมอย่างรอบคอบมาก ๆ ฉะนั้นในเชิงพิธีการทูต protocol ทั้งหมด ท่านพยายามที่จะไม่ให้พลาดเลย แล้วที่น่าสนใจก็คือไม่พยายามที่จะปลอมตัวเป็นฝรั่งในสายตาฝรั่ง แต่เป็นไทยที่ฝรั่งจะต้องยอมรับ นี่คือพระปรีชาญาณอีกอย่างหนึ่งในการที่ทรงวางพระองค์ว่าทำอย่างไรมันจะมี Thainess อยู่ในความ Westernized นั้นได้ เพราะฉะนั้นภาพที่ปรากฏ

ไม่ว่าจะเป็นการไปเฝ้าสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียก็ดีหรือโนโปเลียนที่ 3 ก็ดีจึงเป็นไทยที่ปรากฏอยู่ในเวที ตะวันตก แล้วก็เป็นที่เลื่องลือ ในหนังสือพิมพ์พูดกันเป็นเดือน ๆ จนถึงขั้นมีพระสาทิสลักษณ์สีน้ำมัน มีการก็ ่อปี่มาไว้ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทต่าง ๆ นานา สิ่งเหล่านั้น เราอาจจะมองเป็นเรื่องเล็กน้อยครับ แต่ถ้าเรา เปรียบเทียบกับยุคนี้ นั่นคือการที่ท่านติดแฮชแท็ก หรือพยายามเล่น TikTok กับโลกเพื่อให้เกิดประเด็นทาง สังคมว่าสยามคืออะไรและอยู่ที่ไหน และสยามเป็นอารยะอย่างไร มันน่าสนใจอย่างไรนะสยาม แล้วหลังจาก นั้นก้าวต่อไปก็จะมา การที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปก็ดี พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ส่ง กองทัพสยามไปรวมรบ แล้วก็เดินสวนสนามกันที่บรัสเซลล์ ปารีส ลอนดอนทั้งหลายเหล่านี้ เป็นวิธีการ เดียวกันหมด นั่นคือวิธีการนิเทศศาสตร์ นิเทศศาสตร์ รัฐศาสตร์ วิเทศব্যพประสานกันทุกอย่าง นี่คือความเป็น องค์กรรวมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้

ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชูตินธรรานนท์

อยากจะเพิ่มเติมอีกนิดหน่อย คือเรื่องของการส่งทูตไปที่ฝรั่งเศส อันนี้เป็นอย่างที่เราเห็นว่าขุนนางจะ มีอำนาจมากเรื่องที่แสดงอัจฉริยภาพ คือในขั้นต้นทางฝ่ายกลาโหม สมเด็จพระเจ้าพระยาให้ส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง ไปเป็นทูต ปรากฏว่าคนที่เห็นค่าน คือ รัชกาลที่ 4 บอกว่า ทางฝ่ายฝรั่งเศสคงจะไม่พอใจถ้าส่งเบาว์ริงไป อันนี้ อยู่ในตัววิทยานิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าพระยาไม่เชื่อ จนกระทั่งลูกของสมเด็จพระเจ้าพระยาไปเกลี้ยกล่อมพ่อ และ เสนาบดีทั้งหลายไปเกลี้ยกล่อมว่าต้องส่งขุนนางไทยไป

ผมได้นำเสนอไปตอนต้นแล้วว่า ในงานวิทยานิพนธ์อาจารย์นิออนไม่ได้ปฏิเสธอำนาจของตระกูล บุนนาค แต่อาจารย์นิออนพยายามชี้ให้เห็นว่าเมื่อรัชกาลที่ 4 และตระกูลบุนนาคต้องร่วมกันบริหารประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำคัญก็คือการต้องติดต่อกับโลกตะวันตก ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับตะวันตกอย่าง แทกฉาน อย่างแน่น ต้องรัชกาลที่ 4 เพราะฉะนั้น รัชกาลที่ 4 ท่านจึงเข้าไปเพิ่มเติมในประเด็นทางรัฐศาสตร์ที่ สำคัญยิ่ง แต่ว่าท่านมีบทบาทเรื่องนี้มาตั้งแต่ในสมัยพระเชษฐาแล้ว คือในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะว่าในการ เติรียมการที่จะรับเซอร์เจมส์ บรู๊ค หรือการร่างหนังสือหรืออะไรต่าง ๆ รัชกาลที่ 4 คือคนหนึ่งที่มามีบทบาท สำคัญมาก จึงทำให้เข้าใจอย่างถ่องแท้เมื่อเบาว์ริงมา เพราะสิ่งที่เบาว์ริงมานำเสนอก็คือสิ่งที่บรู๊คเอามานำเสนอ นั้นเอง แต่ไม่ประสบความสำเร็จในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ทั้งหมดอยู่ในงานวิทยานิพนธ์ ซึ่งผมอยากจะขอกล่าว ด้วยว่าในขั้นตอนที่ผมได้มีโอกาสอ่านงานนี้และเขียนและเรียบเรียงงานนี้ขึ้นมาก็ได้มีนักวิชาการสำคัญที่ เอื้อเพื่อช่วยเหลือซึ่งต่อไปท่านอาจจะไปสอบถามได้หลังจากสัมมนานี้แล้วคือท่านอาจารย์ธีรวัต ญ ป้อมเพชร ผมก็ได้ความรู้จากท่านอย่างมากเลยทีเดียว

คุณธงชัย ลิขิตพรสวรรค์

สำนักพิมพ์ต้นฉบับ

ผมธงชัย ลิขิตพรสวรรค์ สำนักพิมพ์ต้นฉบับขอเสริมประเด็นของอาจารย์เดช บุนนาคว่าสมุดไทยดำที่ ถูกเพลิงไหม้ไปแล้วน่าจะได้มีการตีพิมพ์อยู่ในหนังสือชุดสำคัญของรัชกาลที่ 4 ก็คือรวมพระราชหัตถเลขา

รัชกาลที่ 4 8 เล่มชุด พิมพ์ครั้งรัชกาลที่ 6 โดยพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 4 นำมาพิมพ์กับชุดสำคัญอีกชุดหนึ่งก็คือประชุมราชบัญญัติรัชกาลที่ 4 4 เล่มจบ ก็น่าจะมีถ้ารวบรวมไว้ แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ส่วนใหญ่มีการนำมาพิมพ์เผยแพร่อยู่ในวารสารชีวชีวญาณวิเศษ 9 เล่มจบ ซึ่งมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตน์ฯ ก็นำมาพิมพ์ซ้ำ

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ

ขอขอบคุณท่านผู้มีเกียรติทุกท่านนะครับที่เห็นความสำคัญของหนังสือเล่มนี้แล้วก็เห็นความสำคัญของเรื่องราวในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ผมกล้ายืนยันว่ามีเนื้อหามากมายในหนังสือเล่มนี้ที่เราไม่เคยทราบ แล้วก็ขอขอบคุณท่านวิทยากรคือ ท่านอาจารย์สุเนตรและท่านอาจารย์ชัชพลที่กรุณาสละเวลามาให้ความรู้แล้วก็ให้ข้อคิดเห็นต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์

ภาคผนวก ก

สืบหาพระราชหัตถเลขา “จระเข้และปลาฉลาม”

ดร. เตช บุนนาค

ทันทีหลังจากที่ ISC เปิดตัวหนังสืออาจารย์นิออนเมื่อเช้าวันที่ 8 สิงหาคม 2566 รองศาสตราจารย์ ดร. ศุภมิตร ปิติพัฒน์ แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้โพสต์ในเฟซบุ๊กของท่านว่า

“ดร.เตช บุนนาค ในตอนท้ายของการนำเสนอของท่านได้ช่วยชี้ให้เห็นได้หลักการสำคัญของนโยบายการทูตของรัชกาลที่ ๔ จากวิทยานิพนธ์ของท่านผู้หญิงนิออนฯ ว่าหลักนโยบายของรัชกาลที่ ๔ ในด้านการต่างประเทศ ไม่ใช่เรื่อง “ลู่ลม” เพราะรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งข้อสงสัยว่าประเทศเล็กที่แวดล้อมด้วยมหาอำนาจใหญ่ขนาดอยู่สองด้าน การจะยอมเข้าหาจระเข้ หรือการจะว่ายออกทะเลหนีไปพึ่งวาฬจะเป็นนโยบายที่ดีละหรือ สุดท้ายแล้วทรงเห็นว่า “To defend ourselves the only weapons on which we can fully rely are our intelligence and negotiating skill.”

ข้าพเจ้าเคยเห็นอาจารย์เพ็ญศรี คุ้ม คัดหลักการจากพระราชหัตถเลขานี้มาลงไว้ในตำราของท่านว่า

“ถ้าหากเราบ่บ่ทองในประเทศของเราพอที่จะซื้อเรือรบจำนวนหลาย 100 ลำก็ตาม เราก็คงไม่สามารถจะสู้กับพวกนี้ได้เพราะเราจะต้องซื้อเรือรบและอาวุธจากประเทศเหล่านี้พวกนี้จะหยุดขายให้เราเมื่อไหร่ก็ได้อาวุธชนิดเดียวที่จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อเราในอนาคตก็คือวาจาและหัวใจของเราอันก่อปรด้วยสติและปัญญา” แต่ต้นฉบับนี้ ดูเหมือนจะสูญหายไปเสียแล้ว

ดร.เตช จึงตั้งเป็นภารกิจที่จะต้องช่วยกันเสาะแสวงหาด้านฉบับที่สูญหายของหลักการนโยบายข้อนี้ให้พบ เพื่อที่จะนำกลับคืนมาวางเป็นอุดมคติให้แก่ narrative ของการต่างประเทศไทยร่วมสมัย.”

อันที่จริง ผมได้เริ่มค้นหาด้านฉบับของเอกสารดังกล่าวมาตั้งแต่เมื่อได้รับสำเนาวิทยานิพนธ์ของอาจารย์นิออน ซึ่งศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ (International Studies Center – ISC) ของกระทรวงการต่างประเทศได้ download จาก website ของหอสมุดมหาวิทยาลัยลอนดอน เมื่อผมอ่านไปถึงบทสุดท้ายของวิทยานิพนธ์ Chapter XII The Settlement of the Cambodian Question and the formation of Siam’s

foreign policy หน้า 772 – 773 (หน้า 675 – 676 ในหนังสือ) ก็พบข้อความอันเป็นที่มาของนโยบายการต่างประเทศของไทย ดังต่อไปนี้

‘Let me give you my considered opinion,’ he wrote to Phya Surawongs. ‘Since France has resorted to oppressive measures because we have refused to submit voluntarily to her power as Cambodia has done, she will certainly go on bullying us and trying to put us into a false position. Such being the case, what should we do? Should we give ourselves up to the crocodile or should we swim out to sea to lean on the whale?..... What I say here applies not only to the present but also to the time of our children and grandchildren. Whatever happens, at least let our native land remain intact even if it involves some loss of prestige, because this is unavoidable. Surrounded by these great powers, what can a small country like ours do? Even if we strike a gold mine of unlimited supply and can afford to build hundreds of steam gunboats we will still be unable to stand up to these great powers because we cannot make the engines and guns for these ships ourselves and have to buy them from the very same great powers. If we have enough money to buy more of these warlike implements than they considered suitable for such a small country these western powers will not sell them to us. To defend ourselves the only weapons on which we can fully rely are our intelligence and negotiating skill.’¹

¹ Siamese Black Book, J.S. 1228/170, King Mongkut to Phya Surawongs, March 14, 1867.

ผมขอให้เจ้าหน้าที่สภากาชาดไทยที่ใกล้ชิดและชอบงานประเภทนี้ คิม พชรदनย์ ศรีนวิรัตน์ช่วยไปค้นหาสมุดไทยดำดังกล่าวที่หอสมุดแห่งชาติ แต่เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2565 คิมรายงานมาว่า “สมุดไทยดำจุลศักราช 1228/170 มิได้ปรากฏในบรรณานุกรม” และสันนิษฐานว่า “เอกสารสูญหายในอุบัติเหตุไฟไหม้โรงละครศิลปากรและลูกหลานหม่อมพระที่นั่งศิวโมกขพิมานซึ่งเป็นที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2503 (วิทยานิพนธ์อาจารย์คุณนิออน ส่งเล่มในปี 2504)” สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ดังกล่าว สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้เล่าไว้ในบทความ เรื่อง “ไฟไหม้ ‘โรงละครศิลปากร’ และพระที่นั่งศิวโมกข์” ตีพิมพ์ใน นิตยสารมติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันวันที่ 1 – 7 เมษายน พ.ศ. 2565 ปีที่ 42 ฉบับที่ 2172 หน้า 68

อย่างไรก็ดี คิมมิได้หยุดยั้งการค้นหาเอกสารให้ผม โดยคิมได้สืบค้นข้อมูลจากกูเกิ้ลแล้วพบหนังสือ เรื่อง “การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า และ หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ” ตีพิมพ์ “เพื่อแจกในงานฉาบงานหม่อมมลาย ศรีสวัสดิ์ ณ อยุธยา วันเสาร์ที่ 22 มีนาคม 2512” หนังสือเล่มนี้ตอนแรกเป็นการ “ถอดความ” หนังสือของ Fred W. Riggs, “The Modernization of Siam and Burma,” Thailand: The Modernization of A Bureaucratic Polity. Honolulu: East West Center

Press, 1966 โดยคุณอมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และคุณเอกวิทย์ ณ ถกลาง และใน “คำขอบคุณ” ได้ขอบคุณ “กรมศิลปากร ซึ่งอนุญาตให้ตีพิมพ์บางตอนของสมุดข่อยซึ่งปรากฏอยู่ตอนหน้าของหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีบางฉบับ อาจารย์แมนมาส ขวลิติ และคุณลินจง เผ่าวิบูล แห่งหอสมุดแห่งชาติ ผู้อำนวยการความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ผู้ช่วยค้นหาเอกสารเบื้องต้น อันช่วยให้หนังสือนี้มีคุณค่าในการศึกษาทางประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้น”

เอกสารฉบับนี้ปรากฏอยู่ระหว่างหน้า 77 ถึงหน้า 84 ของหนังสือเล่มดังกล่าวซึ่งผมขอคัดมาโดยละเอียด ดังต่อไปนี้

พระราชหัตถ์เลขหาฯ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๐

“เรื่องนี้นั้นได้ปรึกษาหารือกับเขาว่า นับตั้งแต่เกิดเรื่องยุ่ง ๆ เกี่ยวกับเรื่องเมืองเขมร มาบัดนี้ก็ชักจะลุกลามใหญ่โตมาถึงเมืองพระตะบองและเสียมราฐของเรา เป็นการยากที่เราจะทำนายได้ว่า จะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นในเบื้องหน้าแต่ฉันเข้าใจว่า คงต้องมีอะไรเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เพราะเจ้ามองซิเออร์ ออบาเรต์ก็คงจะต้องดำหนิตีเยน และว่ากล่าวเราด้วยเหตุไม่รู้จักความจริงสิ่งใดเลย ตามความคิดเห็นของฉันคิดว่า ควรจะแจ้งให้ออบาเรต์รู้ความจริง และข้อที่ปฏิบัติในกรุงปารีส ให้เขารู้โดยทางจดหมายจะดีกว่า ฉะนั้นถ้าท่านราชทูตเห็นด้วยเช่นนี้แล้ว ก็ขอให้จัดทำสำเนาบันทึกรายงานเหตุต่าง ๆ เพื่อจัดส่งไปออบาเรต์ด้วย

“ออบาเรต์เองเวลานี้ก็จนปัญญา เพราะไม่รู้จักความจริงหรือเรื่องราวอย่างใดและฟังก็ไม่รู้จะไปค้นหาหรือได้รับความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้จากที่ใด พอได้ระยะเวลาสัก ๒-๓ วันเขาก็ต้องจดหมายมาสักหนึ่งเท่านั้น..... จดหมายของออบาเรต์ที่ส่งมาให้ทำให้ฉันรู้ว่า เวลานี้อดัมรา กรันติเอยังมีความสงสัยว่า พวกที่ก่อการร้ายในเขมรคงจะได้รับอาวุธและกระสุนดินดำจากเมืองพระตะบอง เสียมราฐ โฉดกและสมโบก ที่เป็นดังนี้ ตามที่คิดไว้ก็เพราะพวกฝรั่งเศสต้องการจะใส่ความว่าร้ายสยาม ทว่าช่วยก่อการความยุ่งยากดังนี้ให้เกิดขึ้น เห็นจะพอกันที่ ไม่เอาแล้วกับพวกฝรั่งเศส

“ส่วนอังกฤษก็เหมือนกัน แต่เนื่องด้วยเวลานี้ยังไม่มีเหตุอะไรเพียงพอที่จะทำการใด ๆ ได้กับสยาม มันก็ยังคงเงียบเฉยดูท่าที่อยู่ หรือมีฉะนั้นก็คงจะรู้สึกละอายใจกระมัง เพราะการกระทำใด ๆ ของอังกฤษก็ได้รับการดำหนิตีเยน คงจะไม่ลืมหักง่าย ๆ เสียกระมัง ทั้งยังได้เอาดินแดนสยามไปเพื่อหวังผลประโยชน์ต่าง ๆ ดังเช่นกรณีเชียงใหม่ เคดาห์และรัฐอื่น ๆ และทนายไม่ผิดว่า มันต้องการดินแดนถิ่นอื่น ๆ อีก ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ มีทรัพย์สินในดินสินในน้ำในแหล่งใด แต่ก่อนนี้เมื่อยังไม่มีประเทศใดมายุ่งเกี่ยวกับสยาม อังกฤษก็ไม่วุ่นวายแต่อย่างใด มาเดี๋ยวนี้เมื่อมารู้ว่ากำลังมีเหตุคับขันและยุ่งยากเกิดขึ้น เพราะเหตุที่ออบาเรต์ได้มาก่อไว้เช่นนี้ ท่านราชทูตก็คงเห็นประจักษ์แจ่มแจ้งดีว่า เขากำลังจะทำอะไรกับเราบ้าง

เมื่อเดือนแปด ปีจอตรงกับวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ หลังจากที่ฝรั่งเศสได้เข้ามา มีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนเขมรแล้ว หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสฉบับหนึ่งในเมืองสิงคโปร์ได้ลงบทความเกี่ยวกับเรื่องฝรั่งเศสว่า เดียวนี้ฝรั่งเศสได้เข้ามาล่วงล้ำดินแดนเขมรแล้ว เชื่อว่าฝรั่งเศสก็คงจะมีเรื่องบาดหมางกับกรุงสยามอีกด้วยเรื่องดินแดนและอาณาเขตติดต่อกัน ถ้าหากว่ามีเรื่องผิดพ้องหมองใจเกิดขึ้นระหว่างสองประเทศแล้ว

เชื่อว่าฝรั่งเศสจะสามารถเอาชนะ และเข้าไปครอบครองดินแดนเหล่านี้ได้อย่างง่ายดาย และคงจะไปจดถึงดินแดนกอลของอังกฤษในพม่าและคงจะเอาเชียงใหม่ลงไปถึงรัฐเคดาห์ซึ่งอยู่ใกล้กับปีนัง เหตุฉะนั้นอังกฤษก็ไม่ควรจะนิ่งนอนใจอยู่ต่อไป ควรจะระมัดระวังสิงคโปร์และมะละกาให้ดี ทั้งควรจะได้เพิ่มอำนาจให้แก่ข้าหลวงอังกฤษประจำอยู่ในรัฐเหล่านี้ให้มากขึ้น...” ฉะนั้นไม่แน่ว่า มิสเตอร์ริด (Mr. Reid) คงจะเขียนบทความอันนี้เองหรืออาจจะเป็นคนอื่นก็ยังไม่รู้แน่ชัด

“นับตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๔๐๖ เป็นต้นมาข้าหลวงใหญ่แห่งเบงกอลได้ขอร้องให้กรุงเทพฯ ส่งเจ้าหน้าที่ไปปักปันอาณาเขตที่ชายแดนติดต่อกับพม่าเป็นประจำทุกปี และในปีนี้ได้แจ้งขอร้องมาอีก แต่เป็นการเร่งด่วนเสียเหลือเกิน การที่อังกฤษทำเช่นนี้ก็แบ่งแยกอาณาเขตให้เห็นเสียชัดเจน เพราะเกรงว่าอาจจะมีข้อพิพาทพ้องหมองใจเกิดขึ้นได้ในอนาคต ถ้าหากฝรั่งเศสจะมาผนวกรวมเอาดินแดนเหล่านี้แล้ว ก็จะต้องเกิดพ้องหมองกันขึ้น ระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสก็เคยมีสัมพันธไมตรีมาแต่เนิ่นนาน ดังนั้นอังกฤษจึงมารบเราให้เรตกลงในเรื่องปัญหาดินแดนเหล่านี้เสียก่อนที่จะเกิดเหตุการณจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต อย่างไรก็ตามอังกฤษและฝรั่งเศสก็ได้ทำสิ่งใดให้กระทบกระเทือนต่อกัน และได้ปฏิบัติต่อกันอย่างฉันท์มิตรและเพื่อนมนุษย์ไม่เหมือนกับที่พวกเขาได้ทำพวกเราเหมือนคนป่าคนเถื่อน คงมีใช่เป็นมนุษย์เหมือนพวกมันนั่นแล ทั้งยังคงคิดแต่ว่าเป็นสัตว์สำหรับพวกมันจะแทะแลเถิดทั้งหลอกใช้แรงดังโคกระบือ ทั้งเรายังไม่รู้เลยว่าพวกมันจะยังมีเล่ห์กระเท่ห์เพทุบายที่จะแบ่งแยกพระราชอาณาเขตสยามของเราอย่างไร ฉะนั้นได้เขียนจดหมายแสดงความคิดของฉันทไปให้พระพิเทศพานิชย์ฟังแล้ว เขาก็เห็นด้วยกับฉันท

เมื่อเดือนแปด ปีฉลุ คือ ในราวเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ จนมาถึงบัดนี้ นับตั้งแต่กงสุลอบาเรตได้มาทำโตและคุยโวเมื่อปีที่แล้วนี้ ได้กลายเป็นข่าวเล่าลือกันใหญ่ เพราะเซอร์จอห์น เบาริงได้เขียนจดหมายมาอ้อนวอนฉันท ขอให้แต่งตั้งให้ตัวเขาเป็นราชทูตสยามเพื่อไปทำสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เซอร์จอห์น เบาริงได้คุยอวดมาว่า ตัวเขาเองนี้แหละที่มีส่วนทำให้สยามเป็นที่รู้จักแก่บรรดาประเทศต่าง ๆ และยังมีภาระที่ควรจะทำต่อไป เพื่อต้องการเห็นบ้านเมืองสยามเจริญก้าวหน้าเหมือนกับบ้านเมืองอื่น ๆ ฉะนั้นเขาจึงขอรับอาสาที่จะเป็นราชทูตสยามไปทำสัญญากับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป นายเบาริงได้กล่าวต่อไปอีกว่าถึงแม้ร่างกายของเขาจะย่างเข้าสู่วัยชราแล้วก็ตาม เขาก็พอที่จะใช้ความชำนาญ ความสามารถและสติปัญญาของเขาให้เป็นประโยชน์แก่กรุงเทพฯ ได้ และควรจะให้เขามีโอกาสได้รู้ว่า เราจะต้องการให้เขาช่วยเหลืออย่างไรหรือไม่ด้วย ซึ่งเขาจะได้พยายามเตรียมตัว และทำให้อายุยืนยาวเท่าที่เขาสามารถจะทำได้ให้แก่กรุงเทพฯ ในโอกาสต่อไป

จดหมายของเซอร์จอห์น เบาริงได้มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อเดือน ๑๐ ปีฉลุตรงกับวันที่ ๗ เดือนกันยายน แต่ก็ได้คิดหรือจะรับรองยินยอมตามนั้น เพราะฉันทคิดว่าเซอร์จอห์น เบาริงเป็นเพียงแต่สหายที่รักและนับถือและสุภาพต่อเรา แต่ก็คิดว่าเขาไม่มีความสำคัญอะไรกับฉันทเท่าไรนัก และก็พอดีพระอนุชาเขากำลังไม่สบาย ขณะที่ฉันทรับจดหมายของเซอร์จอห์น เบาริง ดังนั้นจึงมิได้ตอบไปถึงเขายืดเยื้อนัก เพียงแต่เขียนไปว่าขอบใจที่ได้รับหนังสือของเขา

เซอร์จอห์น เบาริงคงจะเห็นว่า เกือบปีแล้วที่สยามเราไม่เอาใจใส่หรือสนใจในข้อเสนอ เขาจึงให้ มิสเตอร์น็อกส์เขียนหนังสือมาวิงวอนให้เจ้าพระยากลาโหมได้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริงไปยังกรุงปารีส ท่านเจ้าพระยากลาโหมก็ได้กราบทูลแนะนำฉันเช่นนั้น ขอให้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริงเป็นราชทูตสยามผู้มี อำนาจเต็ม และให้มีอำนาจในการเจรจาตกลงเกี่ยวกับปัญหาสุรา ฉันก็เลยส่งจดหมายไปถึงเซอร์จอห์น เบาริง ตามคำแนะนำเช่นนั้น ซึ่งมิสเตอร์น็อกส์เป็นผู้เสนอ

จากเหตุการณ์นับแต่นั้นเองเหตุการณ์ที่มิสเตอร์น็อกส์ได้ก่อขึ้นก็ยิ่งก่อให้เกิดไม่เป็นที่ไว้วางใจแก่เรา ครั้งแรกทำให้ฉันคิดว่ามิสเตอร์น็อกส์ต้องการเงินอย่างเดียว แต่เดี๋ยวนี้เพราะเหตุการณ์ในปัจจุบันที่มีขึ้นอยู่กับ ฝรั่งเศสฉันรู้ว่า มิสเตอร์น็อกส์คงมีความหมองหมางกับสยามอย่างมาก ซึ่งฉันได้คาดไว้อย่างไม่ผิด ในใจความจดหมายของเขา (มิสเตอร์น็อกส์) ที่มีถึงสมุหพระกลาโหม คงจะทำให้เขา (พระยากลาโหม) เข้าใจ แจ่มแจ้งดีแล้ว

ฉันเห็นด้วยกับ ฯพณฯ ราชทูตที่เดี๋ยวนี้สยามเราไม่ไว้วางใจในตัวมิสเตอร์น็อกส์เสียแล้ว นับตั้งแต่ ได้เปลี่ยนใจส่งคนของเราไปเป็นราชทูต ความสงสัยและความหวาดหวั่นที่มีอยู่ก็มิได้ผิดไปจากความนึกคิดเลย ซึ่งท่านราชทูตก็ได้รายงานมาว่า พวกชาวอังกฤษพากันมีความปิติยินดียิ่งที่ได้ทราบข่าวว่า กรุงสยามจะได้แต่งตั้ง เซอร์จอห์น เบาริง อดีตกงสุลอังกฤษเป็นราชทูตสยามไปยังกรุงปารีส ข่าวเรื่องนี้หนังสือพิมพ์ฝรั่งก็ลงกันอีก เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๐๙

อย่างไรก็ตามเซอร์จอห์น เบาริงก็ได้เขียนจดหมายมาขอร้องฉันเป็นครั้งที่ ๒ และก็ให้ความมั่นใจ อยู่อีกนั่นแหละ บอกว่า ถ้าตัวเองแก่เฒ่ามาก เขาก็จะให้ลูกชายของเขาชื่อ Edgar Bowring ผู้ซึ่งกำลังจะไป เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนจัดงานแสดงสินค้าของบริติช ณ ที่กรุงปารีสจัดการเจรจาแทนเขาก็ได้ มิสเตอร์ ดี เค เมสัน (D.K. Mason) ซึ่งเป็นกงสุลสยามประจำลอนดอนในขณะนั้นว่า Lord Stanley รู้สึกดีใจ ถ้าหากว่า Sir John Bowring จะได้รับการแต่งตั้ง ท่านราชทูตคงจะรู้ดีแล้วซิว่า เราได้รับการชื่นชมอย่างใดจากการที่ Mr. Knox & Mr. Alabaster ซึ่งเป็นล่ามประจำสถานกงสุลอังกฤษในสยามได้คัดค้าน และประท้วงเราอย่างไร บ้างหลังจากที่เขาได้รู้ว่า ฉันตัดสินใจจะส่งราชทูตที่เป็นคนสยามไปยังราชสำนักกรุงฝรั่งเศส

ท่านราชทูตจะรำลึกได้หรือไม่ว่า เมื่อท่านไปถึงเมืองสิงคโปร์ ท่านก็ได้ส่งข่าวมาว่า กงสุลสยาม ประจำฝรั่งเศสก็จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของท่าน Sir John Bowring แต่ผู้เดียว มิสเตอร์ริดได้ส่งข่าวมาจาก สิงคโปร์ว่า พวกท่านราชทูตนี้แหละจะได้รับความลำบากลำบาก ไม่ว่าเรื่องอะไรทั้งสิ้นนับตั้งแต่ไปถึงกรุงปารีส และพวกท่านก็จะต้องขอร้องความช่วยเหลือจากเขาด้วย และจงอย่าเชื่อคำโอ้อวดของเขาเลย เพราะพวก ชาวฝรั่งเศสเขาคอยจะเล่นงานเราอยู่ทุกขณะ

การณ์ทั้งนี้ที่ต้องส่งเซอร์จอห์น เบาริงไปก็เพื่อให้ประจักษ์ว่า สยามนี้ยังต้องวิ่งเต้นพึ่งพาอาศัย อังกฤษอยู่ และในโอกาสต่อไปสยามก็จะได้มีความเกรงกลัวเขาบ้างเป็นธรรมดา ถ้าเขาจะขู่เราขึ้นมา ถึงแม้เรา จะส่งเซอร์จอห์น เบาริงไปทำงานสำเร็จผลก็ตาม ฝรั่งเศสก็คงไม่พอใจ โดยเขาต้องกล่าวหาว่า เราไปจ้างงาน คนอื่นให้มาข่มขู่ตะคอกเขาเป็นแน่ และถ้าเซอร์จอห์น เบาริงเกิดไปทำห้ำหั่นหรือสู้สุมหัวเข้าแล้ว เขาก็ต้อง ว่าสยามทำอีก ดังที่ท่านราชทูตก็ได้ลงนามในสัญญาพร้อมกับท่านพระยากลาโหม ฝรั่งเศสก็จะยิ่งเพิ่มความ

เคียดแค้นเกลียดชัง และหาเวลาที่จะทำตอบกับสยามบ้าง และสยามก็จะต้องดิ้นรนไปหาที่พึ่งพิง เหมือนกับ
ฮินดูสถานและพม่า ดังเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เราก็คงรู้ ๆ กันอยู่แล้วว่า เมื่อพม่ากลายเป็นโคโลนีของอังกฤษ
แล้ว ก็ได้รับสัญญาว่าจะช่วยทะนุบำรุง และไม่ให้มีเหตุการณ์อย่างใดยุ่งยากเกิดขึ้นแก่พม่าอีกเลย นับตั้งแต่นั้น
นี้แพร่มาถึงกรุงสยามก็เลยยิ่งทำให้มีสเตอร์น็อคส์เกิดความเอือมระอาเป็นอย่างยิ่ง (เอือมระอาที่คือต้นตอกระวน
กระวาย)

ตามข่าวที่มีสเตอร์ตี เค เมสันว่า ถ้าหากกรุงสยามได้ตั้งให้เซอร์จอห์น เบาริงเป็นราชทูตแล้ว ไม่ใช่
แต่ว่าท่านลอร์ดสะแตนเลย์จะดีใจแล้วหรือมีสเตอร์น็อคส์จะเป็นผู้สนับสนุนแล้ว เชื่อว่าต้องเป็นความคิดอ่าน
ของรัฐบาลอังกฤษ เป็นโอกาสที่จะให้อังกฤษเอาสยามเป็นรัฐในอารักขาเสียอีก เพราะว่าเขาคงเห็นว่าไหน ๆ
ฝรั่งเศสก็เอาไปแล้วครั้งหนึ่ง คราวนี้เป็นคราวของอังกฤษบ้าง เหมือนอย่างที่ฝรั่งเศสเอาดินแดนของเขมรที่ติด
กับแดนสยามไปแล้ว

ถ้าจะว่ากันไปแล้ว พวกฝรั่งเศสช่างเห่อเหิมลำพองในชาติของตนเสียจริงเพราะเขาคิดว่า เอ็มเปอ
เรอร์ของเขานี้คงจะสืบเชื้อสายมาจากพวกเสือหรืองูเห่าที่เต็มไปด้วยสรพิษร้ายก็มีรู้ ดูช่างตะกรุมตะกรามแผ่
อำนาจในโอหังของตน แต่ก็ทำให้สามารถหาเหยื่อได้มากเหมือนกัน คือ โคโลนีอันกว้างใหญ่ไพศาลนั่นเอง
บางทีเขาก็แผ่อำนาจไปที่โน่นที่นี่ เหมือนดังเช่นเมืองพม่าและอะนัมก็เลยหมดหวังเสียอีก

เมื่อครั้ง Montigny ก็ได้เคยมาเกลี้ยกล่อมชักชวนชาวสยามที่นี่ให้ขึ้นกับฝรั่งเศสโดยนำเอาเรื่อง
ร้ายต่าง ๆ ที่จะมิกับอังกฤษต่าง ๆ มาชี้แจงให้เห็น เขาคงคิดว่า ถ้าได้นำสิ่งโกหกพกลมหรือสิ่งเย้ายวนมาล่อใจ
ให้ฟังแล้ว ก็คงจะสำเร็จ และก็ใช้เวลาเนิ่นนานพอสมควร แต่ไม่เป็นผล เพราะอย่าลืมนะว่า ชาวสยามนั้นมิใช่
เป็นลาเ้งที่จะหลอกลวงไปเป็นเหยื่อได้ง่ายเหมือนเช่นเขมรหรือ หรือเหมือนดังอะนัมที่ถูกหลอกลวงจนไปเป็น
โคโลนีของเขา เพราะว่าเอ็มเปอเรอร์ได้ให้บาทหลวงลูกศิษย์แห่งพระเยซูไปเที่ยวแจกกินหอมเช่นนั้น อะนัมที่
กลายเป็นโคโลนีเขาก็เปรียบเหมือนเป็นคนใบ้ หูหนวกและตื้อตึงตึงเช่นกรุงสยามในรัชสมัยที่แล้ว
ผลที่สุดความตื้อตันของอะนัมก็ต้องถึงซึ่งการอวสาน คือ ตกเป็นเมืองขึ้นของเขานั่นเอง

เดี๋ยวนี้ฝรั่งเศสก็คงจะรู้แล้วว่า จะปฏิบัติหรือดำเนินนโยบายอย่างสันติกับกรุงสยามนั้นคงจะไม่
สำเร็จเสร็จแล้ว มีอยู่อย่างเดียวเท่านั้นเขาจะต้องใช้กำลังเข้ารุกราน แต่ฉันก็ยังไม่เชื่อหรือว่ามันจะเป็น
นโยบายของกงสุลออบาเรต์ก็ดี หรือจะเป็นนโยบายของฝรั่งเศสก็ดี เพราะนาย Montigny ก็ดี มองซิออร์อิริ
เตียร์หรือลอร์ดเคลเรนตันก็ดี ก็ได้เขียนมาให้ฉันทราบว่า องค์เอ็มเปอเรอร์นี้ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะรุกราน
หรือทำร้ายสยามแต่อย่างใด เพราะองค์จักรพรรดิรู้ว่าเพราะผู้แทนแห่งกรุงฝรั่งเศสเป็นผู้ทำความยุ่งยากเอง

แม้กระนั้นก็ตามเราจะไปเชื่อคนอังกฤษก็ไม่ควร ทั้งแนวความคิดของมีสเตอร์น็อคส์ อันมีมีสเตอร์
ริดก็เห็นด้วย ทั้งมีสเตอร์เมสันก็สนับสนุน ยิ่งกว่านั้นมีสเตอร์เบาริงก็เป็นผู้รับสั่งอ้าอาสาอีก สิ่งที่ดีที่สุดก็คือเรา
ควรตรงไปยังฝรั่งเศสเพื่อเจรจาตกลงเองตามความสามารถของเขาจะดีกว่า ท่านอาจจะถูกกีดกันไม่ให้เข้าเฝ้าพระ
เจ้าเอ็มเปอเรอร์ หรืออาจจำเป็นจะต้องยอมตามความคิดเห็นหรือข้อเสนอของออบาเรต์
ก็ตาม ให้ท่านพร้อมที่จะเสียสละ เพื่อให้เรื่องอันขมขื่นได้ยุติลงเสียที

อย่างไรก็ดี ถ้าเขายังยื่นกรานที่จะให้ออบาเรต์คงอยู่ในกรุงเทพ ฯ ต่อไปแล้ว ก็คงจะเป็นเรื่องที่ฉันจะอดกลั้นต่อไปไม่ได้ และถ้าหากราชทูตไม่สามารถที่จะหาทางให้ออบาเรต์ไปเสียให้พ้นจากกรุงสยามแล้ว ก็ให้ท่านราชทูตมุ่งตรงไปยังบริเตน จงไปขอความช่วยเหลือจากท่านลอร์ดทั้งคนเก่าและคนปัจจุบัน ผู้ซึ่งเป็นเสนาบดีผู้รับผิดชอบ หรือจะขอความช่วยเหลือจากท่านเซอร์จอห์น เบาริงต่อไปก็จะดี เพราะที่ฉันก็ได้ตัดสินใจไว้เช่นนั้นแล้ว

นับแต่นี้ไป เราก็จะต้องถูกฝรั่งเศสมันด้า และกล่าวร้ายใส่เราต่อไปอีกด้วยเหตุที่เราไม่ยอมเป็นข้ามันเหมือนดังเช่นเขมนั่นเอง ฉะนั้น เราจำจะต้องตัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่ง การณ์เช่นนั้นก็เหมือนว่าเราจะว่ายน้ำออกไปผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้ายจะเข้ดี หรือเราจะว่ายน้ำออกไปในทะเลติดสอยห้อยตามไปกับปลาวาฬหรืออะไร แต่ว่าเราควรจะได้เก็บตัวของเราอยู่ในบ้านในเรือนดีกว่าแต่ก็รู้ดีว่าบางทีเราอาจจะต้องพบกับอำนาจ และอิทธิพลที่เคยมีอยู่เหนือเรามาเก่าก่อน...

ถึงแม้ว่าผมจะดีใจมากที่ได้เอกสารที่มีข้อความว่า “การณ์เช่นนั้นก็เหมือนว่าเราจะว่ายน้ำออกไปผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้ายจะเข้ดี หรือเราจะว่ายน้ำออกไปในทะเลติดสอยห้อยตามไปกับปลาวาฬหรืออะไร” แต่เอกสารก็ยังไม่สมบูรณ์และมีปัญหาเกี่ยวกับวันเดือนปี เพราะในวิทยานิพนธ์ อาจารย์ระบุว่าพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ลงวันที่ March 14, 1867 ในขณะที่ในหนังสือของคุณอมรและคุณเอกวิทย์ระบุว่า เป็น “พระราชหัตถเลขาฯ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ลงวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2410” ห่างกัน 10 วัน

ผมรู้สึกงุนงงและหมดหวังที่จะหาเอกสารฉบับสมบูรณ์พบจนกระทั่งวันหนึ่งเกิดคิดขึ้นว่าบางทีอาจารย์นิออนอาจจะเก็บสิ่งที่จดไว้ตอนทำวิทยานิพนธ์ก็ได้เพราะท่านเป็นนักวิชาการอาชีพอาจจะเก็บเอกสารไว้อ้างอิงตลอดชีวิต ผมจึงขอให้ ดร.อนุสนธิ์ ชินวรรโณ ผู้อำนวยการ ISC ติดต่อสอบถาม ดร.อานนท์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ทายาทของอาจารย์ว่าอาจารย์เก็บโน้ตที่จดไว้ตอนทำวิทยานิพนธ์หรือไม่ คุณอานนท์ได้ค้นหาให้อย่างรวดเร็วและปรากฏว่าเอกสารยังอยู่ ท่านได้กรุณาส่งเอกสารทั้งหมดให้ผมผ่าน ดร.อนุสนธิ์ ผมตื่นเต้นมากเมื่อได้รับกล่องเอกสารที่สภากาชาด แต่ก็ไม่รู้ว่าจะเริ่มต้นตรงไหนดีเพราะเอกสารมีจำนวนมากและมีทั้งที่จดจากเอกสารอังกฤษฝรั่งเศสและไทย โชคดีที่กระดาษที่อาจารย์ใช้คุณภาพดียังไม่กรอบหลังจาก 60 กว่าปี อาจารย์ลายมืออ่านง่ายและอาจารย์จดละเอียดเอกสารบางฉบับอาจารย์ถึงกับคัดลอกมาทั้งฉบับ แต่ก็อ่านไม่ออกทั้งหมดแม้ว่าผมจะช่วย

โชคดีที่ไม่นานหลังจากที่ผมเริ่มอ่านก็พบเอกสารที่แสวงหามาเป็นเดือน ด้วยมือสั่นใจเต้นผมพบเอกสารซึ่งที่มุมขวาอาจารย์นิออนเขียนไว้อย่างชัดเจนว่า จ.ศ. 1228/170 บรรทัดต่อจากนั้นอาจารย์เขียนว่า 2¹₁₃ คำ 1288 March 14, 1867 แต่เมื่อผมเทียบปฏิทินไทยแล้วปรากฏว่าแรม 13 ค่ำ เดือนสาม ปีชาลจะตรงกับวันจันทร์ ที่ 4 มีนาคม 2410 ไม่ใช่วันที่ 14 มีนาคม เพราะวันที่ 14 มีนาคมปีนั้น เป็นวันพฤหัสบดี ขึ้น 9 ค่ำ เดือนสี่ ปีชาล อาจารย์นิออนคงบังเอิญเขียนผิดไปเป็นวันที่ 14 วันเดือนปีของพระราชหัตถเลขาฉบับนี้จึงเป็นวัน (จันทร์) ที่ 4 มีนาคม (ค.ศ. 1867) ตรงกับที่ปรากฏในหนังสือของคุณอมรและคุณเอกวิทย์ ซึ่งผม

ได้แจ้งวันเดือนปีที่ถูกต้องของเอกสารฉบับนี้ในงานเปิดตัวหนังสืออาจารย์นิออน เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2566 และสังเกตว่าผู้ที่อยู่ในงานหลายคนได้แก้ไขข้อความในหนังสือให้ถูกต้องตามนั้น

อย่างไรก็ตามก็ยังไม่ปรากฏพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ที่แท้จริงและสมบูรณ์เพราะพระราชหัตถเลขาตัวจริงพระราชทานไปยังพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ที่กรุงปารีสและไม่ปรากฏว่าทนายของท่านเก็บรักษาไว้และตีพิมพ์ในโอกาสใดต่อมา ดังที่คุณสมบัติ พลายน้อย เมื่อเรียบเรียงประวัติเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ลงหนังสือที่พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงคลับ ประดิพัทธ์ภูบาล ณ เมรุวัดธาตุทอง เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2513 เขียนไว้ว่า

“เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์แต่ครั้งเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถได้ไปฝรั่งเศสเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ ในตำแหน่งอุปทูต ภายหลังจากนั้นอีก ๖ ปี คือใน พ.ศ. ๒๔๑๐ มงซิเออร์โอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศส ได้ประพุดิตนเกะกะหลายอย่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นราชทูตออกไปแจ้งแก่รัฐบาลฝรั่งเศส ณ กรุงปารีส และในระหว่างนั้นได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๒ ฉบับ (เท่าที่ค้นพบ) ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช (พ.ศ. ๒๔๑๐)” และ “ต่อมาในเดือน ๘ ปีเดียวกันนั้น ก็ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขา ถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์อีกฉบับหนึ่ง” ซึ่งพระราชหัตถเลขา 2 ฉบับที่พิมพ์ในหนังสือเล่มนั้นมีใช้พระราชหัตถเลขาซึ่งผมขอเรียกว่าฉบับ “จรเข้และปลาวาฬ” ดังนั้น นอกจากสำเนาที่เก็บไว้ที่พระบรมมหาราชวังซึ่งต่อมาส่งให้หอพระสมุดวชิรญาณ ในอดีตที่ผ่านมามีผู้พบเห็นเพียงไม่กี่คนและที่คัดลอกกันมาก็ไม่ตรงกัน ยกตัวอย่าง อาจารย์นิออนคัดลอกว่า

“...ก็เมื่อฝรั่งเศสคุมเหงเราเพราะเราไม่ยอมอยู่ในอำนาจเหมือนเมืองเขมร ก็คงจะพาโลโซคลุมเราว่าไปอย่างนี้แล้ว เราควรจะทำอย่างไร จะให้ว่ายนน้ำเข้าหาจรเข้หรือจะให้ออกทะเลไปเกาะปลาวาฬ ก็ถ้าเราจะเข้ายอมอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส เราก็คงเป็นน้อยหน้ากว่าเขมร เขาจะถือตัวเป็นข้าหลวงเดิมเราเป็นข้าหลวงใหม่ ... การที่ข้าฯ ว่านี้ ว่าตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน อย่างไรก็ได้คงเรือนคางบ้านของตัวอยู่ ถึงจะอ่อนอำนาจไปก็จำเปน อำนาจใหญ่มากจะหมายเข้าล่วงข้างสามข้าง เราอำนาจน้อยจะรู้ที่ทำอะไร เดียวนี้โดยที่เราจะพบชุมทองในแผ่นดิน เอาทองได้หลายร้อยหมื่นชั่ง จนถึงว่าเราจะสร้างเรือรบเรือไฟขึ้นได้ สำหรับเมืองเราสัก 100 ลำ ก็ยังสู้เขาไม่ได้ ด้วยเครื่องเรือรบเรือไฟศาสตร์อาวุธต้องซื้อเขา ทำในเมืองเราเองยังไม่ได้ ถ้าเรามีทุนซื้อมากไปเกินวาสนา เขาก็จะเกียจกันเสียไม่ขายให้ เราก็จะต้องมีอาวุธแต่ปากกับใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา คิด พุด เจริญรักษาตัวเท่านั้น ...” และยังมีต่ออีก ซึ่งอ่านลายมืออาจารย์นิออนไม่ออกจนถึงตอนสุดท้ายอาจารย์เขียนว่า “(ไม่จบ)” ซึ่งข้อความที่อาจารย์นิออนคัดมาไม่ตรงกับข้อความในหนังสือของคุณอมรและคุณเอกวิทย์ หรือในตำราของอาจารย์เพ็ญศรี ที่อาจารย์ศุภมิตรอ้างถึง

ผมรู้สึกงุนปัญญาและหมดหวังอีกครั้งหนึ่งที่จะหาเอกสารสมุดไทยดำ จ.ศ. 1228/170 ฉบับสมบูรณ์ได้ ที่ได้มาที่สมบูรณ์ที่สุดคือฉบับที่ปรากฏในหนังสือของคุณอมรและคุณเอกวิทย์ซึ่งพิมพ์ว่าในหนังสือเล่มนั้นหน้า 33 ที่อ้างถึงพระราชหัตถเลขาถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ฉบับลงวันที่ 4 มีนาคม 2410 เมื่อตรวจสอบกับหนังสือของ Fred W. Riggs หน้า 36 Riggs อ้างหนังสือของ Abbot L. Moffat เรื่อง Mongkut: The King of Siam (Ithaca: Cornell University Press, 1961) หน้า 124 ระบุที่มาของคำแปลพระราชหัตถเลขาว่า

Pramoj Seni and Kukrit. "The King of Siam Speaks." type-written MS (Bangkok, 1948) หน้า 179 – 186

Moffat คัดลอกคำแปลพระราชหัตถเลขาของ ม.ร.ว.เสนีย์ และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ลงในหนังสือของเขาระหว่างหน้า 117 – 124 แต่ไม่สมบูรณ์ คำแปลฉบับสมบูรณ์น่าจะพิมพ์ในหนังสือเรื่อง The King of Siam Speaks by Seni Pramoj Kukrit Pramoj ซึ่งยังหาไม่พบจึงไม่ทราบว่าพิมพ์ปีใด แต่ต่อมาพิมพ์อีก 2 – 3 ครั้ง ภายใต้ชื่อ A King of Siam Speaks ฉบับที่สยามสมาคมฯ พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1987 พิมพ์ปีผลิตจาก 1867 เป็น 1864 เสียอีก แต่ยงดีที่สมบูรณ์ ซึ่งผมขอคัดลอกมาลงทั้งฉบับเพราะผู้แปลเป็นปูชนียาจารย์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ สำนวนจึงไพเราะเป็นพิเศษ ดังต่อไปนี้

"To Phraya Suriyawongse Vayavadhana, Ambassador,

Your letter sent from Singapore by the steamer "Chao Phraya" and your additional note have reached me here since Tuesday the first waxing moon of the third month. I have perused them and have noted their contents. Your letter to Luang Dip Akshara, the Seal Keeper, to be submitted to His Excellency the Prime Minister, has also been passed on to me by His Excellency. The information which Louis, the Jesuit priest, gave to you concerning what he has heard from the Bishop, seems to agree with the information given by Monsieur Aubaret to Chao Phraya Bhudharabhaya on Monday the 15th of the waning moon of the second month. Consul Aubaret left for Phra Baht directly after the departure of the French Ambassador and returned here ten days later. He brought back a letter from Phraya Maha Amatya which contained nothing of importance. Later, the Department of Interior received a report from Phraya Kadhara Dharanindi, and a letter from him to Phraya Rajasena, the copies of which, together with a report from those who went to see the Ambassador off at Kampod and a report from a Chinese captain of a ship belonging to Luang Boribun Surakara, which had been to Yakrang, were submitted to me by His Excellency the Minister for Military Administration on Thursday the 11th of the waning moon of the 2nd month. His Excellency the Prime Minister had no opinion to offer on these reports at the time. On Friday the 12th of the waning moon of the 2nd month, however, I met both the Prime Minister and the Minister for Military Administration at the Palace of the Second King I brought up the subject then, and told them that since the uprising in Cambodia had now assumed increasing proportions and spread towards Battambang and Siemrap, it was difficult for us to forecast the turn of events; and should anything untowards happen in the future, Monsieur Aubaret might again put the blame on us for not letting the facts be known. It was my opinion therefore that it would be best to send him a letter stating the facts. Their Excellencies agreed with me, so they had copies of

all the reports sent to Monsieur Aubaret with a covering letter signed by Chao Phraya Bhudharabhaya. On the day that he received the letter, Monsieur was at a loss to know what to make of it, since he had not grasped all the facts pertaining to the matter. Only a few days later was he able to compose a reply to Chao Phraya Bhudharabhaya. I have ordered His Excellency to send you a copy of the correspondence. It appears from Aubaret's letter that the French Admiral in Saigon suspects that the Cambodian insurrectionists have obtained their arms and ammunition from our provinces of Bat-tambong, Siemrap, Chodok and Sombok. This is to be expected, as it is the intention of the French to put the blame on Siam for this disturbance in any case. Enough for the present about the French. Now, about the British; when they have had no sufficient cause for action, they have remained quiet, for they are not altogether shameless, and when any of their actions is opened to censure, they are not quick to forget. Because Siam's territories adjoin theirs, with merging interests as in the case of Chiangmai, Keddah and other states, I would surmise that their attention would be drawn towards whatever direction wherein their interests lie. In former times, when no other country had any cause to meddle in Siamese affairs, the British remained inactive; but now that they have known of the troubles that Consul Aubaret had started here, you can probably see for yourself what course of action they have taken. It was during the 8th month in the year of the Dog being the 4th year of the decade, after the French had assumed power over Cambodia, that one Singapore newspaper published an article to the following effect: - Now that the French have encroached upon the sovereignty of Cambodia, said the article, there is every possibility of differences arising between the French and the Siamese, on account of their adjoining territories. If any difference should really arise between these two nations, then it would be possible for the French to win an easy victory all the way through to where the boundary of their newly won colony meets the boundary of the British colony in Burma, from Chiangmai down to Keddah, which is near to Penang. The British should, therefore, take great care of Singapore and Malacca, and the powers of the governors of these provinces should be increased. It is my guess that the article was written by Mr. Reid, but it may have been written by someone else. Since the year of the Boar, the Governor General of Bengal has been asking us every year to send someone up to mark our common boundary with Burma. The request has been made again this year in an urgent manner. I think that the reason why the British have repeatedly urged us to delimit our boundary is that they are afraid of what may happen in the future, when the French power has advanced up to their own territories. If no

definite boundary has been fixed by that time, disputes may arise between them and the French, and the good relations which have existed between the two countries may thus be marred. They have therefore urged Siam to make the final settlement of the question of boundaries, before the event which they have already expected should take place. Moreover, the British and the French can entertain no other feeling for each other than mutual esteem as fellow human beings, whereas the likes of us, who are wild and savage, can only be regarded by them as animals. We have no means of knowing whether or in what way they have contrived beforehand to divide our country among themselves. I have written to Phra Bidesbhanij expressing the same opinion and he has agreed with me. Since July or the eighth month of the year of the Bull to the present date, the outbursts and protestations of Consul Aubaret during the past year must have become widespread news, for Sir John Bowring has written a letter to me, bragging about his appointment as representative of foreign governments to make treaties with various countries in Europe. He has volunteered to make treaties with foreigners on our behalf. He went on to say that because he was responsible for making Siam well known to many countries to her own benefit, he still felt bound to her, and would like to see her making still further progress. Although he was getting old, he could still use his wit and ability to the benefit of this country; and should we find any occasion in which we would require his help, we should let him know and he would do his uttermost to help us. Sir John's letter reached me some time about the 10th month in the year of the Bull being the 7th of the decade, but I did not at the time recognize its full import. I merely thought that Sir John was being polite and friendly to me; I hardly thought that he might have any underlying motive of significance. The Second King was ill at the time I received the letter, so I did not make a long reply, but merely wrote to Sir John a letter of acknowledgement and thanks. Nearly a year later, when Sir John saw that I took no further notice of his offer, he sent Mr. Knox to advise His Excellency the Minister for Military Administration to make the appointment. His Excellency took the advice and told me to send a letter to Sir John Bowring requesting him to become a Minister Plenipotentiary for Siam, empowered to negotiate with France and other countries on the subject of duties on wines and spirits. I sent a letter to Sir John Bowring with the request, with which His Excellency was persuaded by Mr. Knox into agreement. From that day on, the activities of Mr. Knox have been very much increased indeed. He even went so far as to have told us, prior to our having received a reply from Sir John Bowring, that Sir John had promised to help us in every way. At first, we thought that

Mr. Knox was only out to make money from us, but now that our present troubles with the French have come about, we have noticed so vast a difference in the amount of Mr. Knox's activities that we in Siam have begun to guess his true motive. The contents of his letter to His Excellency the Minister for Military Administration alone were enough to give us an insight into his mind. I, with the concurrence of His Excellency the Minister, have lost all confidence in Mr. Knox, hence it has been my desire to send out to France an Embassy of our own nationals. My misgivings do not seem to go far wrong, for you have said in your letter that the British have been overjoyed at the news of Sir John Bowring's appointment as Minister Plenipotentiary of the Siamese Sovereign, the same news having been published in one newspaper as far back as the 10th November. Moreover, Sir John Bowring has already written to me twice, giving me strong assurances and saying that even if he should be ill or infirm on account of his great age, he would see to it that his son, Edgar Bowring, who is now in charge of the British exhibits at the Paris Exhibition, would take care of our business on his behalf. Mr. D.K. Mason has also written to tell me that Lord Stanley was very glad to hear of Sir John's appointment. You have already seen for yourself what bitter protests were made by Mr. Knox and Mr. Alabaster after the facts became known that we have decided to send an Embassy to France consisting of our own nationals. You will of course remember how you were told, on your arrival in Singapore, that the Siamese Consul in Paris will have to act under the orders of Sir John Bowring alone. Mr. Reid has written to me again from Singapore to tell me that you will meet with great difficulties from all directions while you are in France, and that you will be forced to ask for help from those who are against you, for it is not to be believed for one moment that any Frenchman will be willing to offer you his service to be used against the interests of his own country. All these only go to show that the British want us to solicit help from Britain as soon as possible. They will continue with their intimidation of us until we are afraid to go about our own business. But if we really send Sir John Bowring to France on this occasion, and even if he could accomplish what we desire, it will give the French another cause for resentment against us because we have employed another power to browbeat them; or if Sir John Bowring should commit any faux pas in his dealing with them, the French would still hold us responsible, as according to the letter of agreement signed by the Foreign Minister and yourself. With France's increasing animosity against Siam, where could she turn? Siam would be driven by the fear of France to seek protection from Great Britain, thereby to continue to be forever under that protection, in the like manner as many states in Hindustan

have done and as Burma is doing at the present moment. It is known that as soon as disturbances broke out in Burma, the British Colonel hurried up to Ava to persuade the King of Ava to submit himself to British protection. The King was told that the British would keep peace and order, and that there would be no more disturbance in his country. When news of British success in Burma reached this country, you can imagine the excitement it gave to Mr. Knox. If the information received from Mr. D.K. Mason regarding Lord Stanley's agreement to Sir John Bowring's appointment is true, then it is possible that the whole policy on the Siamese situation originated from the British Government and not from Mr. Knox alone.

I think that now is the chance for Britain to put into practice her policy of bringing Siam under her protection, since Siam is being harrassed by the Franch on one side, with the British Colony on the other, just as the French Colony used to be on the other side of Cambodia. As regards the French, they are distinguished for their vainglorious disposition. Their Emperor, famed for his descent from a line of tigers and cobras, would, after his ascent to the Throne, seek colonies that are rich and vast, so that he might exercise his power over them. These lands between Annam and Burma must appear to him to be ownerless and therefore desirable. When Montigny came here he tried to turn Siam into a French protectorate by seduction, using as his argument the dangers of British domination. The Siamese were not to be easily seduced, however, and he spent some time here employing various methods of allurement. The Cambodians were easier prey than the Siamese, on account of their sensitive nasal organs, for they were led by the Jesuit priests into sensing a sweet aroma issuing from the person of the French Emperor. Due to their constant desire to be rid of the fear of the Siamese and the Annamites, they quickly went over to the French. The Annamites, on the other hand, have been as deaf, dumb and stubborn as the Siamese in previous reigns. Their stubbornness caused them to turn small incidents into serious ones, with the result that their country became a French Colony in the end. Now that they know that they are unable to win over the Siamese by peaceful persuasion, the French have finally resorted to violence and aggression. I am not certain whether this is merely an idea of Consul Aubaret or a policy of the French Government, for Montigny, Monsieur Ertier and Lord Clarendon have all written to me to assure me that it had never been the wish of the Emperor or the French Government that any harm should befall Siam, but all the troubles that have come about had been due to the fault of the French Agent here. All this may be true, but judging from past happenings, it seems to me that in France the master usually follows the dictates of his own slave and the Prince

always defends his servants, however wrong they may be. They seem to hold fast to the idea that all foreigners are animals, and as such they deserve no pity when they are abused. Their only desire is to uphold the glory of France, even at the expense of other countries. In spite of all this, I do not think that we should as yet go straight to Britain for the solution of our problems, thereby to follow the course of action thought out by Mr. Knox, agreed upon by Mr. Reid, cheered by Mr. Mason and volunteered by Sir John Bowring. What we ought to do is to go first to France and make an attempt at some sort of negotiation, as far as our ability will allow us; should you be prevented from gaining an audience with the Emperor, or even if you should be forced to give in to all of Aubaret's demands, you must be ready to make sacrifices, so as to bring the whole unpleasant business to a close. If, however, they refuse to remove Aubaret from Bangkok but insist on keeping him here with full power, then the matter would be beyond my endurance. If you fail to get Aubaret removed, then you may cross over to Britain and ask for whatever assistance that you may think fit from the responsible ministers, from the English lords both in and out of office and from Sir John Bowring. I have my own reasons for this decision. Since we are now being constantly abused by the French because we will not allow ourselves to be placed under their domination like the Cambodians, it is for us to decide what we are going to do; whether to swim upriver to make friends with the crocodile or to swim out to sea and hang on to the whale. If we decide to submit ourselves to French protection, we shall be regarded as inferior to the Cambodians, who will be in the esteemed position of the old retainer as compared to us the new servant. They will say that they have chosen the right path from the very beginning, while we have been straying far and wide only to find out, to our own regret, our own mistake in the end, which was much later. If we ever entertain such a desire, we must do it before the Cambodians. Do you understand what I am saying? What I want you to see is this: that the French power cannot be constant and is subject to extreme changes. Whenever there is a revolution in France, there will be internal disorder to follow for many years to come, and the countries under French protection will be left to look after themselves. Supposing we were in this position, what would be the British attitude towards us then? We are so near to the British, and yet we have not gone to their side at the beginning; they will say that we are pro-French at heart and not their true friends. What I am saying now goes for all times, even down to the times of our children and grandchildren. It is sufficient for us to keep ourselves within our house and home; it may be necessary for us to forgo some of our former power and influence. Being, as we are now,

surrounded on two or three sides by powerful nations, what can a small nation like us do? Supposing we were to discover a gold mine in our country, from which we could obtain many million catis weight of gold, enough to pay for the cost of a hundred warships; even with this we would still be unable to fight against them, because we would have to buy those very same warships and all the armaments from their countries. We are as yet unable to manufacture these things, and even if we have enough money to buy them, they can always stop the sale of them whenever they feel that we are arming ourselves beyond our station. The only weapons that will be of real use to us in the future will be our mouths and our hearts, constituted so as to be full of sense and wisdom for the better protection of ourselves.

I have written too much and have rambled too far already; please pay attention only to those parts that concern official business.

Written on Monday the 13th of the Waning Moon of the 3rd month in the year of the Tiger, being the 8th year in decade.”

อาจารย์นิออนรู้จักคำแปลพระราชหัตถเลขา “จรเข้และปลาวาฬ” ของ ม.ร.ว.เสนีย์ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เพราะปรากฏในบรรณานุกรมว่า Pramoj, Seni & Kukrit. *The King of Siam Speaks*, unpublished. แต่ไม่ปรากฏ Moffat ในบรรณานุกรมเพราะหนังสือของ Moffat ออกปี 1961 หลังจากที่ยาจารย์เสนอวิทยานิพนธ์ไปแล้ว

ถึงจุดนี้ผมกำลังจะส่งต้นฉบับให้ท่านทูต ดร.อนุสนธิ์ ชินวรรโณ ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการต่างประเทศพิจารณาพิมพ์ในหนังสือชุดเปิดตัวหนังสือของศูนย์แต่ถุกคิดขึ้นมาว่าถ้าพิมพ์แล้วมีคนอ่านบอกว่าพระราชหัตถเลขาฉบับนี้พิมพ์แล้วในหนังสือเล่มใดเล่มหนึ่งซึ่งเคยมีผู้เสนอความคิดเช่นนี้ไว้ในเฟซบุ๊ก ผมมีหน้าแตกและศูนย์ศึกษาการต่างประเทศเสียชื่อเสียงหรือ แต่อาจมีบุคคลคนหนึ่งที่จะช่วยผมได้แต่ผมไม่รู้จัก ผู้นั้นคือหม่อมหลวงภักตร์จันทน์ เกษมศรี ผู้แปลพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ ถึงนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ตีพิมพ์เมื่อตุลาคม ๒๕๖๐ และแปลพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ ถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริง ซึ่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์เนื่องในศุภมงคลสมัย ๑๓๐ ปี แห่งการสถาปนา วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๐ รวม 3 เล่ม หม่อมหลวงภักตร์จันทน์ เป็นธิดาของ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี ซึ่งเมื่อ ๒๕๕๔ ในโอกาสวันคล้ายวันเกิดครบ ๗๙ ปี ได้จัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกเรื่อง “พระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคภาษาอังกฤษ” ผมเคยทำงานกับหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์และเคารพท่านในฐานะปรมาจารย์ประวัติศาสตร์ไทยท่านหนึ่งและทราบดีว่าท่านสะสมหนังสือเก่าไว้มากมายที่ธิดาของท่านคงรักษาไว้เมื่อท่านล่วงลับไปเมื่อ 2559 ผมจึงถือวิสาสะติดต่อหม่อมหลวงภักตร์จันทน์ผ่านหม่อมหลวงวงศ์ทิवासุพลพิเชษฐ์ (เกษมศรี) เพื่อนร่วมงานที่รักยิ่งในกระทรวงการต่างประเทศโดยส่งต้นฉบับนี้ไป ขอให้หม่อมหลวงภักตร์จันทน์ช่วยอ่านและมีข้อสังเกต

หม่อมหลวงภักตร์จันทน์ตอบกลับอย่างรวดเร็วพร้อมด้วยข้อสังเกตแรกว่า การ “ถอดความ” พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ โดย คุณอมร โสภณวิเศษฐวงศ์ และคุณเอกวิทย์ ณ ถลาง ที่อ้างถึงข้างต้น มี “จุดที่ขัดตา” ยกตัวอย่าง “เรียกพระปิ่นเกล้าว่า “พระอนุชา” ถ้าอ่านพระราชหัตถเลขาถึงเจ้านายและขุนนางอื่น ๆ จะเห็นว่า ทรงเรียก “วังหน้า” ทุกครั้งไป ถ้าเป็นสถานที่จะทรงเรียกว่า “วังหน้า” บ้าง “ที่บน” บ้าง” และ “การถอดเสียง ภาษาอังกฤษเป็นข้อสังเกตอีกจุดหนึ่งเพราะแตกต่างจากปัจจุบันมาก...เขียนว่า ดี เค เมสัน ซึ่งเป็นวิธีถอดเสียง สมัยใหม่จริง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ไม่มีการสะกดแบบนี้ มีแต่ “ดี เก มาสอน” หรือ “ด.ก.มาสอน” เท่านั้น” หม่อมหลวงภักตร์จันทน์ แกมว่า หม่อมราชวงศ์ศุภวัณย์ “สนใจรวบรวมพระราชหัตถเลขาทั้งไทย-อังกฤษที่กระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ แต่ [ท่าน] ไม่เคยมีพระราชหัตถเลขาฉบับนี้เลย” (อีเมลลงวันที่ 9/4/2024)

ผมได้ส่งสำเนาโน้ตพระราชหัตถเลขาของอาจารย์นิออนทั้งฉบับไปให้หม่อมหลวงภักตร์จันทน์ก่อนหน้านี้ ซึ่งหม่อมหลวงภักตร์จันทน์ได้ถอดความให้ทั้งหมดโดย “ย่อหน้าที่ 1 พิมพ์สีน้ำเงินเป็นของ ม.ร.ว.เสนีย์ ย่อหน้า 2-25 พิมพ์ดำเป็นของอาจารย์นิออน มีพิมพ์สีแดงแทรกไว้บ้าง เป็นข้อที่ [หม่อมหลวงภักตร์จันทน์] สันนิษฐานไว้เอง อ่านไม่ออกเป็นคำ ๆ บ้าง หรือความในต้นฉบับขาดหายไปบ้าง ย่อหน้า 20-25 พิมพ์สีเขียว ก็เป็นของอาจารย์นิออนแต่เป็นส่วนของขุนสายเสนีย์ไม่ได้แปลลงไว้ ย่อหน้า 26-27 พิมพ์สีน้ำเงินเป็นของขุนสายเสนีย์ อาจารย์นิออนลอกของขุนสาย เขียนต่อไว้เป็นภาษาอังกฤษ” ทั้งนี้ หม่อมหลวงภักตร์จันทน์ได้กรุณาทำเชิงอรรถมาให้ด้วย เพราะ “คิดว่าคนอ่านทั่วไปจะสงสัยตรงไหนได้บ้าง” (อีเมลลงวันที่ 5/4/2024) ซึ่งมีประโยชน์มาก

ต่อจากนี้คือ พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ ถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เมื่อวันจันทร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีชาล อัฐศก ตามที่หม่อมหลวงภักตร์จันทน์ถอดความให้พร้อมทำเชิงอรรถ

1.

To Phraya Suriyawongse Vayavadhana¹, Ambassador

Your letter sent from Singapore by the Steamer “Chao Phraya” and your additional note have reached me here since Tuesday the first waxing moon of the third month². I have perused them and have noted their contents. Your letter to Luang Dip Aksara, the Seal Keeper³, to be submitted to His Excellency the Prime Minister⁴, has also been passed on to me by His Excellency.

¹ วร บุนนาค ขณะนั้นเป็นจางวางมหาดเล็ก โปรดให้เป็นราชทูตไปฝรั่งเศส ออกเดินทางเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙) และกลับถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒๖ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐) ภายหลังในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหม

² ตรงกับวันอังคารที่ ๕ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

³ หลวงทิพอักษร เสมียนตรา กรมพระกลาโหม

⁴ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เวลานั้นยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม

2.

การที่บาทหลวงลูอิส⁵ไปได้ยินมาแต่สังฆราช⁶มาเล่าให้ฟังนั้น ก็ร่วมกับเข้ากับสำนวนมองซิเออโอบาเรต⁷ ที่มีมาถึงเจ้าพระยาภูธราภัย⁸เมื่อวันจันทร์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๒⁹ กงสุลโอบาเรตตั้งแต่ทูต¹⁰ไปแล้วก็ขึ้นไป พระพุทธบาทสัก ๑๐ วัน จึงกลับมา เมื่อมาก็เอาหนังสือพระยามหาอำมาตย์¹¹มาส่ง ก็ไม่มีความว่าอะไร ครั้นภายหลังกรรมมหาดไทยได้หนังสือพระยาธรรมาธิบดี¹²มาวางระเบียบหนึ่ง จดหมายถึงพระราชเสนา¹³ ฉบับหนึ่ง หนังสือนั้น พณฯ ท่านกลาโหม ได้คัดแลรวบรวมกับคำให้การผู้ไปส่งทูตที่เมืองกำปอด แลคำให้การ จินนายเรือหลวงบริบูรณ์สุรากร¹⁴ไปค้าขายเมืองย่างกุ้ง มาให้ข้าฯ ดู วันพฤหัสบดี แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๒¹⁵ พณฯ ท่านสมุหกลาโหม พณฯ ท่านสมุหนายกก็เป็นอย่างนี้ อยู่นี้ ไม่ได้คิดอ่านอย่างไรไป

3.

เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๒¹⁶ พณฯ ท่านทั้งสองขึ้นไปพบกับข้าฯ ในพระบวรราชวัง ข้าฯ จึงปรึกษาท่านว่าความขบถพวกเมืองเขมร¹⁷ลามเข้ามาใกล้เมืองบัตบองเมืองเสียมราฐเข้ามาแล้ว การจะเป็น พาโลโสคลุมไปอย่างไรไม่ทราบอะไร ๆ ได้ ม.โอบาเรตก็จะว่าไม่บอกให้รู้ ถ้าจดหมายไปเล่าให้รู้ฟังเล่นก็จะดี จะว่าอย่างไรมา พณฯ ท่านทั้งสองเห็นชอบด้วย จึงให้คัดหนังสือไปบอกวงกาเอาแต่ตามที่ควร แล้วมีหนังสือ เจ้าพระยาภูธราภัยนำไปแจ้งความ

⁵ Jean-Baptiste Louis François Larnaudie เคยเป็นล่ามในคณะทูตของพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ บุนนาค) เดินทางไปฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๑ และเป็นล่ามในคณะทูตของพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ในครั้งนั้นด้วย

⁶ Ferdinand-Aimé-Augustin-Joseph Dupond ขณะนั้นเป็น Vicar Apostolic of Eastern Siam

⁷ Louis-Gabriel-Galdéric Aubaret กงสุลฝรั่งเศสประจำสยามระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๘๖๗

⁸ นุช บุญยรัตน์ สมุหนายก

⁹ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๔ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

¹⁰ เข้าใจว่า คือ Armand Pottier ผู้แทนของฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาประจำการในกัมพูชาหลังตกเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส

¹¹ มั่ง สนธิรัตน์ สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์กรมวัง

¹² เยีย อภัยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี

¹³ เดช คฤหเดช ปลัดกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ภายหลังเป็นพระยาราชเสนา ปลัดทูลฉลองกรมมหาดไทย แล้วเป็นพระยาจำแนบตีศรีบริบาล เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายพลำพัง ในรัชกาลที่ ๕

¹⁴ พุก โชติกพุกณะ ต่อมาเป็นพระบริบูรณ์โกษากร แล้วเป็นพระยาโชฎิกกราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้ายในรัชกาลที่ ๕

¹⁵ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๓๑ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

¹⁶ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

¹⁷ คือ กบฏโพกปอบ นำโดยอดีตพระภิกษุซึ่งอ้างสิทธิ์ในราชบัลลังก์เขมร สามารถรวบรวมกำลังคนได้มากจนรุกเข้าใกล้พนมเปญและอุดงมีชัยในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๖๖ ท้ายที่สุดโพกปอบถูกจับและถูกประหารที่กำปงธมในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๖๗

4.

วันแรกรับหนังสือกงสุลอบาเรตก็ยังกระเปือกระบังอยู่ ทำให้ไม่ว่ากระไรยังไม่รู้ต้น[สาย]ปลายเงื่อน ครั้นมาวันหลังจึงมีหนังสือตรงมาถึงเจ้าพระยาภูธราภัย หนังสือที่ให้โต้ตอบกันนั้น ข้าก็ส่ง พณฯ ท่านให้คัดส่ง มาให้ดูด้วยแล้ว ในหนังสือนั้นมีความว่า อัถมิรล¹⁸สงสัยว่าพวกขบฏเขมรเห็นจะได้กระสุนดินดำแลปืนไปเพน กำลังแต่เมืองบัตบอง เมืองเสียมราบทางหนึ่ง แต่เมืองโจดกทางหนึ่ง แต่เมืองสมบกทางหนึ่ง การทั้งนี้ก็อย่าง นั้น แลก็เมื่อจะประสงคหาคความผิดไทยให้ได้แล้ว อะไร ๆ ก็หิบบขึ้นพาโลไป ยกหยุดไว้ที่หนึ่งข้างฝรั่งเศส

5.

จะว่าถึงฟากทางอังกฤษ เมื่อเหตุไม่มีก็เนือย ๆ อยู่ ด้วยเขารู้อาย ถูกเปนคราวไรเขาก็ไม่รู้จำ¹⁹ ก็เมืองไทยเราดิดไกลล์เซตรแดนเขา ผลประโยชน์ซิมทราบถึงกัน อย่างเรื่องเมืองเชียงใหม่ แลเรื่องเมืองไทรย แลอื่น ๆ เมื่อให้คาดใจเขาก็คงต้องรู้ว่า เมื่อผลประโยชน์จะมีขึ้นแก่เขาทางใด ใจเขาจ้องไปทางนั้น แต่ก่อน เหตุที่พวกอื่นมาหยุกหยิกกับไทยไม่มี ไม่เปนที่เขาก็นิ่งอยู่ เดียวนี้เขารู้ว่ากงสุลอบาเรตมาทำวุ่นวายหนัก ๆ เข้า²⁰ ก็ดูเอาเถิด ตั้งแต่ฝรั่งเศสย่ำเหยียบเมืองเขมรเข้ามา แลมีหนังสือพิมพ์เมืองสิงคโปร์เมื่อเดือนแปดปีจอ จัตวาศก²¹คาดการว่าดังนี้ ฝรั่งเศสย่ำเหยียบเมืองเขมรเข้ามาแล้ว การก็จะเกี่ยวข้องเข้ากับไทย เพราะเมือง เขมรแลเมืองลาวใกล้เมืองเขมร [เมืองไทย?] ฝรั่งเศสก็จะพาโลเอาชนะให้ตลอดไปโดยง่าย จนเขตแดน กอลอนีใหม่ของฝรั่งเศสจะไปชนเข้ากับเขตแดนของบริติชพม่า ตั้งแต่เชียงใหม่ลงมาจนถึงเมืองไทรยซึ่งใกล้ กับเมืองเกาะหมาก เพราะฉนั้นอังกฤษเขาจะต้องระวังเมืองสิงคโปร์เมืองมะละกาให้มาก ให้มีผู้ครองมีอำนาจ แข็งแรงกว่าที่เปนอยู่บัดนี้จึงจะควร ความในหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ เราคะเนเห็นจะเปนสำนวนมิตเตอร์ริด²² ฤจะเปนสำนวนคนอื่นก็ไม่ว่าเลย

¹⁸ Vice Admiral Pierre Paul Marie Benoît de La Grandière ข้าหลวงแห่งโคชินจีนของฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๓-๑๘๖๘

¹⁹ พลตรีหญิง ท่านผู้หญิงนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ขีวาคือกรณีที่ข้าหลวง Straits Settlements เห็นชอบให้เรือรบอังกฤษ ระดมยิงเมืองตรังกานูซึ่งขึ้นกับไทยเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๒ ด้วยเหตุความวุ่นวายในกลุ่มผู้ปกครองเมืองปะหัง ซึ่งกลายเป็นประเด็น อภิปรายโต้แย้งในสภาสามัญของอังกฤษ ภายหลังเหตุการณ์นี้พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยา ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ได้กล่าวถึงคำสั่งห้ามการใช้กำลังทางเรือในเขตทะเลจีนเข้าโจมตีดินแดนที่ไม่ใช่อาณานิคมของ อังกฤษ โดยมีได้รับความเห็นชอบจากข้าหลวงใหญ่ที่อินเดีย และรัฐบาลในกรุงลอนดอน ยกเว้นการปราบปรามความไม่สงบ ภายในอาณานิคม

²⁰ โอบาเรตมีท่าที่แข็งกร้าวมากยิ่งขึ้นระหว่างการเจรจาเขตแดนกัมพูชากับไทยในช่วงปลาย ค.ศ. ๑๘๖๖ ปรากฏข่าวใน หนังสือพิมพ์ The Bangkok Recorder ฉบับวันที่ ๒๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ ว่ากงสุลฝรั่งเศสเรียกร้องให้รัชกาลที่ ๔ ทรงถอด เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมซึ่งเป็นผู้เจรจาฝ่ายไทย โอบาเรตจึงยื่นฟ้องต่อกงสุลอเมริกันเรียกค่าเสียหายจากหมอบ ริดเลย์เจ้าของหนังสือพิมพ์ในข้อหาหมิ่นประมาท

²¹ เดือนมิถุนายน / กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ / ค.ศ. ๑๘๖๒

²² William Henry Macleod Read พ่อค้าชาวอังกฤษ เป็นหุ้นส่วนบริษัท A. L. Johnston & Company ในสิงคโปร์

6.

ตั้งแต่ปี²³มา ตัวคอเวนเนอเยนราลเจ้าเมืองเบงคอล²⁴เข้ามาเร่งให้ไปชี้ที่แบ่งเขตแดนในระหว่างแผ่นดินของอังกฤษกับไทยทุกปีไม่หยุดหย่อนมาจนถึงปีนี้ ให้มิสเตอร์แบก²⁵เร่งเข้ามานัด แลข้าฯ คิดเห็นว่าซึ่งอังกฤษเร่งเร้าให้แบ่งเขตแดนดังนี้ ดูเหมือนหนึ่งเขาคิดเกรงว่านานไปข้างน่า ถ้าอำนาจฝรั่งเศสมาชนเขตแดนของเขาเข้า บันทัดที่เปนที่สังเกตทำให้ไม่มี เกลือกจะเปนที่ถ่วงเอียงกับฝรั่งเศสจนต้องมองหามางทางไมตรีของเขากับฝรั่งเศสไป เขาจึงมาเร่งให้ไทยชี้เขตแดนให้ตกลงกันเปนอันขาด ก่อนแต่เวลาแต่เราดูที่เขาจะเพนน้นมาถึง เพราะอังกฤษคิดดังนี้ เขาจึงมาเร่งเราทุกปีให้ไปแบ่งเขตแดนให้เปนอันเสร็จ²⁶

7.

อนึ่ง อังกฤษกับฝรั่งเศสเขาก็ถือตัวว่าเขาเป็นคนด้วยกัน ก็เขตแดนแผ่นดินของชาวเถื่อนชาวป่าควร จะคิดว่าเหมือนสัตว์เดียรฉาน เขาจะคิดการแบ่งปันล่วงหน้ากันไว้เสีย ๗ อย่างไรเราก็ไม่รู้ ข้าฯ ได้ว่าความนี้ไปแก่พระพิเทศพานิช²⁷ ๗ ก็เห็นด้วย ว่าซึ่งเขามาเร่งให้แบ่งเขตแดนนั้น เห็นเขาจะคิดเกรงการอย่างนี้จริง ก็การที่กิริยากงสุลอบาเรตทำวุ่นวายแต่หลังครั้งเมื่อจวนจะกลับไปในคราวก่อน ข้าฯ ก็ลือหาอ้ออิงทั่วไปแต่เดือนยฺไล คือเดือนแปดปีฉลู²⁸

8.

เซอยอนเบาริงเขียนหนังสือมาถึงข้าฯ อวดการที่ตัวได้รับไปทำสัญญาแทนคอเวอแมนหันเรนในเมืองยุโรปต่าง ๆ²⁹ แล้วก็รับอาสาว่า สัญญากับชาวต่างประเทศเซอยอนเบาริงได้มาทำเป็นพื้นเพลงก่อน

²³ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ว่าผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่ ย่างกุ้งมีหนังสือมาขอทำสัญญาเขตแดนระหว่างอังกฤษกับสยามในปีขวด พ.ศ. ๒๔๐๗

²⁴ John Laird Mair Lawrence, 1st Baron Lawrence อุปราชและข้าหลวงใหญ่อินเดียระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๘๖๙

²⁵ Arthur Herbert Bagge วิศวกรประจำ East India Company เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๔๐๙)

²⁶ การกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างสยามกับมณฑลตะนาวศรีของอังกฤษสำเร็จลงด้วยอนุสัญญาใน ค.ศ. ๑๘๖๘

²⁷ ต้นกิมจิง กงสุลฝ่ายสยามประจำสิงคโปร์ ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาอภัยภูงคตทศรักษา แล้วเป็นพระยานุกลสยามกิจ กงสุลใหญ่ ฝ่ายสยามประจำสิงคโปร์ในรัชกาลที่ ๕

²⁸ ก่อนที่กงสุลโอบาเรตจะลากลับไปเยี่ยมบ้านในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๖๕ ได้เกิดความขึ้นระหว่างบาทหลวง Jean Martin และพระยาวิเศษสงคราม หัวหน้าชุมชนคาทอลิก หนังสือพิมพ์ The Bangkok Recorder ฉบับวันที่ ๕ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๕ ลงข่าวเหตุการณ์ที่หม่อมราชโชน (ม.ร.ว. กระต่าย อิศรางกูร) อธิบดีศาลต่างประเทศไปพบกงสุลเพื่อชี้แจงแต่กลับถูกทำร้าย ร่างกาย ภายหลังรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระสยามธุระพาห (D.K. Mason) กงสุลฝ่ายสยามประจำอังกฤษ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ ว่า ไม่มีขุนนางสยามคนใดจะไปเจรจากับกงสุลโอบาเรต เพราะ “fear of beating on head like that occurred to my nephew Rajoday in September of 1865.”

²⁹ เซอร์จอห์น เบาริง ได้เป็นราชทูตแห่งราชอาณาจักรฮาวาย (หรือ “Hawarain” ในพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษฉบับอื่น) ไปทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับเบลเยียม เนเธอร์แลนด์ อิตาลี สเปน และสวิตเซอร์แลนด์ ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๒-๑๘๖๔

เมืองไทยจึงได้มีความเจริญ ได้รู้จักกับชาวต่างประเทศเปนหลายเมือง เดียวนี้เซอยอนเบาริงเสียตายไทยอยู่ จะใคร่ทำนุบำรุงให้ถาวรมีผลประโยชน์สืบไปในภายหน้า ถึงตัวแก่ชราจะรับอาสาช่วยคิดอ่านให้ การอะไรที่ขัด ค้างอยู่ไม่สะดวกอย่างไรรู้ก็ให้บอกไปให้รู้ จะช่วยคิดอ่านให้เต็มกำลัง หนังสือเซอยอนเบาริงฉบับนี้ ข้าฯ ได้รับแต่ เดือน ๑๐ ปีฉลู สัปตศก³⁰ แต่ข้าฯ เข้าใจเป็นนึ่ง ๆ เสียว่าเซอยอนเบาริงก็จะพุดจาปราศัยจ่ารับอย่างนั้น ข้าฯ ก็ไม่ได้สำคัญว่าเป็นความคิดเพื่อการโตใหญ่ลึกซึ้งไป ครั้นนั้นวังนาก็ประจวบหนกอยู่³¹ ยังหาได้คิดตอบยืดยาว ไม่ เปนแต่ตอบไปว่าหนังสือฉบับนั้นได้รับแล้วด้วยความขอบใจยินดี

9.

เซอยอนเบาริงเห็นข้าฯ นิ่งอยู่จนเกือบปีไม่ว่าไร จึงได้ให้มิสเตอร์นอกช³² มากราบเรียนชักชวน พณฯ สมุหกลาโหม พณฯ สมุหกลาโหมก็อำนวยการอวยเออเห็นไปด้วย จึงมาให้ข้าฯ มีหนังสือไปถึง เซอยอนเบาริงขอให้เปนเปลนิปอเตนแฉริของไทย ไปว่ากล่าวด้วยเรื่องภาษีสุรากับเมืองฝรั่งเศส³³ แลเมืองอื่น ข้าฯ จึงได้มีหนังสือไปขออ้อนวอนแก่เซอยอนเบาริงตามความคิดของ พณฯ ท่านที่เห็นตามมิสเตอร์นอกช ไปนั้น ตั้งแต่นั้นมามิสเตอร์นอกชก็กลุกจอกแต่เรายังไม่ได้หนังสือตอบเซอยอนเบาริงมา ก็ได้มาอวดว่าตัวได้ เขียนหนังสือไปถึงเซอยอนเบาริงให้ช่วย เซอยอนเบาริงรับแล้วว่าอาสาไปว่าอย่างนี้ อย่างนั้น เราก็สำคัญว่า มิสเตอร์นอกชก็เปนแต่หาช่องที่จะคิดเอาเงินแต่ไทย

10.

ครั้นมาการครั้งนี้เกิดขึ้น มิสเตอร์นอกชชวนักไปจนฝ่ายไทยเห็นความคิดเข้า แลเรื่องที่เขียนกราบ เรียน พณฯ ท่าน ลงชื่อเจ้าพระยาทิพากรวงษ³⁴ แลพระยาสุรวงษทั้งสอง ถียงการที่จะตั้งเซอยอนเบาริงเปน เปลนิปอเตนแฉริในเมืองฝรั่งเศสนั้น เปนคำประกอบด้วยเหตุผลต้นปลายคาดหมายความในจิตใจของมิสเตอร์ นอกชได้นักหนา ๆ ข้าฯ กับ พณฯ ท่านก็เห็นชอบด้วยทุกประการ ได้ละทิ้งความเชื่อความไว้วางใจในมิสเตอร์นอกช เสียจริง ๆ จึงได้คิดอ่านแต่งทูตออกมา แลภายหลังฟังมาการก็ร่วมกับความจริงที่หนังสือลงชื่อพระยาสุรวงษ นั้นว่า ดูยังถูกเปนอันพากันตื่นดีใจด้วยเรื่องที่ผู้ครองฝ่ายไทยจะตั้งเซอยอนเบาริงเปนเปลนิปอเตนแฉรินั้น มากนัก หนังสือพิมพ์ก็ลงความเรื่องนี้แต่เดือนโนแวนเบอร์ ๑๐³⁵

³⁰ เดือนสิงหาคม / กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๘ / ค.ศ. ๑๘๖๕

³¹ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๗ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๖ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๘)

³² Sir Thomas George Knox กงสุลอังกฤษประจำสยามระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๘๖๘ และกงสุลใหญ่ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๗๙

³³ ในสนธิสัญญาเบาริงซึ่งเป็นต้นแบบของสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับประเทศตะวันตกอื่น ๆ สุราไม่ได้ถูก กำหนดให้เป็นสินค้าควบคุมเช่นเดียวกับฝิ่น ซึ่งแม้ไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าร้อยละสามแต่จะต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ไทยยอมให้นำเข้าสุราโดยไม่เสียภาษีเพื่อการบริโภคในชุมชนชาวยุโรป แต่ฝรั่งเศสเป็นชาติที่นำเข้าสุราแทบทุกประเภท และจัดการขายปลีกโดยไม่ผ่านนายอากรสุรา

³⁴ ขำ บุนนาค เสนาบดีกรมท่าว่าการต่างประเทศ

³⁵ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๙ / ค.ศ. ๑๘๖๖

11.

ถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ³⁶ เซอยอนเบาริงก็มีหนังสือมาถึงสองข้า [สองข้า]³⁷ รับแข็งแรงจนถึงว่าถึงตัว แก่จะป่วยไข้ลง ก็จะทำให้ลูกชายชื่อ เอดคาโบวริง ซึ่งไปกำกับของอังกฤษอยู่ที่เอกซหิเบียนเมืองฝรั่งเศส³⁸ นั้นรับ ทำแทนได้ มีศตอร์มาสอน³⁹ ก็มีหนังสือมาว่า เลอรตสตันเล⁴⁰ ดีใจว่าไทยจะตั้งเซอยอนเบาริงเปนเปลนิปอเตน แฉริ ยินดีเห็นชอบด้วย

12.

เมื่อเราจะแต่งทูตไปในครั้งนี้ มีศตอร์นอกชกับอาลัปปาเตอร์⁴¹ ก็มาเถียงอะอะอีกทีก็มาก⁴² พระยา สุรวงษ์อยู่แล้ว แลออกไปที่เมืองสิงคโปร์ เจ้าเมืองสิงคโปร์⁴³ ถามถาม ๆ เกินไปจนถึงว่าจะให้ไทยบังคับให้ กงสุลฝ่ายสยามที่อยู่กรุงปารีสอยู่ในอำนาจเซอยอนเบาริง มีศตอร์ริดเปนอังกฤษก็พลอยว่าในทางนั้นด้วยดัง บอกเข้ามาแล้ว มีศตอร์ริดมีหนังสือมาถึงข้าฯ ว่าพระยาสุรวงษ์ครั้งนี้คงจะไปพบแต่ความยากทุกทิศทุกทาง จะต้องร้องหาให้ผู้อื่นช่วยทุกสิ่งทุกอย่าง จะไปถูกแวดล้อมด้วยคนมีความคิดเปนอันขัดอัน [ขวาง?] ต่อสู้แก่ ความประสงค์ของพระยาสุรวงษ์ที่จะไปว่าให้สำเร็จ อันนี้ไม่เป็นที่น่าเชื่อเลยว่าคนฝรั่งเศส (ความขาด) สักคน หนึ่ง เขาจะให้พระยาสุรวงษ์ยืมตัวเขาใช้ในการที่จะเอาไชยชนะแก่ความประโยชน์ประสงค์ของฝรั่งเศสเอง

13.

การทั้งปวงนี้เมื่อพิเคราะห์ไปก็เห็นว่า คนอังกฤษเขาก็คิดจะให้ไทยไปพึ่งเมืองเขาไปพึ่งคนเขาโดยเร็ว เขาจะย่วยให้เรากลัวเสีย ไม่อาจจะไปว่าในธุระของเราเอง ก็ถ้าใช้เซอยอนเบาริงไป ถึงจะได้สมประสงค์ครั้งนี้ ก็จะเป็นที่หมองหมางว่าเอาอำนาจอื่นไปข่มขี่ ฤๅให้เซอยอนเบาริงไปทำผิดเกะกะอย่างหนึ่งอย่างใดลง ฝรั่งเศส คงจะโทษเอาไทยได้ ดังว่าไว้ในหนังสือที่ท่านกรมท่ากับพระยาสุรวงษ์ลงชื่อไว้นั้น แล้วเมื่อฝรั่งเศสมีเวลา

³⁶ ตรงกับวันอังคารที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๙ / ค.ศ. ๑๘๖๖

³⁷ ใน A King of Siam Speaks ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช แปลคำนี้ว่า “twice” จึงน่าจะเป็น “สองข้า”

³⁸ Edgar Alfred Bowring บุตรชายคนเล็กของเซอร์จอห์น เบาริง ขณะนั้นเป็นเลขานุการ Commission for the Exhibition ฝ่ายอังกฤษในงาน Exposition Universelle ซึ่งจัดขึ้น ณ กรุงปารีสระหว่างเดือนเมษายน-ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๖๗

³⁹ พระสยามธรรพาท (David King Mason) กงสุลฝ่ายสยาม ณ กรุงลอนดอน

⁴⁰ Edward Henry Stanley, 15th Earl of Derby เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๖-๑๘๖๘ และ ค.ศ. ๑๘๗๔-๑๘๗๘

⁴¹ Henry Alabaster เวลานั้นมีตำแหน่งเป็นล่ามของสถานกงสุลอังกฤษประจำสยาม

⁴² ทรงคิดว่ากงสุลอังกฤษสนับสนุนให้นางแอนนา เลียวโนเวนส์ ช่วยคัดค้านการตั้งพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์เป็นราชทูตอีกทาง หนึ่ง ดังในพระราชนิพนธ์ จดหมายพระศรีสุนทรโวหาร ถึงขุนศรีสยามกิจ ปีชกาล พ.ศ. ๒๔๐๙ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่นางเลียวโน เวนส์ ขอเข้าเฝ้าในวันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๙ (ก่อนการเดินทางของพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์เพียงหนึ่งวัน) ว่า “ความเรื้อรัง นี้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว โดยทรงสังเกตท่วงทีแมมเนวละเวนจะเข้ามานี้ เพราะกงสุลอังกฤษให้เข้ามากราบทูลขู่ ขัดขวาง จะยุให้ทรงห้ามราชทูตสยามเสียไม่ให้ไป จะกราบทูลให้ทรงจ้างเซอร์ยอนโบวริงใช้เป็นราชทูต จะได้คิดเอาเงินสักพัน ชั่งสองพันชั่งขึ้นไป”

⁴³ Sir Orfeur Cavenagh ข้าหลวง Straits Settlements ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๙-๑๘๖๗

อาฆาตกับไทยมากขึ้น ไทยจะไปข้างไหน เมื่อกลัวฝรั่งเศสแล้วก็คงจะเข้าหาอังกฤษ ยอมอยู่ในทำนุบำรุงรักษาอย่างเมืองข้างอินดุสตันเปนอันมากที่เปนแล้ว แลเมืองพม่าที่ลือว่าจะเปน การก็ควรเห็นว่าเป็นเร็ว ๆ นี้เมืองพม่าเกิดขบถรบพุ่งกัน⁴⁴ กองเนนเพีย⁴⁵ก็รีบขึ้นไปเมืองอังวะ เกลี่ยกล่อมเจ้าอังวะให้เขาอยู่ในทำนุบำรุงของอังกฤษ ๆ จะช่วยรักษาบ้านเมืองไว้ ขบถวุ่นวายอย่างนี้จะไม่ให้มีต่อไป ก็กิตติศัพท์ลือมาว่า กองเนนเพียเขาคิดการจั่นชมสมประสงค์ได้ กงสุลนอกซึงก็ถูกจอนักเข้า ก็เรื่องนี้ถ้าการเปนจริงดังมาสอนว่า ๆ เลอรตสตันเลก็ยอมแล้วให้เขายอนเบาริงรับฐานะของไทย ถ้าการเป็นอย่างนี้จริง การที่คิดลี้ซึ่งอย่างนี้คงจะมาแต่คอเวอแมนอังกฤษ จะไม่เป็นแต่ความคิดมิดิเตอร์นอกชคนเดียว

14.

อนึ่ง ในคราวเรือไฟครั้งนี้ ข้าฯ ได้รับหนังสือจากพระสยามธรรมาธิบดี⁴⁶ กงสุลสยามเมืองปารีสว่าด้วยเรื่องเขยอนเบาริงนี้ด้วย แต่ว่าอ่อน ๆ ดูเหมือนจะยังสงสัยอยู่ไม่เชื่อแท้ แล้วก็ไม่ได้แสดงความชอบใจฤไม่ชอบใจอย่างไรเลย เปนแต่ว่าอ่อน ๆ ดังนี้ หนังสือพิมพ์เมืองอังกฤษลงประกาศว่า พระองค์ท่านจะตั้งคนอังกฤษคนหนึ่งชื่อเขยอนเบาริง เปนปลานิพอเตนแฉริธือรับสั่งไปว่าด้วยการขายสุรากับเมืองใหญ่ถึง ๓ เมือง คือ เมืองฝรั่งเศส แลเมืองอังกฤษ แลเมืองนิทอลแลนด์ ว่าอำนาจในการที่จะว่ากล่าวทั้งสามเมืองอยู่ในคนนั้นคนเดียว ความเรื่องนี้ก็ไม่ใช่ฐานะของข้าดอก แต่ข้าฯ เปนกงสุลของพระองค์ทรงตั้งไว้ เมื่อรู้การสิ่งใดใครว่าด้วยเมืองไทยก็ต้องเอาเปนธุระกราบทูลให้ทราบ เขาว่ามาแต่เท่านี้ ข้าฯ เห็นว่า พวกอังกฤษก็เห็นว่าเปนที่เปนคราวที่จะเกลี้ยกล่อมไทยให้เข้าอยู่ในอำนาจอังกฤษในครั้งนี้ ด้วยเหตุที่ฝรั่งเศสสามารถรื้อรบกวน เพราะกอลอนีของเขาอยู่ใกล้ติดกับเรา เหมือนกอลอนีของฝรั่งเศสติดกับเมืองเขมร

15.

ฝ่ายฝรั่งเศสนั้นเปนจำพวกตื่นยศแอมเปอเรอ ซึ่งมีชื่อว่าเป็นลูกหลานเสือแลงเห่าเก่าก่อนแต่เดิมมา เมื่อได้เปนใหญ่ขึ้นแล้ว ก็คิดหากอลอนีที่บ้านเมืองโตใหญ่เพื่อจะให้อยู่ในอำนาจ ก็เห็นว่าแผ่นดินตั้งแต่เมืองญวนมาจนถึงเมืองพม่ายังไม่มีเจ้าของ จึงคิดอ่านจะเอา เมื่อครั้งมองตินี⁴⁷มาก็เกลี้ยกล่อมจะให้ไทยยอมอ้างเอาฝรั่งเศสเปนที่พึ่งกันอังกฤษที่เปนเมืองอยู่ใกล้คุมเหง แต่ไทย (ความขาด) ก็ร้องร้อเล่าโลมทั่วไป แต่เขมรเป็นคนจมูก (ความขาด) เชื้อบาทหลวงหอมแอมเปอเรอมาก ด้วยความอยาก (ความขาด) ไม่ต้องกลัวไทยแลญวน

⁴⁴ เดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ เจ้าชายมยีนกุนและเจ้าชายมยีนกุนแดง พระราชโอรสของพระเจ้ามินตง ก่อการกบฏโดยจับเจ้าชายกะนองพระมหากษัตริย์ราชบุตรของพระชนมพรหมขุนนางกลุ่มหนึ่งในพระราชวังมณฑลเศเลย์ ภายหลังเมื่อถูกปราบปรามเจ้าชายทั้งสองเสด็จหนีเข้าไปในเขตของอังกฤษและถูกจับพระองค์ได้ที่เมืองย่างกุ้ง

⁴⁵ Sir Arthur Purves Phayre ดำรงตำแหน่ง Commissioner of British Burma คนแรกระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๒-๑๘๖๗ เวลานั้นมียศเป็นนายพันเอก

⁴⁶ François Victor Amédée de Gréhan กงสุลฝ่ายสยาม ณ กรุงปารีส

⁴⁷ Charles Louis Nicholas Maximilien de Montigny ราชทูตฝรั่งเศส เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับสยามเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๖

จึงรีบร้อนเร่งเข้าหานักที่เดียว⁴⁸ ฝ่ายญวนทูลทวงเงี้ยวตั้งคล้าย ๆ กับไทยในแผ่นดินก่อน ๆ จึงก่อการให้เกิด
เป็นความใหญ่ จนฝรั่งเศสได้กลืนเข้า⁴⁹ จึงได้ตั้งลามปามมากไป ก็ฝ่ายไทยเกลี้ยกล่อมมานานไม่ยอมแล้ว
เดี๋ยวนี้ดูที่เหมือนจะคิดการกดขี่พาโลเอาด้วยความผิด

16.

แต่ความคิดอันนี้จะเกิดขึ้นแต่เพียงกงสุลอบาเรตนี้ที่นี้ หรือจะมาแต่คอเวอแมนเมืองฝรั่งเศสยังเอา
แนไม่ได้ แต่มองตาคินนายหนึ่ง มองซิเยอเอติเย⁵⁰นายหนึ่ง เลอร์ดกลาเรนดอน⁵¹ที่เมืองอังกฤษอีกนายหนึ่ง
เขามีหนังสือมาถึงข้าแต่ก่อนว่า แอมเปอเรอแลคอเวอแมนไม่ได้คิดร้ายอะไรแก่ไทยเลย คิดผูกแต่ทางไมตรี
แต่เอเยนต์ที่เข้ามาอยู่เมืองไทยไม่ดี จึงทำไทยให้ได้รับความลำบาก ที่จริงจะอย่างไรไม่ทราบ แต่ดูอาการที่เปนมา
แต่หลัง ฝรั่งเศสเมื่อบ่าวก่อกวน นายก็สานตาม เจ้าก็คิดแก้แทนข้า ด้วยสำคัญว่าเป็นคนเมืองอื่นเหมือนสัตว์
เดรัจฉาน ถึงถูกคุมเหงก็ไม่ควรสงสาร ควรจะรักษายศเมืองของตัวไว้เอาชนะให้ได้ จึงจะไม่ต้องอาย

17.

ถึงกระนั้นการครั้งนี้เราจะรีบรุดไปหาอังกฤษให้ช่วยที่เดียวอย่างมิสเตอร์นอกซิด มิสเตอร์ริดพลอยว่า
มิสเตอร์มาสอนพลอยให้ส่งว่าดีจริง เซอยอนเบาริงเข้ารับอาสนั้นยังไม่ควรก่อน ไทยต้องไปผันผ่อนที่เมือง
ฝรั่งเศสตามกำลังฟังดูสักทีหนึ่ง ถ้าเขาไม่ให้เข้าถึงแอมเปอเรอ หรือเขาจะกดขี่ให้เป็นแพ่งกงสุลอบาเรตไป
ทุกอย่าง ถึงจะเสียเสียเลยบ้าง ให้การเปนแล้วได้ก็เปนดี ก็แต่ให้ไม่ถอนกงสุลอบาเรตไปจะให้อ่านาจอให้
อยู่ที่นี้แล้ว เห็นจะทนไม่ไหว⁵² ถ้าการไม่ตลอดแต่แล้วก็จึงข้ามไปเมืองอังกฤษ ไปคิดกับ (อ่านไม่ได้)⁵³
ในราชการนอกราชการ แลเซอยอนเบาริงต่อไปเถิด การก็สุดแต่จะเปน

⁴⁸ สมเด็จพระนโรดมทรงทำสัญญาให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๓ โดยการ
สนับสนุนของ Jean-Claude Miche ซึ่งเป็น Vicar Apostolic of Cambodia & Western Cochin ในขณะนั้น

⁴⁹ การปราบปรามคณะมิชชันนารีและผู้นับถือศาสนาคริสต์ในเวียดนามเป็นเหตุผลที่ฝรั่งเศสยกขึ้นอ้างในการเริ่มทำสงคราม
เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๘ หลังการเจรจาสงบศึก ราชวงศ์เหงียนสูญเสียสามจังหวัดภาคใต้ให้แก่ฝรั่งเศสโดยสนธิสัญญาไซ่ง่อน เมื่อวันที่
๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๒ ภายหลังในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๗ ฝรั่งเศสได้ดินแดนภาคใต้ของเวียดนามเพิ่มขึ้นทั้งหมด
รวมเป็นอาณานิคมโคชินจีนของฝรั่งเศส

⁵⁰ Auguste Heurtier รักษาการกงสุลฝรั่งเศสประจำสยาม ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๗-๑๘๕๘

⁵¹ George William Frederick Villiers, 4th Earl of Clarendon เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ
ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๓-๑๘๕๘, ๑๘๖๕-๑๘๖๖ และ ๑๘๖๘-๑๘๗๐

⁵² ในพระราชหัตถเลขาถึงกงสุลอังกฤษ Thomas George Knox วันที่ ๒๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ รัชกาลที่ ๔ ทรงเล่าว่า Lord
Clarendon ได้เคยให้ Lord Cowley ราชทูตอังกฤษประจำฝรั่งเศสขอต่อรัฐบาลฝรั่งเศส “not to send the unsatisfactory
and displeased consul to Siam again” และไทยก็ได้ร้องเรียนไปยังเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสเช่นกันแต่
ไม่ประสบผลสำเร็จ โอบาเรตพ้นจากตำแหน่งและเดินทางกลับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ ก่อนคณะทูตของ
พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์จะกลับถึงกรุงเทพฯ เป็นเวลาสองเดือน

⁵³ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช แปลไว้ว่า “ministers, from the English lords”

18.

จะว่าให้เห็นตามความซึ้งใจอย่างหนึ่ง ก็เมื่อฝรั่งเศสคุมเหงเราเพราะเหตุไม่ยอมอยู่ในอำนาจเหมือนเมืองเขมร ก็คงจะพาโลโซคลุมเราเข้าไปอย่างนี้แล้ว เราควรจะทำอย่างไร จะให้ว่ายนน้ำเข้าหาจรเข้หรือจะให้ ออกทะเลไปเกาะปลาวาฬ ก็ถ้าเราจะเข้ายอมอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส เราก็คงเป็นน้อยหน้ากว่าเขมร เขาจะตั้ง ตัวเป็นข้าหลวงเดิม เราเป็นข้าหลวงใหม่ เขาจะว่าเขาคิดถูก เราคิดผิดไปจึงได้ความลำบาก เมื่อยามจะมี ความยากเราจะต้องยากก่อนเขมร ความนี้จะอย่างไรเข้าใจหรือไม่ ความนี้คือว่า อำนาจฝรั่งเศสไม่ยั่งยืนผัน ๆ แปร ๆ ก็เมื่อฝรั่งเศสสู้รบวามี Revolution ขึ้น ราชการเมืองนั้นจะวุ่น ๆ อยู่ในเมืองเองหลายปี เมืองที่ยอม เข้าอยู่ในอำนาจไม่มีผู้ทำนุบำรุงรักษาต้องรักษาตัวเองแล้ว ไทยอยู่ใกล้กอลอนีอังกฤษนัก เมื่อไม่เข้าหาเขาแต่ เดิม เขาก็จะว่าไม่ใช่พวกเขา เป็นคนดินฝรั่งเศสไป

19.

การที่ข้า ๆ ว่านี้ ว่าตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน อย่างไร ๆ ก็ให้ได้คงเรือนคบบ้านของตัวอยู่ ถึงจะอ่อน อำนาจไปก็จำเปน อำนาจใหญ่มากระหนาบเข้าสองข้างสามข้าง เราอำนาจน้อยจะรู้ที่ทำอะไร เดียวนี้โดยว่า เราจะพบชุมทองในแผ่นดิน เอาทองได้หลายร้อยหมื่นชั่ง จนถึงว่าเราจะสร้างเรือรบเรือไฟขึ้นได้สำหรับเมือง เราสัก ๑๐๐ ลำก็ยังสู้เขาไม่ได้ ด้วยเครื่องเรือรบเรือไฟแลศตวรรษจะต้องซื้อเขา ทำในเมืองเราเองยังไม่ได้ ถ้าเรามีทุนซื้อมากไปเกินวาสนา เขาก็จะเกียจกันเสียไม่ขายให้ เราก็คงจะต้องมีอาวุธแต่ปากกับใจที่ประกอบ ไปด้วยสติปัญญาคิดพูดเจรจาวิชาตัวเท่านั้น

20.

การถำรักษาตัวเองไม่ได้แท้แล้ว ก็คงต้องหาที่ใกล้ ๆ โดยถิ่นที่อย่างหนึ่ง โดยคุ้นเคยรู้ภาษากันอย่าง หนึ่ง แลหาที่ยั่งยืนยืดยาวอย่างหนึ่ง จะเอาที่มักหันเหียนผันแปรมาเป็นที่พัก เมื่อเขาเหียนหันผันแปรไป ก็คง จะต้องพลอยวิตกไปด้วย การครั้งนี้ก็เป็นภาระงานพระศัพทหน้า จะเริ่มงานวัน ๔-๕ คำนี้นี้เข้าแล้ว อย่างไร ๆ ก็พึ่งเอาแต่คุณศรีสุริยวงษเกิด เรื่องราชการที่จะว่านั้น เรื่องเมืองเขมรเป็นการสำคัญ ต้องว่าก่อน⁵⁴ เมื่อการ บ้านเมืองจะยั่งยืนอยู่ได้ จึงผันผ่อนว่าด้วยเรื่องสุรา⁵⁵แลสับเบก⁵⁶ต่อไป

⁵⁴ พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์และรัฐบาลฝรั่งเศสตกลงทำหนังสือสัญญาเขตแดนเมืองปัตตบอง ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ โดยมีสาระสำคัญ คือ ไทยยอมรับสถานะกัมพูชาในอารักขาของฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสยอมรับเมือง พระตะบองและเสียมราฐว่าเป็นของไทย ทั้งนี้ไทยและกัมพูชาจะร่วมกันปักปันเขตแดนโดยความร่วมมือของฝรั่งเศสต่อไป

⁵⁵ หนังสือสัญญาเรื่องสุรา จัดทำ ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ กำหนดให้การนำเข้าสุราต้องชำระภาษี ร้อยละสาม และต้องขอใบอนุญาต (License) เพื่อการค้าปลีก

⁵⁶ กงสุลฝรั่งเศสได้รับขากเงินในสยามจำนวนหนึ่งไว้เป็นค่านับของฝรั่งเศสโดยใช้ข้ออ้างต่าง ๆ เมื่อมีคดีความเกิดขึ้นก็ยาก จะนำตัวผู้กระทำความผิดมาดำเนินการตามกฎหมายไทย หลังการเจรจาที่กรุงปารีสในครั้งนี้ กงสุลโอบาเรตียินยอมจะไม่รับขากเงิน จำนวนมากไว้อีก ยกเว้นผู้ที่ถือหนังสือเดินทางมาจากไซ่ง่อน

21.

เดี๋ยวนี้ในทีใกล้ ๆ เมื่อพระยาสุรวงษ์ออกไปแล้ว มีผู้ร้ายเข้าปล้นแพที่บางเขนแห่งหนึ่ง แพที่หน้าบ้าน พระยาศรีพิพัฒน์⁵⁷ แห่งหนึ่ง มันทำการแข็งแรง เอาหม้อดินจุดไฟทิ้งข้างบนแพ แลเอาปืนยิงกันคนไม่ให้ไปช่วย ให้สับจับตัวอยู่ก็ยังไม่ได้ เขาลือว่าเป็นเสียงเงินไหลล่า การผู้ร้ายปล้นใกล้ ๆ อย่างนี้แต่ก่อนก็ไม่ค่อยมี เมื่อจะว่า เรื่องสับแยกจะเอาเรื่องนี้เป็นที่อ้างเป็นตัวอย่างก็ได้

22.

อนึ่ง เรื่องเซอยอนเบาริงนั้น กิตติศัพท์เอกรีกอ้ออิง ถ้าคอเวอแมนฝรั่งเศสเขาต่อว่า ก็จะต้องรับว่า การเรื่องนี้เพราะเซอยอนเบาริงไปลงสัญญาฉบับแรกขลุ้ม ๆ ไว้ ไม่ได้ว่าชัดเรื่องสุรา สัญญาเมืองอื่นที่ทำจึงได้ว่าความตามนั้นไป ภายหลังเมื่อความยากบังเกิดขึ้น ได้ต่อว่าเมืองอังกฤษ ๆ ก็ยอมแล้ว ให้เก็บภาษีแลต่อ โลเชน กงสุลเมืองอื่นไม่ยอม ฝ่ายไทยจึงได้ไปต่อว่าเซอยอนเบาริง ว่าเพราะเซอยอนเบาริงทำสัญญาว่าไม่ชัด จึงต้องขัดขวางอยู่อย่างนี้ เซอยอนเบาริงจะว่าอย่างไร เซอยอนเบาริงรับอาสาเข้ามาว่าในเมืองที่ไม่ยอมนั้น ให้เซอยอนเบาริงเป็นเปลนิปอเตนแฉริผู้ถือรับสั่งจะรับไปว่ากล่าวให้โดยยุติธรรม เดี่ยวนี้ไทยก็ยังไม่ได้ให้ใบ ตั้งเซอยอนเบาริงดอก⁵⁸ ด้วยคิดว่าในเมืองฝรั่งเศสจะแต่งทูตไปว่าเองโดยฉันทันเคย แต่เมืองอื่นไทยก็ไม่เคย ไปถูกไปไม่ได้ จึงจะให้เซอยอนเบาริงไป⁵⁹

23.

อนึ่ง จงสืบฟังระหิดระเหียนดู ถ้าจะใช้เซอยอนเบาริงไป เขาจะรับถูก จะไปว่าสำเร็จได้ดังนอกช ริด มาสอน แลเซอยอนเบาริง อวดโอฆโยกอยู่ได้นั้นจริงถูก เขาจะไม่ชอบใจอย่างไร เราเขาว่าเป็นชาวป่าจะไป ฟังเสียงชาวเมืองเขาบอก จะจริงหรือหลอกก็ไม่รู้อย่างนั้นได้ ก็เป็นอันยากอยู่

24.

การที่พูดไปครั้งนี้ พวกอังกฤษในกรุงเทพก็ดี มีศเตอรริด แลพระพิเทศพานิชอยู่ที่สิงคโปร์ แลเกาะหมากก็ดี ดูเห็นว่า (อ่านไม่ได้) วิตกมากไปนัก จะให้เราผ่อนหย่อนใจไป ก็การที่แท้ที่เราจะไปว่าด้วยเรื่อง เมืองเขมรครั้งนี้ ก็จะไปว่ายอมความตามโครงที่ ม. โอบาเรตโครงลง⁶⁰ ในทอดท้ายเยื้องยักย้ายน้อยหนึ่งแต่ที่จะ

⁵⁷ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ บุนนาค) จางวางกรมพระคลังสินค้า ในรัชกาลที่ ๕ ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี จางวางกรมพระคลังสินค้าและที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

⁵⁸ เซอร์จอห์น เบาริง ได้รับแต่งตั้งเป็นราชทูตฝ่ายสยาม (Envoy plenipotentiary extraordinary) เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๗ แล้วเป็นพระยาสยามานุรักษ์ สยามมิตรมหายศ เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๗

⁵⁹ ในฐานะราชทูตพิเศษของสยาม เซอร์จอห์น เบาริง ได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับสวีเดน-นอร์เวย์ เบลเยียม และอิตาลี ในค.ศ. ๑๘๖๘

⁶⁰ ไทยยอมรับสัญญาเขตแดนกับกัมพูชาที่โอบาเรตเสนอเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ค.ศ. ๑๘๖๕ แต่ยังไม่ได้แลกเปลี่ยนสัตยาบัน ก็เกิดการโต้แย้งขึ้นอีกใน ค.ศ. ๑๘๖๖ เมื่อฝรั่งเศสขอตัดทอนถ้อยคำในสัญญาข้อ ๔ ที่เกี่ยวกับเขตแดนลาวซึ่งเป็นของไทยและติดต่อกับเขตแดนของกัมพูชา

ให้คงตามแผนที่ซึ่งอัลดมิราลบนานทำไว้เท่านั้น⁶¹ แลการที่จะไปยอมต่อหน้าแอมเปอเรลคองเวแมนผู้ใหญ่ของฝรั่งเศสดังนี้ ก็เพื่อจะให้ทันความลืออื้ออึงว่าคองเวแมนฝ่ายสยามเชื่อคำคนอ้างอิงแอมเปอเรลมาขู่เชิญเข้า ๆ ย่ายนั้ก คองเวแมนฝ่ายสยามเป็นผู้หุ่บว ความด้วยเรื่องทูตไปด้วยเรื่องเขตรแดนเมืองเขมรเพียงเท่านี้ไป ความไม่มากนัก ก็ให้คองเวแมนฝรั่งเศสเลอะเทอะมากนักเกินเหตุไป คองเวแมนฝรั่งเศสก็จะได้อายเอง เราคิดการเพียงเท่านี้ก็ไม่อะไรนั้ก จงคิดว่าให้คองเวแมนฝรั่งเศสเข้าใจ แลเมื่อไปถึงแล้ว ก็จงคิดพูดเจรจากับเอเดคา เบาริง ซึ่งไปอยู่งานเอกซหิบีฉนของอังกฤษอยู่ในเมืองปารีสให้เขาพูดกับพ่อเขา เล้าโลมไว้อย่าให้เสียใจ

25.

อนั้ง จงเรียก ด.ก. มาสอน กงสุลไทยเมืองลอนดอนมาสั่งให้ไปเจรจากความเจียบ ๆ แก่เลอรดสตันเล ให้เขาช่วยส่งเลอรด Cowley⁶² ซาติอังกฤษให้ช่วยฟังการด้วย ข้าฯ รู้ว่าโดยอนุমানคาคการ อังกฤษกับฝรั่งเศส ทั้งสองพวกสองเมืองเขาก็เป็นคู่แข่ง (ความขาด) ข้อขุ่นเคืองขัดการค้าขายเสีย ยอมติเป็นไมตรีกัน ก็แต่ในกาลทุกวันดูอังกฤษกับฝรั่งเศสเหมือนจะสนิทกันเข้ามากกว่าแต่ก่อน โดยการที่เห็นฝรั่งเศสเข้ามืองกับอังกฤษไปรบเมืองรุสเซีย⁶³ แล้วฝรั่งเศสมาช่วยอังกฤษ (ไม่จบ)

26.

I have written too much and have rambled too far already; pay attention only to those parts that concern official business.

27.

Written on Monday the 13th of the Waning Moon of the 3rd month in the year of the Tiger, being the 8th year in decade⁶⁴.

ผมขอขอบคุณหม่อมหลวงภักฎรจันท์ เกษมศรีอย่างยิ่งที่ได้ถอดความพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับที่ผมขอเรียกว่า “จรเข้และปลาวาฬ” ซึ่งอาจารย์นิออนคัดลอกเมื่อคราวที่อาจารย์กลับมาค้นคว้าเอกสารที่หอพระสมุดวชิรญาณเพื่อทำวิทยานิพนธ์ อย่างไรก็ตาม ในที่สุดผมก็ยังหาสมุดไทยดำ จ.ศ. 1228/170 ไม่พบ แต่เมื่อทบทวนดูแล้วผมยังมีความหวังว่าเอกสารฉบับนี้ยังอยู่อาจจะมีได้ถูกเพลิงไหม้ไปเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2503 ทั้งนี้เพราะหลังจากที่อาจารย์นิออนใช้แล้วก่อน 2503

⁶¹ ในส่วนท้ายของสัญญาข้อ ๔ ซึ่งไทยเสนอขอให้ปักปันเขตแดนระหว่างไทยและกัมพูชาโดยใช้แผนที่ของ Admiral Bonard ค.ศ. ๑๘๖๓ นั้น เข้าใจว่าอาจจะหมายถึงแผนที่ซึ่งคณะสำรวจด้านอุทกศาสตร์ กระทรวงทหารเรือและอาณานิคมของฝรั่งเศสจัดทำขึ้นระหว่าง ค.ศ. ๑๘๖๑-๑๘๖๒ โดยบัญชาของ Vice Admiral Léonard Charner และ Vice Admiral Louis Bonard แสดงอาณาเขตหกจังหวัดภาคใต้ของเวียดนาม กัมพูชา และบางส่วนของพระตะบอง เสียมราฐ พิมพ์เผยแพร่เมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๓

⁶² Henry Richard Charles Wellesley, 1st Earl Cowley ราชทูตอังกฤษประจำฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๒-๑๘๖๗

⁶³ หมายถึงสงครามไครเมีย (Crimean War) ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๓-๑๘๕๖

⁶⁴ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๔๐๙)

ในปีใดปีหนึ่งก่อน 2512 คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต และคุณลินจง เผ่าวิบูล แห่งหอสมุดแห่งชาติ และอาจารย์ ท่านผู้หญิงวรณกุฎา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา อาจจะได้หาเอกสารฉบับนี้ให้อาจารย์อมร โสภณวิเศษรวงศ์ และอาจารย์เอกวิทย์ ณ ถลาง ใช้ในการทำหนังสือเรื่อง “การปรับตัวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ของสยามและพม่า” ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ 2512 แสดงให้เห็นว่าเอกสารฉบับนี้อาจจะยังอยู่หลัง 2503 ผมจึงใคร่ขอวิงวอนให้เจ้าหน้าที่ หอสมุดแห่งชาติเพียรพยายามหาเอกสารฉบับนี้ต่อไป

ผมขออ้าว่าพระราชหัตถเลขา “จรเข้และปลาวาฬ” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเอกสารที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับประวัติศาสตร์ไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์การทูตไทย เพราะมีข้อมูลที่ละเอียดถี่ถ้วนและสาระที่ลึกซึ้งอย่างอัศจรรย์ ทำให้เห็นภูมิหลังและบริบทของการทูตไทยใน ยุคนั้นอย่างชัดเจนและทำให้เข้าใจว่าทำไมการทูตไทยจึงได้ดำเนินการมาตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงกำหนดไว้ให้ด้วยพระปรีชาญาณและวิสัยทัศน์อันสุขุมกว้างไกลมาโดยตลอด

ผมเองรู้สึกซาบซึ้งในเอกสารประวัติศาสตร์ฉบับนี้เป็นพิเศษเพราะเป็นพระราชหัตถเลขา ที่พระราชทานแด่บรรพบุรุษ พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยา ซึ่งเป็นบิดาของ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต) คุณทวดของผม หลังจากที่พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์รับพระราชทาน พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ที่กรุงปารีส 141 ปี ท่านนายกรัฐมนตรีสมัคร สุนทรเวช ได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่วังไกลกังวลเพื่อขอพระราชทานผมไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง การต่างประเทศเมื่อเดือนกรกฎาคม 2551 สืบเนื่องจากอภิวินาทีหนึ่งในความสัมพันธ์ไทย - กัมพูชา ดุจดั่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2410 “การที่ข้าฯ ว่านี้ ว่าตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน” ลูกหลานของผมก็คงจะได้มีโอกาสน้อมนำพระราช ดำรัสที่ว่า “เราก็คงจะต้องมีอาวุธแต่ปากกับใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา คิด พุด เจรจรรักษาตัวเท่านั้น ...” ไปปฏิบัติ “ชั่วลูกชั่วหลาน” ต่อไปเช่นกัน

เดช บุญนาค

ภาคผนวก ข

แนะนำวิทยากร

รองศาสตราจารย์ ดร. ชัชพล ไชยพร

ดร. ชัชพล ไชยพร (Doctor of Juridical Science) เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์กฎหมายไทย อาชญวิทยา และกฎหมายอาญา มีผลงานหนังสือตีพิมพ์เรื่อง “ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ภาคก่อนปฏิรูป” ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองคณบดีคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดร. เตช บุนนาค

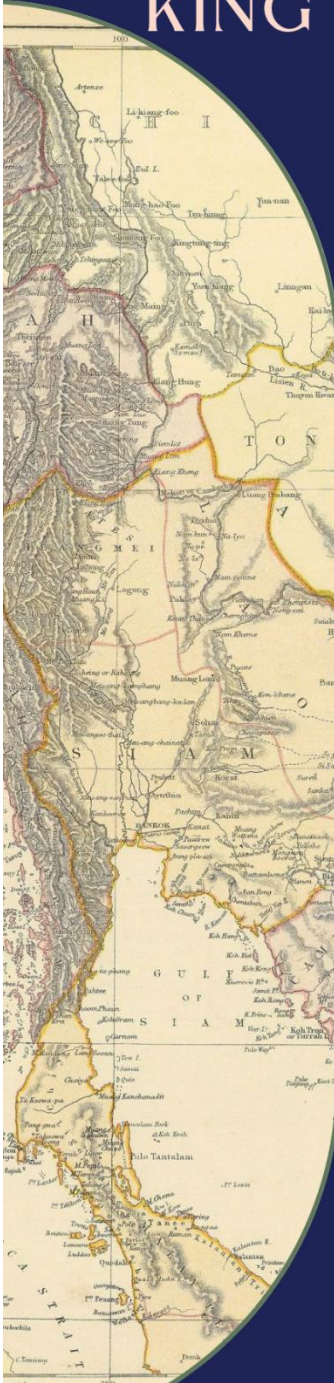
ดร. เตช บุนนาค เคยดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงการต่างประเทศและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ดร. เตช เริ่มรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศเมื่อ พ.ศ. 2512 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกทางประวัติศาสตร์ที่ St Antony's College, Oxford University สหราชอาณาจักร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาการศึกษาไทย

ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชูตินธรรานนท์

ดร. สุนทร เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า และพหุวัฒนธรรมในสังคมไทย มีผลงานวิชาการและการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย ประวัติศาสตร์พม่า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศูนย์พหุวัฒนธรรมศึกษาและนวัตกรรมทางสังคม สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Book Launch & Seminar

**SIAM'S FOREIGN RELATIONS
IN THE REIGN OF
KING MONGKUT, 1851 - 1868**

ดร. เตช บุนนาค
เลขาธิการสภาการศึกษา
ประธานกรรมการที่ปรึกษา
ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ

ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชุตินธรานนท์
ผู้อำนวยการศูนย์พหุวัฒนธรรมศึกษา
และนวัตกรรมทางสังคม
สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยพล ไชยพร
รองคณบดีคณะนิติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**ดำเนินรายการโดย
ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ**
ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ

 8 สิงหาคม 2566

 9.30 - 12.00 น.

 ห้องสุรศักดิ์ บอลรูม 1
EASTIN GRAND HOTEL SATORN

SCAN

ภาพถ่ายจากการสัมมนา

ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ กล่าวเปิดงานสัมมนา

ผู้ดำเนินรายการและวิทยากรในช่วงการเสวนา
(จากซ้ายไปขวา) ดร. เตช บุณนาค ดร. อนุสนธิ์ ชินวรรโณ ศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ชูติธรรานนท์
และรองศาสตราจารย์ ดร. ชัชพล ไชยพร

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ (International Studies Center – ISC) จัดตั้งขึ้นเมื่อเดือนเมษายน 2530 โดย พลอากาศเอก สิทธิ เศวตศิลา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้น เพื่อดำเนินกิจกรรมด้านวิชาการต่าง ๆ เช่น การบรรยายและสัมมนา การระดมสมองระหว่างข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศและหน่วยราชการต่าง ๆ กับนักวิชาการ ภาคเอกชน สื่อมวลชน และผู้แทนภาคประชาสังคม รวมทั้งสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับสถาบันวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศได้ยุติการปฏิบัติงานไประยะหนึ่ง และงานบางส่วนได้มอบให้หน่วยงานอื่นภายใต้กระทรวงการต่างประเทศดำเนินการแทน

โดยที่ในปัจจุบัน สถานการณ์โลกและภูมิภาคได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ กระทรวงการต่างประเทศจึงรื้อฟื้นศูนย์ศึกษาการต่างประเทศขึ้นใหม่เมื่อเดือนสิงหาคม 2562 เพื่อส่งเสริมการศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นปัญหาและนโยบายด้านการต่างประเทศในมิติต่าง ๆ อาทิ การเมืองระหว่างประเทศ เศรษฐกิจระหว่างประเทศ กฎหมายระหว่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศและองค์การระดับภูมิภาค รวมทั้งเผยแพร่ความรู้ด้านการทูตและการต่างประเทศ ตลอดจนทำหน้าที่เชื่อมต่อกับ “ชุมชนด้านการต่างประเทศ” ทั้งในและต่างประเทศ

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ จัดพิมพ์เอกสารในชุด Seminar Report เพื่อบันทึกเนื้อหาจากกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสัมมนา การหารือระดมสมอง การเปิดตัวหนังสือ ฯลฯ ที่จัดโดยศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ

เอกสารในชุด Seminar Report ของศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ

บันทึกการสัมมนา

พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ กับการต่างประเทศ และการเมืองไทยร่วมสมัย

ISBN 978-616-341-094-8

บันทึกการสัมมนา

การต่างประเทศของไทยในช่วงปี ค.ศ. 1932 – 1946

ISBN 978-616-341-093-1

Seminar Report

Book Launch and Discussion | Rivers of Iron: Railroads and Chinese Power in Southeast Asia

by David M. Lampton, Selina Ho and Cheng-Chwee Kuik (Authors)

ISBN 978-616-341-109-9

บันทึกการสัมมนา

การต่างประเทศของไทยในทศวรรษ 2020

ISBN 978-616-341-111-2

บันทึกการสัมมนา

ไทยกับสหประชาชาติ: 75 ปี แห่งความร่วมมือ

ISBN 978-616-341-113-6

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือ

Thai Diplomacy: In Conversation with Tej Bunnag

ISBN 978-616-341-117-4

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือ ASEAN's First Decade

และการเสวนาเรื่อง ASEAN's Next Decade

ISBN 978-616-341-120-4

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือ “Battlefield to Marketplace: Thailand's Responses to Major Foreign Policy Change” และการเสวนาเรื่อง “Marketplace to Partnership:

ทิศทางความสัมพันธ์ไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน”

ISBN 978-616-341-135-8

Seminar Report

ISC Special Lecture | International Law and Emerging Technologies

by Professor (Emeritus) Vitit Muntarbhorn

ISBN 978-616-341-146-4

บันทึกงานเปิดตัวหนังสือและการเสวนาเรื่อง

“Siam's Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851-1868”

ISBN 978-616-341-149-5

INTERNATIONAL STUDIES CENTER (ISC)

The Government Complex (Building B, 8th Floor),
Chaengwatthana Road, Bangkok 10210, Thailand

email: isc@mfa.go.th

website: www.isc.mfa.go.th